

**ORHAN ASENA'NIN "YILDIZ YARGILANMASI" VE
GÜNGÖR DİLMEN'İN "DEVLET VE İNSAN" ADLI OYUNLARININ
TARİHSEL GERÇEKLİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
YAZARLARIN TARİHSEL BAKIŞ AÇILARI**

**Sevinç GEDİKTAŞ
Yüksek Lisans Tezi**

Eskişehir 2024

**ORHAN ASENA'NIN "YILDIZ YARGILANMASI" VE
GÜNGÖR DİLMEN'İN "DEVLET VE İNSAN" ADLI OYUNLARININ
TARİHSEL GERÇEKLİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
YAZARLARIN TARİHSEL BAKIŞ AÇILARI**

Sevinç GEDİKTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tiyatro Anasanat Dalı
Danışman Prof. Ümit Aydoğdu**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Eskişehir 2024**

ÖZET

ORHAN ASENA'NIN "YILDIZ YARGILANMASI" VE
GÜNGÖR DİLMEN'İN "DEVLET VE İNSAN" ADLI OYUNLARININ
TARİHSEL GERÇEKLIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
YAZARLARIN TARİHSEL BAKIŞ AÇILARI

Sevinç GEDİKTAŞ

Tiyatro Anasanat Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2024

Danışman: Prof. Ümit Aydoğdu

Tarihsel oyunlar edebiyat tarihinin başlangıcından bu yana tiyatro sanatına konu olmuştur. Bu çalışmada, aynı tarihsel dönemi farklı biçimde ele alışlarıyla iki yazarın oyunları incelenmiştir. Orhan Asena'nın "Yıldız Yargılanması" ve Güngör Dilmen'in "Devlet ve İnsan" adlı oyunlarında 1876 Tanzimat Dönemi ve Abdülaziz'in ölümünden beş yıl sonra geçen olaylar anlatılmıştır. Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan, ilerici ve yenilikçi düşüncelere sahip olan Mithat Paşa, Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmış ve daha sonra Abdülhamit tarafından Taif'e sürülerek orada boğdurularak öldürülmüştür.

1950 kuşağı içinde yer alan ve Türk Tiyatrosu'na çok sayıda eser kazandıran, kendini sürekli yenileyen bir yazar olan Orhan Asena, eserlerini yazarken toplumsal yapıyı, evrensel değerleri, güncel yaklaşımı, düşünsel boyutu ve nesnel tutumunu her zaman korumuştur. 1960 kuşağı içinde yer alan, Çağdaş Türk Tiyatrosu'nun yapıtaşlarından biri olan ve yazdığı oyunlarla tiyatroyu temel işlevine kavuşturan Güngör Dilmen, eserlerinde genellikle tarihsel ve mitolojik konuları işlemiş, kullandığı dil ve teknik ustalığı ile araştırmacı nitelikli, kendini sürekli aşabilen bir yazar olmuştur.

Bu çalışmada Asena'nın "Yıldız Yargılanması" ve Dilmen'in "Devlet ve İnsan" adlı oyunları tarihsel gerçeklik açısından değerlendirilmiş, bunun sonucunda da iki yazarın tarihe bakış açıları aynı tarihsel dönemi ele alışları sırasında, birbirleriyle örtüşen ya da ayrışan yanları irdelenmiştir.

ABSTRACT

EVALUATION OF ORHAN ASENA'S PLAY "STAR JUDGEMENT" AND GÜNGÖR DİLMEN'S PLAY CALLED "STATE AND HUMAN" IN TERMS OF HISTORICAL REALITY AND HISTORICAL PERSPECTIVES OF THE WRITERS

Sevinç GEDİKTAŞ

Department of Performing Arts, Program in Drama
Anadolu University, Postgraduate Education Institute, January 2024
Supervisor: Prof. Ümit Aydoğdu

Historical games has been a subject matter since the beginning of the drama.

In this study, the same period of history (time) according to plays of two different playwrights has been searched. The plays which are called as “Yıldız Yargılanması” by Orhan Asena and “Devlet ve İnsan” by Güngör Dilmen talk about the Tanzimat period and the cases in five years after the death of Abdülaziz. Mithat Paşa whos was innovative (open-minded) and accused as the man who was responsible fort he death of Abdülaziz, had beed judged act the courth of Yıldız, afterwards he had exiled to Taif and had been slaughtered.

Innovative Orhan Asena who took place in the fifties and wrote many plays, made the Turkish drama developed, has kept the society norms, Universal valwes, current approachs, cognitive dimensions and his objective point of views, while writing his plays.

Güngör Dilmen who has took place in sixties, as the one of the main playwrights made the Turkish Theatre reach its purpose. He generally used historical and mythology subjects his language and his technique has been always extra ordinary so that he took place as an innovative writer in Turkish drama.

In the study, “Yıldız Yargılanması” by Asena and “Devlet ve İnsan” by Dilmen has been researched with historical truth, the similarities and differences have been found out in respect to their point of views. While both writers looking at the same period of time.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORHAN ASENA VE GÜNGÖR DİLMEN'İN HAYATI, ESERLERİ 2

1.1. Orhan Asena'nın Hayatı, Eserleri 2

1.2. Güngör Dilmen'in Hayatı, Eserleri 3

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL DRAM YAZARLIĞI 5

2.1. Tarih Nedir? 5

2.2. Geçmişte ve Günümüzde Tarih Yazarlığı 7

2.2.1. Haberci tarih yazarlığı 7

2.2.2. Hikayeci (Nakilci) tarih yazarlığı 8

2.2.3. Öğretici (Pragmatik) tarih yazarlığı 8

2.2.4. Araştırmacı (Neden-Nasılcı) tarih yazarlığı 9

2.2.5. Sosyal tarih yazarlığı 9

2.2.6. Materyalist tarih yazarlığı 9

2.2.7. Kültür tarih yazarlığı 10

2.3. Tarih-Tiyatro İlişkisi ve Tarihsel Dram Yazarlığı 14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİNDEN

MİTHAT PAŞA'NIN TAİF'E SÜRÜLMESİNE KADAR GEÇEN OLAYLARIN

TARİHSEL GERÇEKLIĞİ 19

3.1. Abdülaziz 19

3.1.1. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde başlıca rolü olanlar 20

3.1.2. Tahttan indirilme kararının uygulamaya konulması 22

3.1.3. V. Murat'ın saraydan alınması ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için
alınan fetva 23

3.1.4. Abdülaziz'in tahttan indirildiğini duyması 25

3.1.5. Abdülaziz'in Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılması 26

3.2. V. Murat.....	27
3.2.1. V. Murat'ın Dolmabahçe Sarayı'na gelişi.....	27
3.2.2. V. Murat'ın veliahtlık ilişkisi, yeni Osmanlılarla ve Mithat Paşa'yla ilişkisi	27
3.2.3. V. Murat'ın ilk günleri.....	29
3.2.4. Abdülaziz'in Topkapı Sarayı'ndaki günleri	29
3.2.5. Abdülaziz'in Fer'iyeye Sarayı'na nakli	32
3.2.6. Abdülaziz'in palasının alınması	35
3.2.7. Abdülaziz'in son durumu	35
3.2.8. Abdülaziz'in hizmetine tayin edilen haremağaları ve üç kişi.....	35
3.2.9. Abdülaziz'in ölümü	37
3.2.10. V. Murat ve Mithat Paşa'nın olaydan haberdar olması.....	41
3.2.11. Abdülaziz'in cesedinin muayenesi	42
3.2.12. Abdülaziz'in cenaze merasimi.....	43
3.2.13. Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet çalışmaları	43
3.2.14. Çerkez Hasan ve Hüseyin Avni Paşa	44
3.2.15. V. Murat'ın son durumu	45
3.2.16. V. Murat'ın Çırağan yılları, Ali Suavi olayı ve ölümü.....	48
3.3. II. Abdülhamit.....	49
3.3.1. Abdülhamit'in Hatt-ı Humayundaki Meşrutiyet kelimesini çıkarması ..	50
3.3.2. Kanun-i Esasi'nin hazırlanması	51
3.3.3. Eşitlik üzerine tartışmalar	52
3.3.4. Abdülhamit'in 119 maddeye indirdiği anayasayı kabul etmesi	53
3.3.5. 23 Aralık 1876, Kanun-i Esasi'nin ilanı	55
3.4. Mithat Paşa	55
3.4.1. Mithat Paşa'nın azli ve sınır dışı edilmesi.....	56
3.4.2. Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesinin yankıları.....	58
3.4.3. 19 Mart 1877 ilk Mebusan Meclisi'nin toplanması.....	58
3.4.4. Mithat Paşa'nın sürgün hayatı ve yurda dönüşü.....	59
3.4.5. Mithat Paşa'nın tekrar devlet hizmetine alınması ve Suriye Aydın valilikleri	61
3.4.6. Mithat Paşa'nın İzmir Fransız Konsolosluğu'nun sığınması	62

3.5. Abdülhamit'in, Abdülaziz'in Ölümünden Beş Yıl Sonra Soruşturma Açması ...65	
3.5.1. Abdülhamit'in Abdülaziz'in tahttan indirilmesine sebeplerin araştırması 65	
3.5.2. Abdülaziz'in öldürüldüğü yolunda soruşturma açılması.....66	
3.5.3. Abdülhamit'in tertibine bağlı olarak Abdülaziz'in sözde öldürülme olayı.....68	
3.5.4. Pehlivan Mustafa'nın sorgulanması 70	
3.5.5. Boyabatlı Mehmet'in sorgulanması.....71	
3.5.6. Cezayirli Mustafa'nın sorgulanması.....72	
3.5.7. Mabeynci Fahri Bey'in sorgulanması.....73	
3.5.8. Hadım Reyhan ve Nesip Ağaların sorgulanması.....74	
3.5.9. Damat Mahmut Paşa'nın sorgulanması 75	
3.5.10. Pertevniyal Sultan'ın sorgulanması 76	
3.5.11. Doktor Marko'nun Sorgulanması 77	
3.5.12. Arziniyaz Kalfa'nın sorgulanması.....78	
3.5.13. Yıldız Mahkemesi'nin başlaması 78	
3.5.14. Şüphelilerin avukat tutmaları.....79	
3.5.15. Yargılanmanın başlaması 79	
3.5.16. Mithat Paşa'nın sorgulanması 80	
3.5.17. Mithat Paşa'nın ikinci sorgulanması 86	
3.5.18. Şahit Marko Paşa'nın sorgulanması 88	
3.5.19. Hükümden sonra meydana gelen olaylar.....90	
3.5.20. Mithat Paşa'nın Taif'e sürülmesi ve ölümü 91	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORHAN ASENA'NIN “YILDIZ YARGILANMASI” ADLI OYUNUNDAKİ TARİHSEL GERÇEKLIK 97

4.1. Oyunun Öyküsü 97	
4.2. Oyun-Tarihsel Gerçeklik Karşılaştırması 98	

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNGÖR DİLMEN'İN “DEVLET-İNSAN” ADLI OYUNUNDAKİ

TARİHSEL GERÇEKLIK	110
5.1. Oyunun Öyküsü	110
5.2. Oyun-Tarihsel Gerçeklik Karşılaştırması	110

ALTINCI BÖLÜM

ORHAN ASENA VE GÜNGÖR DİLMEN'İN TARİHSEL BAKIŞ AÇILARININ KARŞILAŞTIRILMASI ..... 120 |

6.1. Orhan Asena'nın Tarihsel Bakış Açısı	120
6.2. Güngör Dilmen'in Tarihsel Bakış Açısı	123
6.3. Orhan Asena ve Güngör Dilmen'in Tarihsel Bakış Açılarının Karşılaştırılması	126

SONUÇ	128
KAYNAKÇA	129
ÖZGEÇMİŞ	131

GİRİŞ

Orhan Asena'nın "Yıldız Yargılanması" ve Güngör Dilmen'in "Devlet ve İnsan" adlı oyunları Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı dönemine tanıklık eder. Abdülaziz tahttan indirildikten sonra yerine V. Murat geçer. Abdülaziz şüpheli biçimde ölür. Bu ölümden beş yıl sonra Abdülhamit'in isteği üzerine Abdülaziz'in tahttan indirilmesine neden olanlar –başta Mithat Paşa olmak üzere– mahkemeye çıkartılır. Mahkeme sonucunda sanıklar suçlu görülür ve Taif'e sürülürler.

Yıldız Yargılanması adlı oyununu 1981 yılında Mithat Paşa'nın yüzüncü ölüm yılında yazan Orhan Asena, Tanzimat hareketinin ve yakın tarihin en önemli kişinin, Mithat Paşa'nın Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutularak, Yıldız Mahkemesi'nde yargılanma sürecini anlatır.

Devlet ve İnsan adlı oyununda ise Güngör Dilmen, yine aynı dönemi ve Mithat Paşa'yı konu alır. Ancak Dilmen'in oyununda ön planda Mithat Paşa'nın yargılanması değil, ağırlıklı olarak sürgün yeri Taif'teki yaşamı ele alınır.

Asena ve Dilmen tarafından 1980'li yıllarda yazılan bu iki oyun adalet mekanizmasının baskıcı tutumu karşısında işlenmemiş bir cinayetin bahane edilmesi ile elle tutulur bir gerekçe olmadığı halde gerçeğin nasıl değiştirilebileceğini gösterir. Asena'ya göre Mithat Paşa "aslında Tanzimat hareketini çok aşmış ve Cumhuriyet fikrini kendinden sonraki kuşaklara, Atatürk kuşağına taşımış bir öncüdür." Ayrıca aynı dönemi ele almaları dışında, iki yazarın oyunlarını aynı zaman diliminde yazmaları da ilgi çekicidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORHAN ASENA VE GÜNGÖR DİLMEN'İN HAYATI, ESERLERİ

1.1. Orhan Asena'nın Hayatı, Eserleri

1922 yılında Diyarbakır'da doğan Asena, ilk ve orta eğitimini aynı kentte, üniversite eğitimini ise İstanbul Tıp Fakültesi'nde tamamlamıştır. Doktor olarak, askerlik hizmeti de içinde olmak üzere yedi yıl boyunca Anadolu'nun küçük kasabalarında hizmet vermiş, bu arada Şadırvan Dergisi'nin açmış olduğu öykü yarışmasında birincilik kazanmış ve ciddi olarak tiyatro yazarlığına eğilmeye başlamıştır.

1947 yılında “Bir Ölü Dolaşıyor” adlı oyununu yazan Asena, bir yıl sonra “Garip Dede Çıkmazı” oyunu, 1954 yılında ise “Tanrılar ve İnsanlar” adlı oyununu yazmıştır. Bu oyun Asena'nın yazarlık yaşamında büyük bir dönüm noktası olmuş, 1960 yılında yine bu oyunla “Türk Dil Kurumu” ödülünü almıştır. 1955-1964 yılları arasında Ankara'da Çocuk Hastalıkları Uzmanı olarak çalışan Asena, bir yandan doktorluk mesleğini yaparken bir yandan da birbiri ardına eserler vermiştir. Asena 1956 yılında “Korku” adlı oyunu, 1956-1957 yılları arasında Van Gogh librettosunu yazmış, 1959 yılında “Hürrem Sultan”, 1960 yılında “Yalan”, 1962 yılında “Gecenin Sonu”, 1963 yılında “Tohum ve Toprak” ve “Kapılar” adlı tek perdelik oyunlarını yazmıştır. Asena, yine 1963 yılında “Mustafa” adlı ilk çocuk oyununu, 1966 yılında “Fadik Kız”, 1967 yılında ise “Ana” adlı melodramını ve “Yurttaş A, Yurttaş B, Yurttaş C” adlı tek perdelik oyunlarını, 1968 yılında “Korkunç Oyun”, 1969 yılında “Simavnalı Şeyh Bedrettin”, 1970 yılında “Atçalı Kel Mehmet” adlı oyunlarını yazmış, bu eserleriyle de 1970 En Başarılı Oyun Yazarı ve TRT Başarı Ödülü'nü kazanmıştır. Aynı yıl “Bir Kadın Üzerine Çeşitlemeler” adlı oyununu, 1972 yılında “Sınır Ötesi” adlı oyununu, 1973 yılında “18 Mart 1920” ve üçlemenin ilk oyunu olan “Şili'de Av”ı yazmış, bu eserle Tiyatro 74 ve İsmet Küntay ödülleri almıştır. Asena, 1974 yılında “Büyük Curcuna” adlı oyununu, 1975 yılında ise ikinci çocuk oyunu olan “Ali”yi yazmıştır. 1977 yılında üçlemenin ikinci oyunu olan “Ölü Kentin Nabzı” adlı oyununu yazan Asena, 1977 İsmet Küntay ödülünü almıştır.

1980 yılında “Bir Başkasına Ağıt” adlı üçlemenin üçüncü oyununu yazmış, 1982 yılında yazdığı “Ölümü Yaşamak” adlı oyunu ile, 1983 yılında Avni Dilligil ödülünü

almış aynı yıl “Yıldız Yargılanması”, “Ankara 1920” ve “Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe” adlı oyunu ile o yılın İş Bankası Tiyatro Büyük Ödülünü almıştır.

1986 yılında “Ayla Öğretmen”, “Dede-Torun”, 1991 yılında “Bir Küçük Gece Müziği” adlı oyunları yazan Asena; 1950 kuşağı içinde yer alan sürekli kendini yenileyebilen bir oyun yazarımızdır. Orhan Asena 15 Şubat 2001 yılında Ankara’da vefat etmiştir.

1.2. Güngör Dilmen’in Hayatı, Eserleri

1930 Mayıs’ında Tekirdağ’da doğan Güngör Dilmen’in çocukluğu Çanakkale’de geçmiştir.

1942-1948 yılları arasında bir bursla İngiltere’ye giden ve burada öğrenimini sürdüren Dilmen, erken yaşta Shakespear’i aslından okuyabilme şansını bu okula borçlu olduğunu söylemektedir. Dilmen yurda döndükten sonra 1950 yılında Çapa Lisesi’ni bitirmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İngiliz Edebiyatı Klasik Filoloji Bölümü’ne kaydolmuştur. 1953-1956 yılları arasında Erzurum, Ankara, İstanbul’da Amerikan asker yardım kurullarında çevirmenlik yapan Dilmen, bu arada askerlik görevini Ankara’da tamamlamış ve Aiskhülos’un Persler Tragedyası’nı yazmış, Catullus’un şiirlerinin bir bölümü çevirmiştir. 1959 yılında ilk oyunu olan “Midas’ın Kulakları”, Sinema Tiyatro dergisinin açtığı yarışmada birinciliği kazanmış ve bu oyun 1960 yılında Gençlik Tiyatrosunca sahnelenip, Almanya’da Erlangen Festivali’ni katılmıştır. Yine aynı yıl “Ayak Parmakları”, “Avcı Karkap” vb. kısa oyunlar yazan Dilmen, Aiskhülos üzerine bitirme tezi ile Klasik Filoloji Bölümü’nden mezun olmuştur.

1961 yılında davetli olarak gittiği İsrail’de Habimak Tiyatrosu’nda çalışmış, Fulbright bursuyla ABD Yale Üniversitesi’ne gitmiş ve tiyatro eğitimini sahne ışığı alanında sürdürmüştür. Burada 1962 yılında “Canlı Maymun Lokantası” adlı oyununu Türkçe ve İngilizce olarak yazmıştır. Oyunun beğeni kazanması nedeniyle Yale’deki bursu bir yıl daha uzatılmış ve bu süre içinde “Cellatın Kızları” adlı oyununu yazmıştır. 1963-1964 yılları arasında Seattle, Washington Üniversitesi Tiyatro Okulu’nda, sahne marangozluğu bölümünde asistanlık yapmış ve “Küp Hamit” adlı oyununu yazmış, yine bu yıllar arasında “Canlı Maymun Lokantası” adlı oyunu Şinasi Efende armağanını kazanmıştır. 1964-1966 yılları arasında İstanbul Şehir Tiyatroları’nda göreve başlayan Dilmen, ilk olarak Euripides’in “Bakkhalar” adlı oyununu sahneye koymuş, ancak

Muhsin Ertuğrul olayı ile buradaki görevine son verilmiştir. 1967 yılında “Kurban” ve “Akad’ın Yayı” adlı oyunlarını yazmış ve “Kurban” adlı oyunu ile İlhan İskender armağanını kazanmıştır. 1969 yılında ise “İttihat ve Terakki” ve “Midas’ın Altınları” adlı oyunlarını yazmıştır.

Dilmen 1970-1972 yılları arasında İngiltere’de Durham Üniversitesi’nde Türkçe dersleri vermiş ve burada Sofokles’in Antigone’sini çevirmiştir. 1974 yılında “Bağdaş Hatun” adlı oyununu yazmış, 1975 yılında ikinci kez İstanbul Şehir Tiyatrolarında görev başlamış ve “Midas’ın Kördüğümü” adlı eseriyle Türk Dil Kurumu ödülünü, 1979 yılında yazdığı “Deli Dumrul” adlı oyunu ile de aynı yıl Muhsin Ertuğrul ödülünü kazanmıştır.

1980 yılında 12 Eylül’den sonra 1402 sayılı yasa ile şehir tiyatrolarındaki görevine ikinci kez son verilmiştir. Dilmen, 1983 yılında “Hasan Sabbah” adlı oyununu, 1984 yılında ise “Hakimiyet-i Milliye Aşevi” ve “Devlet ve İnsan” adlı oyunlarını yine aynı yıl “Ben Anadolu” üçlemesinin birinci oyununu tamamlamış, 1985 yılında ise “Ben Anadolu” üçlemesinin ikinci oyunu olan “Söylenceden Gerçeğe” ile uluslararası bir bankanın açtığı yarışmada birincilik ödülünü kazanmıştır. Dilmen’in 1988 yılında yazdığı “Aşkımız Aksaray’ın En Büyük Yangını” adlı oyunu, 1990 yılında İsmet Küntay ödülünü kazanmıştır. 1992 yılında “Troya İçinde Vurdular Beni” adlı son oyununu yazan Dilmen, halen Müjdat Gezen Sanat Merkezi’nde öğretim görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Güngör Dilmen 8 Temmuz 2012 yılında İzmir’de vefat etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL DRAM YAZARLIĞI

2.1. Tarih Nedir?

Tarihin ne olduğu üzerine birçok çalışmalar ve tanımlar yapılmıştır. Tarih, her tarihçi için farklı tanımlar içermektedir. Tarih en basit şekliyle “geçmişin bilimi” olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu tarihin eksikliği hissedilmiş ve Fransız Annales Okulu kurucularından March Bloch bu tarihi “zaman içinde insanların ilmi” şekline sokmuştur. Amerikan tarihçi Turner ise, tarih için şöyle demiştir; “tarih geçmişten bize ulaşan günümüzün ortaya çıkardığı eleştiriler ve yorumsal bir anlayışla incelenen kalıntılardır.”¹ İngiliz tarihçi Plumb “geçmiş” ile “tarih” kavramları arasındaki ayrıma dikkat çekerek alışla gelmişliğin tersine geçmişin tarih olmadığını belirtir.

Crocer ise, tarihin aslında geçmişi yaşanan anın gözlerinde ve o anın sorunlarının ışığında görmekten oluştuğunu ve tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil, değerlendirmek anlamında tarihin “çağdaş tarih” olduğunu ilân etmiştir.

Gabriel Hanotaux tarih için “hatıra, tecrübe ve mülâhaza ilmi tarih eseri bir kabiliyettir” demiştir.² Fernand Braudd ise tarihi şöyle tanımlar; “Tarih bütün tarihlerin toplamı, geçmiş, hal ve gelecekteki mesleki kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesidir.”³

Tarih nedir? Sorusunun yanıtı çeşitli tarihçiler ve düşünürler tarafından yanıtlanmıştır. Ancak bu konudaki düşünceler hayatın değişimine paralel olarak değişmiş ve hâlâ değişmektedir. Bu değişimden ise, tarihin en yönlü ve kesin biçimde ele alınamayacağı anlaşılmaktadır. Tek bir tarihsel yöntem yoktur; yöntemler, ilgi alanları ve görüş açıları vardır.

Tarihin konusunu tüm yerlerin ve zamanların insana ilişkin eylemlerinden oluşturur. Tarih insan eylemlerinin sonucunda meydana gelen olaylarla ilgilenir. Başka bir deyişle, tarih olaylar dizisini değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği olayları konu edinir.

---

¹Hülya Nutku, *Tarihsel Dram ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Dram Modelleri-I*, Devlet Tiyatrosu Yayınları, Ankara, 1986, s.2.

²Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul, 1991, s.2.

³*Tarih Araştırmalarında Usul*, s.2.

Michelet ve Fustel de Coylanges tarihin konusunun, tabiatı gereği “insan” olduğunu savunurlar. Thomas Carlyle ise, tarihin konusunun büyük işler başarmış adamlar olduğunu şöyle der: “İnsanların başardığı işlerin tarihi, yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların tarihidir.”⁴ Bu görüşün aksine Bloch gibi tarih konusunun asla kişiler olmayıp, insanın içinde yaşadığı teşkilatlanmış toplumlar olduğu iddiasında olanlar da vardır.

Tarih konusunu ve yöntemlerini araştıran tarihçi, tarih felsefesine de girmiştir. Çünkü her bilim dalı, her ideolojik ancak kendi felsefe boyutları içinde kavranabilir. 18. Yüzyıl filozofu olan J.G. Herder (1744-1803) kendi tarih felsefesini geliştirmiştir. Herder’e göre tarihsel çağları bugünün ölçütleriyle kavramaya çalışmak yanlıgılar doğurur. Ona göre Tanrı evrene belli ilkeler koymuştur ve evren Tanrı’nın koyduğu ilkelere göre belli bir evrim süreci içinde gelişir. Doğada olduğu gibi tarihte de canlı ve sürekli bir oluşma ve çeşitli organizmaların birbirine karşı kesintisi savaşı vardır.

Tarih felsefesinin gerekli olmasının nedeni, tarihçinin temel görevinin kayıt işi olmaması, değerlendirmek olmasıdır, eğer tarihçi değerlendirme yapmazsa neyin gerekli olduğunu da bilemez.

Tarih felsefesine önemli katkıları olan biri de R.G. Collingwod’dur. Collingwod tarihsel obje için şöyle der: “Tarihsel obje, ancak tarihçi tarafından bizzat düşünme yoluyla bütünlenilebilen bir objedir. Tarih doğa bilimlerinden, objeden değil, süjeden hareket etmesiyle ayrılır. Tarih objeyi değil, süjeyi tanımak isteyen bir etkinliktir. Tarihçi önce kendi özgür kişiliğinin farkına varan yani kendi kişiliğinin tarihsel bir kişilik olduğunu anlayan ve daha sonra bu bilinçle tarihe mal olmuş kişileri ve ideleri de tanıyan insandır ve bu tavrının doğa bilimsel tavrına uyamayacağını da bilir. Çünkü tarih doğal olgular değil, süjede bulunan şeylerin yani insan olanaklarının bilimidir.”⁵ Collingwod’a göre tarih felsefesi tarihçinin kendi başına, onun hakkında düşünceleri ile değil, karşılıklı ilişkileri içinde bu iki şeyle birden ilgilidir. Collingwod bu konuda şöyle der: “Tarihçinin üstünde çalıştığı geçmiş, ölü bir geçmiş değildir, belki bir anlamda yaşayan bir geçmiştir. Fakat geçmiş bir eylem, tarihçi onun ardında yatan düşünceyi anlamadıkça ölüdür, yani tarihçi için anlamsızdır. Bu nedenle, bütün tarih düşüncenin tarihidir ve tarih, tarihi üstünde çalıştığı düşüncenin, tarihçinin zihninde yeniden oluşmasıdır. Olguların

---

⁴Tarih Araştırmalarında Usul, s.3.

⁵Özlem Doğan, *Tarih Felsefesi*, İstanbul, 1994, s.151.

seçilmesini ve yorumlanmasını, yeniden kurulma süreci yönetir, zaten onları tarihi olgu yapan da budur.”⁶

Mr. Grandgrind ise, tüm istediğinin “olgular” olduğunu söylüyordu. Ona göre hayatta aranması gereken yalnızca olgulardı. 19. Yüzyıl tarihçileri genellikle bu görüşteydi. Ranke tarihçinin ödevinin yalnızca “nasılsa öyle göstermek olduğunu” savunuyordu. Tarihin bir bilim olduğu tezlerini doğrulamayı isteyen pozitivistler⁷ ise bu konuda şöyle diyorlardı. “Önce olguları ortaya koyun, onlardan sonuç çıkarın.”⁸ Olgular gözlemcinin bilincinden bağımsızdırlar, gözlemci verileri aldıktan sonra bunların üzerinde işler. Bu alış süreci edilgendir. Sir George Clark olgular için: “Önce olgularını ortaya koy, sonra kendi hesabına tehlikeyi göze alarak, yorumların kaygan kumlarına dal”⁹ der.

Carr’a göre bütün tarihçiler için değişmez olan, belirli birtakım olgular var. Örneğin bir savaşın hangi tarihte yapılmış olduğunun olgusu. Carr’a göre, tarihçinin asıl ilgilendiği buna benzer olgular olmamalıdır. Ona göre bir savaşın hangi yılda ve nerede yapıldığını bilmek önemlidir, tarihçi bunları doğru bilmelidir, bu tarihçinin işinin zorunlu bir koşuludur, fakat onun temel işlevi değildir. Carr bu düşüncesini şu sözleriyle açıklıyor: “Bir tarihçiyi kesinliğinden dolayı övmek, bir mimari yapısında iyi fırınlanmış, kereste gereğince karıştırılmış harç kullandığından ötürü övmeye benzer.”¹⁰ Carr’a göre olgular yalnızca tarih onlara başvurunca konuşurlar. Hangi olgularla, hangi sıra ya da bağlam içinde söz hakkı verileceğini belirleyen tarihçidir.

2.2. Geçmişte ve Günümüzde Tarih Yazarlığı

2.2.1. Haberci tarih yazarlığı

Tarih yazıcılığının en ilkel şekli destanlarda görülür. Haberci tarih yazıcılığının en iyi örnekleri Hititlerde görülür. Hititlerde tarih yazıcılığı diğer eski çağ milletlerine göre oldukça gelişmiştir. Çünkü, onların inançlarına göre kralların yaptığı işleri yazmak Tanrı’ya hesap vermek anlamına geliyordu. Bundan dolayı da olayların doğru yazılması

---

⁶Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, Çev.: Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, 1982., s.28.

⁷Pozitivizm (Olgulculuk): Yalnız olgulara, gerçeklere, kanıtlanabilir olan şeylere dayanan ve doğaötesel düşünceleri geri çeviren tutum. Bu düşüncede olanlara verilen ad; pozitivist.

⁸*Tarih Nedir?*, s.14.

⁹*Tarih Nedir?*, s.15.

¹⁰*Tarih Nedir?*, s.16.

gerekiyordu. Oysa kendilerini tanrı-kral kabul ettikleri için Tanrı'ya hesap vermek zorunda olmayan Mısır firavunları olayları doğru olarak aktarmaktan kaçınmışlardır.

Hititlerin yaptığı gibi, olayları olduğu gibi değiştirmeden yazmak, günümüz tarih yazıcılığı mantığına uygundur.

2.2.2. Hikayeci (Nakilci) tarih yazarlığı

M.Ö. 6. yüzyılda, eski Yunanistan'da, ilk tarihçilerin öncüleri gezginler vardı. Bunlar gezip gördükleri yerler hakkında konferans verip, gördükleri yerlerin ve insanların durumunu ve tarihlerini anlatmışlardı. Bu konferanslar, sonra manzum olarak yazılmıştır.

M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Miletos'lu Hekateos bu tarih yazıcılığının ünlü isimlerindedir. Hekateos M.Ö. 6. yüzyılın sonlarından itibaren sözlü olarak süregelen mitolojik tarihçiliği ilk kez yazılı tarihçiliğe dönüştüren kişi olarak tanınır.

M.Ö. 5. Yüzyılda yaşamış olan diğer bir Yunan tarihçisi Herodotos ise, Hekateos'a göre daha ileri bir adım atmıştır. "Tarihin Babası" olarak anılan Herodotos, görüp işittiklerini genellikle birbirinden ayırmışsa da, rivayetleri bile kitabına aldığından, onan yazdığı tarihe ve bu tarzda yazılan eserlere "Hikayeci Tarih" veya "Nakilci Tarih" adı verilir.

Bu şekildeki tarih yazıcılığının masaldan farkı, olayların yer ve zamanının belirtilmesidir. Günümüzde bile halk için yazılan tarih kitaplarında bu tarzın kullanıldığı görülür.

2.2.3. Öğretici (Pragmatik) tarih yazarlığı

Öğretici tarzdaki tarih yazıcılığında, okunan şeylerden faydalanma amacı güdülür. Tarihin ibret dersi vermesi düşünülerek, bu amaçlara ulaşmak için daha önemlisi, milli tarihler öğünülecek şekilde yazılır. Bu yüzdendir ki, öğretici tarih yazıcılığı gereksiz öğünmelere yol açmıştır.

Hikayeci tarih anlayışına göre; öğretici (pragmatik) tarih anlayışı ileri bir aşamadır. Çünkü öğretici tarih yazıcılığında amaç, tarihi olaylarda kişilerin rol ve durumlarını, olayların kişilere dönük nedenlerini araştırmak ve bundan ders çıkarmaktır. Bu tarih anlayışına göre tarihi "tarih kahramanları" yaratmıştır. Pragmatik (öğretici) tarih anlayışı ortaya çıktığında, hikayeci tarih yazıcılığı son bulmamıştır, her kişi de varlıklarını

sürdürmüşlerdir. Günümüzde bile bilimsel tarih anlayışının varlığına rağmen, bu anlayışlarla tarih yazıcılığına devam edilmektedir. Ortaokul ve liselerde okutulan tarih kitaplarında bilimsel tarih anlayışından çok, bu iki tipin sentezinden oluşturulmuş bir tarih anlayışı yaşatılmaktadır.

2.2.4. Araştırmacı (Neden-Nasıl) tarih yazarlığı

Günümüzdeki bilimsel tarih, neden-nasıl yöntemle yazılan tarihtir. Bu yöntemde önemli olan tarihe yalnız bir noktadan değil, her yönden bakmaktır. Tarihin herhangi bir dönemini veya herhangi bir ülkenin tarihini araştırırken şimdi “paleografi” yani eski yazıların okunuşu, “filoloji” yani dilbilimi gibi bilimlerin yardımıyla, elde var olan bütün malzemeleri incelemek, çeşitli ülkeler arasında geçmiş olmuş karşılıklı dil ve edebiyat etkileşimlerini araştırmak zorundayız. Günümüzde tarihi olayların belirlenmesi işinde ise fotoğraf, film vb. teknolojik olanaklardan yararlanılmaktadır. Tarihin hangi alanı üzerinde çalışılırsa çalışısın araştırmacı tarihçi tüm bu teknolojik imkânlardan yararlanmalıdır. Bu nedenlerle bazı tarihçilere göre günümüzün tarih yazıcılığı, araştırmacı tarih yazıcılığı olmalıdır.

2.2.5. Sosyal tarih yazarlığı

Toplum verilerinin tarih olaylarını doğurduğuna inan ve tarihi olayların gerisinde gizlenmiş tarihi konular bulunduğunu kabul edenlerin yazmış olduğu tarihe denir.

2.2.6. Materyalist tarih yazarlığı

Materyalistler, toplumlar üzerinde doğal kanunların etki yaptığını, insanlar arasındaki ekonomik çıkarların meydana getirdiği anlaşmazlıkların tarihi olayları doğurduğunu söylerler.

Bu görüşte olanlar “Toplumun temelini ekonomik olaylar teşkil eder ve olaylar, sınıflar arasındaki mücadelelerden meydana gelir”¹¹ derler. Bütün tarihi olayları ekonomik zorluklara bağlarlar. Sınıflar arasındaki dayanışmanın faydasını görmek istemezler. Tarihçilere göre; materyalistler tarihi olaylara kendi görüş açılarından

---

¹¹Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Konya, 1995, s.47.

baktıkları için, tarih biliminin en önemli ögelerinden biri olan tarafsızlığı zedelerler ve bundan dolayı da bu görüşle yazılan tarihler, bilimsel bir nitelik taşımazlar.

2.2.7. Kültür tarih yazarlığı

Bu tür tarih yazıcılığının öncüsü İngiliz tarihçi Toynbee'dir. Toynbee tarih için "tarih, insan ırkının kolektif bir terbiyesidir"¹² der. Kültür tarih yazıcıları kişilerin ve toplulukların biyolojik birliğine inanırlar, tarihte ortak tipler ararlar, ihtilallerin ve diğer tarihi olayların belirli devirlerde olduğunu savunurlar.

Toynbee, er geç insan sevgisinin milli duyguların yerini alacağına inanır. İşte bu görüşle yazılan tarihlere "kültür tarih yazıcılığı" denir.

Tüm bu açıklamalardan sonra tarih yazımında yedi değişik anlayıştan söz etmemiz mümkündür. Tarihçi Collingwood tarihin hikâye biçiminde aktarılmasına karşıdır. Ona göre tarih "Genellikle yanlış açıklandığı gibi birbirini izleyen olayların öyküsü veya betimlenmesi" değildir. Carr ise, tarihin tek bir olgu ile genel arasındakini konu ettiğini, genellemeden hareketle de tarihin öğretici karakterini savunur. Fransız tarihçisi Boch, tarihi "zaman içinde insanların bilimi" olarak açıklar. Ona göre tarihin eğlendirici değeri her zaman vardır ve tarih bilimsel olarak ele alındığında çekiciliğinden bir şeyler kaybeder. J.B. Bury'a göre ise tarih yalnızca bilimdir. Böylece Burry, tarihi duygu ve coşkudan soyutlamıştır. Yine Carr'a göre tarih ne bir edebiyat alanıdır ne de eğlendirici anlatımın ürünüdür. Gerçek tarih ancak onda yön kabul edenler tarafından yazılabilir.

Carr'a göre tarih, olguları bize hiçbir zaman arı olarak gelmeler, çünkü arı bir biçimde var olamazlar, her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansır. Carr, tarihçiler için üç önemli nokta üzerinde durur;

- a. Bir tarih eserini ele alınacak ilk ilgilenilecek şey olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır (Tarihçinin aklından neler geçiyor, sınıfsal konumu toplumsal durumu ne?)
- b. Tarihçinin incelediği insanların zihniyetleri, eylemleri gerisindeki düşüncelerini, hayal gücü yoluyla anlaması gereği.

---

¹²Tarih Meteorolojisi, s.48.

- c. Biz geçmişini ancak günümüz açısından inceleyebilir, geçmişini anlayışımızı bugünün gözleriyle oluşturabiliriz. Tarihçi çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşulları ile bağlıdır.¹³

Profesör Trevor Roper tarihçinin geçmişini sevmesi gerektiğini savunur. Carr'a göre ise tarihçinin görevi geçmişini sevmek ya da kendisini geçmişten kurtarmak değil, bugünü anlamının anahtarı olarak onun üstüne çıkmak ve anlamaktır. Tarihçi geçmişin değil bugünün insanıdır. Yine Carr tarihçiler için şöyle der; "tarihçi, geçmişin tüm verilerini açıklamaya kendisi için olanaklı olsa bile onları öğrenmeye çaba göstermez."¹⁴ Tarihçi, bildiği ya da bilebileceği çok sayıdaki veriler içinden kendisine göre temel önem taşıyan sorunlara ya da görüşlere bir yorum getirebilmek bakımından anlamlı olanları seçmek zorundadır. Bu seçme süreci çok önemlidir. Çünkü gerçekliğin bozulmasına neden olabilir. Olgular içinden belli doğrultuda bir seçim yaparak başka yorumlara da kapılar açılabilir.

Tarihsel yorumların en güzel kanıtı, aynı olgu üzerinde görüşlerin çok değişik olmasıdır. Tarihçinin görevi olguların olmasını sağlama yükümlülükleriyle bitmez. Üzerinde çalıştığı konuyla ve önerdiği yolla bilinen ya da bilinebilecek bütün olguları işin içine katmaya çalışmalıdır.

Tarihçi geçici bir olgular seçimi ve kendisi gibi başkalarının da yapılmış olan o seçimin ışığında o seçimin yapıldığı geçici bir yorula işe başlar. Tarihçi, çalıştıkça hem yorum hem de olguların seçimi ve sıraya konması birinin ya da ötekinin etkileşimiyle ince ve belki bir ölçüde bilinçsiz değişikliklere uğrar. Tarihçi bugünün bir parçası ve olgularsa geçmişe ait olduklarından, bu karşılıklı etkileşim, aynı zamanda bugün ile geçmiş arasında bir karışıklığı işin içine katar. Bu konuda Carr "tarihçi olguları olmaksızın köksüz boş, olgular tarihçi olamadan ölü ve anlamsızdır"¹⁵ der.

Afşar Timuçin, "gerçek anlamda tarih bilinci ya da modern insan bilinci bir şeyle bir başka şey arasındaki zorunlu bağıntıyı, neden-sonuç bağıntısını görmekle başlamıştır"¹⁶ diyerek, tarih bilincinin neden-sonuç ilişkisiyle başladığını söyler.

Hegel ise tarih yazıcılığını;

---

¹³Tarih Nedir?, s.164.

¹⁴C.H. Carr, J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev.: Prof.Dr. Özer Ozankaya, Ankara, 1992, s.63.

¹⁵Tarih Nedir?, s.41.

¹⁶Afşar Timuçin, *Çağdaş Sanat Bilincinin Gerekliliği*, Bilim ve Sanat Dergisi 19, İstanbul, 1982, s.11.

- a. İlkel tarih
- b. Refleksiyonlu tarih
- c. Felsefi tarih olarak üçe ayırır.

İlkel tarih; Hegel'e göre birinci tarz tarih yazıcılığıdır ve Herodot, Tukidides ve öbürlerini kapsar. Hegel'e göre bunlar, betimledikleri eylem, olay ve durumları, kendi önlerinde olup-biten şeyler olarak bulan tarih yazıcılarıdır, onlar bunları görmüş, yaşamış ve bunlar üzerine haber toplamış kişilerdir. Bu türle yazılan tarihler tarihçinin dışında kaldığı olaylar hakkında bir şey içermezler. Burada tarihçinin en önemli malzemesi, kendi yaşamında ve insanların o zamanki ilgilerinde bulduğu şeyler; kendi çevrelerinde yaşayan şeylerdir. Bu tür tarih yazıcılarında, yazarın kişiliğini oluşturan şeyler ile yapıtında ele aldığı olaylar, yazarın tını ile sözünü ettiği olayların ve eylemlerin tını aynıdır.

Refleksiyonlu tarih ise, ikinci tarz tarihi yazıcılıktır. Bu tarih, yazarın geçmiş üzerine betimini bugünden çıkararak yaptığı tarihtir, bu tarih sadece zaman bakımından şimdiki zaman içinde yazılmış olması bakımından çağdaş değildir; hatta bugünün tını içinde kalarak, kendine ait bir bütünlük olarak geçmiş ele alması bakımından aynı zamanda refleksiyonludur.

Hegel'e göre bir ulus ya da ülkenin genel tarihi, hatta dünya tarihi üzerine bir bakışa her zaman ihtiyaç vardır. Bu tarih yazıcılığında kaynak ilkel tarihlerde olduğu gibi yaşanan olaylar değildir, bu yüzden gözleme ve gözlem diline başvurulmaz. Refleksiyonlu tarihin ilk türü, bir ülkenin veya dünyanın tarihini bütün olarak betimlemeye yönelik olanıdır. İkinci türü ise "pragmatik tarih"tir. Burada geçmiş, bu geçmişin kendi özel etkinliği bakımından taşıdığı değeri bilmek için ele alınır. Böylece olaylar farklı, bir başka döneme ait olsalar bile, onların genelliği tek bir bağlamda ele alınmış olur. Pragmatik refleksiyonda geçmişte kalan bugün olmuş gibi anlatılır ve olaylar sanki bugün yaşanıyor gibidirler.

Refleksiyonlu tarihin üçüncü türü "eleştirel tarih"tir. Burada söz konusu tarih "tarih tarihi"dir ve tarihsel anlatım ve tarih araştırmasının doğruluk ve inanırlığı üzerine bir yargılama arzıdır.

Refleksiyonlu tarihin son türü "özel tarih"tir; (sanat, hukuk, din tarihleri vb.). Bu tarihler konuları ile ilgili genel bakış noktalarına dayanarak çalıştıklarından, felsefi dünya tarihine bir geçiş yolu oluştururlar.

Bu tarihin yöneldiği tek tek alanlar, bir ulusun tarihinin bütünü ile ilişkilidirler ve bu tarih tarzı ne var ki, ancak bütündeki bağlama işaret etmek veya sadece dışsal düzenleri değil de tersine olayları ve olguları, olguların içsel yönlendirici ruhunu ne ölçüde veriyorlarsa o kadar doğruluk taşırlar.

Felsefi tarih ise Hegel'e göre ilkel ve refleksiyonlu tarihe göre daha genel bir bakış noktasına sahiptir, ama bu bir konuya ilişkin soyut bir bakış noktası değil, ancak öbür bakış noktalarının üstüne çıkıldığında erişebilir olan bir bakış noktasıdır. Felsefi dünya tarihinin genel bakış noktası soyut-genel değil, tersine somut ve tamamen bugüne ait bir bakış noktasıdır; çünkü o, sonsuz olarak kendinde olan ve hiçbir geçmişi bulunmayan tin'in bakış noktasıdır.

Tarih yazımında nesnellik konusunda ise Carr şöyle diyor: “Nesnel ve öznel birbirleriyle ilişkili olan kavramlardır. Her tarihçinin yapıtında öznel öğeler vardır ve içinde bulunduğu zamanın ve yerin etkilerini taşır. Saltık ve zamandan bağımsız nesnellik, gerçek-dışı bir soyutlamadır. Ama tarih, geçmişin olaylarının tarihçinin benimsediği bir nesnellik ilke ve ölçüsüne göre seçilip düzenlenmesini gerektirir, bu iş zorunlu olarak yorum öğelerini de içerir. Bu olmazsa geçmiş, özensiz ve birbirinden kopuk sayısız ayrıntılara dönüşür ve tarih yazmaya olanak kalmaz.¹⁷ Birinci Dünya Savaşı'ndan beri maddeci tarih anlayışının tarih yazıları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu söyleyen Carr, bu etkinin o zamandan beri yayınlanan tarih çalışmalarından olduğunu söylüyor. Tarih olgularının bütünüyle nesnel olamayacağını söyleyen Carr bu konuda şöyle diyor: “Tarihin olguları bütünüyle nesnel olamaz, çünkü bunlar ancak tarihçi tarafından onlara verilen anlamlılığın gücüyle tarihin olguları haline gelirler. Tarihte nesnellik, bu geleneksel terimi hâlâ kullanmamız gerekiyorsa, olgunun nesnelliği değil, ilişkinin olgu ile yorum arasındaki ilişkinin nesnelliği olabilir. Beni, tarihin dışında ve ondan bağımsız mutlak bir değer ölçütü kurarak, tarihi olayların yargılanması çabasını tarihi değil diye reddetmeye götüren nedenlere dönme gereğini duymuyorum. Zaten mutlak doğru kavramı, tarih dünyasına uygun değildir. Hatta sanırım bilim dünyasına da uygun değildir.”¹⁸

---

¹⁷Tarih Yazımında Nesnellik ve Yalınlık, s.14.

¹⁸Tarih Nedir?, s.142.

2.3. Tarih-Tiyatro İlişkisi ve Tarihsel Dram Yazarlığı

Hülya Nutku'ya göre tarih-sanat ilişkisinde tarihçi nesnelliği koruyan kişidir. Sanatçı ise, tarihe bakarken nesnel olabilir, ama sanat adına bu malzemeyi kullanırken bugün adına da tarih bilinci içinde hareket eder ve o malzemeyi sanatın yararına kullanır. Tarihsel dram, dram sanatının tarihinden yararlanarak yine kendi amacına yöneldiği bir türdür, yani tarih değildir. Tarihsel dramda tarihin kendisi değil, herhangi bir tarihsel kişiliğin ya da olayın katkısı önemlidir.

Aziz Çalışlar tarihi oyunları: “Bir tarih olayını ele alıp, geçtiği çağın, çevresi ve kişileri içinde ya ona bütünlükle bağlı kalarak ya da bir takım sanatsal kaygılarla onu yorumlayarak yansıtmaya çalışan oyunlara verilen ad”¹⁹ olarak tanımlarken Metin And ise, tarihsel oyunların yazılış gerekçelerini şöyle açıklar: “Tarihi oyunlar, konularını tarih kaynaklığından alan, kamu düzeninin önemli olaylarını işleyen, çoğu kez tarih verileriyle çağdaş sorunlara değinen, genellikle bir örnek, bir öğrenek, bir uyarma tonu taşıyan oyunlardır. Dram tarihinde, tarihi oyunlar konularını efsanelerden, mitolojiden alan oyunlardan farklı bir gelişme ve biçim özellikleri göstermişlerdir. En eski tarihi oyun Aeschylus'un Persler'idir (İ.Ö. 472). Bundan sonra çeşitli çağlarda tarih oyunlarının çeşitli yazılış gerekçeleri değişik olmuştur. En çok yazıldıkları çağlar, daha çok ulusal bilincin uyandığı, ulusal birliğin kurulmaya çalışıldığı dönemlerdir. Ancak estetik kaygının, bildiri, propaganda yönüne üstün geldiği zamanlarda tarihi oyunlar, tarih nesnelliğinden, tarih gerçekliğinden uzaklaşmışlardır. Kimi çağlarda ise tarihi oyunlar çağdaş sorunlara bağlanacak yerde bu sorunlardan uzaklaşmıştır.”²⁰

Burada üzerinde önemle durulması gereken iki nokta vardır. Bunlardan biri, tarihsel oyunların çeşitli çağlarda yazılış gerekçelerinin birbirinden farklı oluşu, diğeri ise estetik kaygının üstün gelmesiyle tarihten uzaklaşma bilindiği görüşüdür. Tarihsel dramın amacı, tarihi dramatik görünüm yapısı içinde ele almak olmamalıdır. Hatta tarihe uygunluk bir bakıma, tarihsel dramın zayıflamasına da neden olabilir.

Hülya Nutku, tiyatronun tarihten yararlanması konusunda şöyle diyor: “Tiyatro sanatı tarihten yararlanma yoluna giderken tarih bilimi de yalnızca bir toplumun anatomisiyle kendini sınırlama, o ülkenin imgelem ürünlerini de değerlendirme, hesaba katma yoluna gider. Toplumsal ekonomiyi dolaylı ya da direkt etkileyen olguları bir

¹⁹Aziz Çalışlar, *Türk Tiyatro Ansiklopedisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.96.

²⁰*Tarihsel Dram ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Dram Modelleri-I*, s.18.

bütün içinde değerlendirir. Yazarın da toplumsal koşulları değerlendirmeye gittiğini, ama bu değerlendirmeyi olgular içinde kalan olayları alarak, boşlukları kendi sanatçı yaratıcılığıyla değerlendirerek sergileme yoluna gider. Kimi zaman yazar, tarihteki böylesine boşlukları gözlem, insanı tanıma, sanatsal yaratma gücüyle olabilecek olana en yakın biçimiyle yakalar. Bazen de görece olan tarihsel bir olaydan veya bir varsayımdan hareket ederek tartışma olanakları açar ya da araştırır.”²¹ Nutku’ya göre; yazarın tarihle olan ilişkisiyle, toplumla olan ilişkisi ayrıdır. Yazarın toplumsal sorunlara eğilmesi tarihe eğilmesinden daha önemli ve geçerlidir. Ama yazar, toplumsal sorunlara eğilirken tarihte ona kaynaklık eder. Yazarın gerçeği anlatma çabası onun yazarlık sorumluluğundandır. Yaklaşım biçimleri değişir ama gerçeklik değişmez. Gerçeğe gidişin yolu değişik olabilir ama verilecek mesaj yine o gerçeği yansıtır. Tarihsel gerçekleri olduğu gibi işleyen yazar yalnızca geçmişi sergiler. Ama esas önemli olan şu andaki durumumuzla geçmiş arasında bağ kurup tarihsel süreklilik duygusunu vermektir. Tarihi oyun yazarı için gerçeklik, gerçeği saptırmamak, ama gerçeğe de saplantı halinde bağlı kalmamak yolunda olmalıdır. Tarihi oyunlar konularını tarihten aldıkları için düşsel bir yaklaşımın ürünü değiller. İşte bu nedenle de tarihsel dram gerçeklik olgusunun ağır bastığı oyunlar olarak görülür. Nutku bu konu üzerinde şöyle der: “Aslında tarihsel dramda gerçeklik tam anlamıyla çözümlenmemiş bir sorun olarak günümüze geldi, gerçeğin dışına çıkmak olası ama skandal yaratmamalı, gerçeğe bağlı kalmak olası ama sanat olmaktan çıkmamalı.”²²

Tarihsel oyunlardaki amaç tarihsel oyunlar yoluyla çağdaş olana vurgulamaktır. Yazar ise yaşadığımız dönemle paralellik taşıyan ve trajik olaylara yaşam verendir. Tarihsel dram yazarlarını değerlendirirken, tarihsel dram konusunu yazarlara, dönemlere ve tarihsel dramın kapsadığı türlere göre incelenmesi tartışma konusu olabilir. Yazarlar çoğunlukla ya tarihsel bir olayı ya da kişiyi oyunlarına konu alır. “Tarihin konusu olaylardan çok, olayların değişimi, gelişimi olduğuna göre, onun bir dizgenin, bir dönüşlülüğünün varlığından söz etmek güç olur.”²³ Tarih konusu gereği olayları durağan olmadan, olaylardaki gelişim ve değişim süreçlerini dikkate alarak inceler. Tarihsel dramların tiyatro sanatına katkıları, tarihsel dram için zorunlu bir koşul olarak zemin yaratır. Tarihsel dramlara dünya tarihi açısından bakıldığında, tarihsel olan kadar evrensel olanında birlikteliği ve iç içe olamaması gerekliliği doğar. İnsanın varoluşundan yola

---

²¹Hülya Nutku, *Tarihsel Dram ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Dram Modelleri-II*, Devlet Tiyatrosu Yayınları, Ankara, 1987, s.16.

²²*Tarihsel Dram ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Dram Modelleri-I*, s.50.

²³Tahsin Yücel, *Tarihin Sınırları*, Türk Dili Dergisi, Sayı: 261, Ankara, 1973, s.150.

çıkan bir yazarın, tarihin gerçeği içinde sıkışıp kalmadığı görülür. Kendi ülkesinin geçmişiyile karşılaşmak isteyen izleyici kitlesinin var olduğu düşünülürse evrensel bir boyuta ulaşmış olan tarihsel dram yazarının kalıcılığını ve ulusal niteliğini yakalayabilmek, koruyabilmek için insan gerçeği hakkında doğru ve anlamlı bilgiler verdiği görülür. Evrensel olana ulaşabilen yazar, tarihsel olana erişebilmek için belli bir tarihsel bakış açısını yakalar ve tarihsellik bilincine erişir. Tarihsel dram yazarı geçmişini bugünün ışığı altında değerlendirir yani aynayı geçmişe çevirir ve tarihin birer parçası olan bilgileri geçmiş içinde yakalar. Yazarın yaratıcılığı işte bu noktada ortaya çıkar. Seveda Şener Tarihsel Türk dramlarını şu şekilde değerlendirir: “Tarihi yalnızca görsel ve işitsel olanakları ile çarpıcı malzeme olarak kullanan oyunlar, tarihte yaşamış kişilerin ününden yararlanarak görkem duygusu uyandıran oyunlar, tarihsel kişileri ruhsal sorunları açısından inceleyen oyunlar, tarihsel bir kişi veya olayı çağdaş bir bildiriye araç olarak kullanan oyunlar, tarihte olduğu söylenen tuhaf olaylardan güldürücü durumlar üreten oyunlar. Bu oyunlarda tarih yalnızca kaba bir malzeme olarak kullanılmakta, evrensel ve tarihsel bakış açısı savsaklanmaktadır. Tarihsellik savında olmayan oyunlarda bu tutum bağışlanabilir, hatta yazarın malzemesini seçme özgürlüğü adına savunulabilir. Tarih oyunu olma savındaki oyunların ise evrensellik ve tarihsellik süzgecinden geçmesi kaçınılmazdır.”²⁴

Orhan Asena ise tarihsel dram yazarlığı için şöyle diyor: “Gerçek başkadır, inandırıcılık başkadır. Gerçek, bazen inandırıcı olmayabilir ya da tam tersi inandırıcı olan gerçek olmayabilir. İşte çoğu kez tarihçiyle sanatçı burada çakışırlar. Tarihçiler gerçeğin ardındadırlar çünkü, sanatçılar ise inandırıcı olanın. Tarihçilerin gerçekleri, ölü uygarlıklarla geçmişte sonuçlanmış, kesin belgelere bağlanmış olgulardır. Oysa tiyatro yaşamı en yakından izleyen bir sanattır. Mezarları eşelemez o. Geçmiş zaman üzerinde düşlemler kurar. Tarihten aldığı olayların ya da kişilerin inandırıcı olmasına özen gösterir daha çok. Hem inandırıcı olmasına, hem çağına bir şeyler söylemesine.”²⁵

Asena, tarihsel oyun konusunda “ne denli tarih?” sorusuna ise şöyle cevap veriyor: “Çok yanlış olarak tarihsel konulu oyunlar tarihle karşılaştırılır. Oysa tarih şaşmaz biçimde nesnel, oyun şaşmaz biçimde öznel. Bir oyun yazarıyla bir tarihçinin olaylara bakış açıları başkadır, yöntemleri başkadır, amaçları başkadır. Başka başka bireşimlere varmak için başka başka çözümlere gitmeleri doğaldır, hatta kaçınılmazdır. Şöyle

²⁴Seveda Şener, *Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Oyunlar*, Türki Dili, Sayı: 363, Ankara, 1982, s.188.

²⁵Orhan Asena, *Tiyatro Tarihten Ne Alır?*, Milliyet Sanat Dergisi, İstanbul, 1983, s.33.

bir varsayım bulmuştum kendime yolumun başlangıcındayken oyun, tarih peteğini balla doldurur, bala ne kadar az petek karışırsa o kadar makbul olmalı. Giderek perçinlendi bu kanım. Evet, tarihçiyle tarihi oyun yazarı çok başka açılardan bakarlar, tarihe. Tarih olaya bakar, oyun yazarı oluşuma. Tarih belge toplar, oyun yazarı belgeleri seçer. Hangisi kendi kişisine uyuyorsa ona itibar eder. Tarih bilimsel yöntemle çalışır. Bilimsel yöntemle çalışmak demek her şeyden önce tarafsız kalmak demektir. Tarafsız kaldığı ölçüde onurlanır. Oyun yazarı olaya dalar, kişilerle teker teker duygusal bağlantılar kurar, bunlardan birine bağlanır giderek. Onlarla yaşar, onları yaşar, onlarla özdeşleşir adeta. Olayları değil, olguları, olanakları, olasılıkları sorguya çeker. Bir tarihsel kişiyle özdeşleşmek demek bir göbek bağı kurmak demektir, onunla. Bir göbek bağı bebeği annesine bağlamaktan çok, anneyi bebeğe bağlar. (...) Yazar bunu yaparken de tarihten çok tiyatronun kurallarına uymak zorundadır.”²⁶

Hülya Nutku’ya göre tarihsel dram; tarihsel malzemeyi çağdaş yorumla ilgi çekici duruma getirmek değil, geçmiş ve bugünün diyalektik bağını kurabilme adına yazılır: Amaç ne geçmişin çekiciliğine kapılmak ne de bugüne uydurma çabasına girişmektir. Yazar, tarihe sıkı sıkıya bağlı kalmak için kendini koşullandırmalı veya çağdaş bir yorum için konuyu zorlamamalıdır. Seyirci bugünün insanıdır. Onun geçmişteki bir konuya ilgi duyabilmesi için hem insanı hem geçmişteki olayın içinde bugüne özgü dinamizmi bulmak ister. Yazar ise, etki alanı olan seyirci unsurunu malzeme seçiminde akılda tutar. Yazarın malzemeye yönelişinin amacı ne olursa olsun, yazar seyirciye yönelir ve konusu gereği tarihsel dramların geçmişteki bazı olayların değerlendirilmesi yoluna gider. Yazarın malzemeyi kullanmasında tercih ettiği tarihsel olay kadar onu işleyişi de önemli olur. Tarih yazıcılığının önemli bir inceleme konusu olabileceğini bilen yazar, tarihsel malzemeyi seçerken, gerekli olan belge ve kaynakları toplarken bile belli bir bakış açısıyla hareket eder. Bir çağdaş tarihçinin incelediği tarihsel kişilerin eylemlerinin arkasındaki düşüncelerini düş gücü aracılığıyla anlaması gerekir. Carr’ın dediği gibi tarihçinin geçmişi ancak kendi yaşadığı zaman dilimi içinde incelenebilirse önemini koruyabilir. Geçmiş ise ancak bugünün bakışı ile oluşturulabilir. Çünkü tarihçi, çağının ve insanın varoluş koşulları ile ilgilenir ve koşullara bağlanır. Tarihçi, bir sanatçı edasına bürünebilir, hatta onun gibi düşünebilir ama sanatçı gibi olmadan. Oysa dram yazarı, düş gücü, yaratıcılığı, üslubu ve tekniği ile bir sanat yapıtı ortaya çıkarabilmek zorunluluğunu

---

²⁶Orhan Asena, *Toplu Oyunları-1*, İstanbul, 199, s.29.

hisseder, kendinde. Tarihçi, yorumu ve düş gücü aracılığıyla zorunluluğunu hisseder, kendinde. Tarihçi, yorumu ve düş gücü aracılığıyla yalnızca bir aktarıcı konumuna gelebilir. Oysa dram yazarı, yorumuyla beraber sahne üzerinde o olayı yeniden ele alarak yazmaya çalışır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİNDEN MİTHAT PAŞA'NIN TAİF'E SÜRÜLMESİNE KADAR GEÇEN OLAYLARIN TARİHSEL GERÇEKLİĞİ

3.1. Abdülaziz

Abdülaziz, şehzadeliğinde babası I. Mahmut tarafından sıkı bir disiplin altında yetiştirilmiştir. Babasının ölümüyle ağabeyi Abdülmecit'in tahta çıkmasından sonra, kendi çabalarıyla tahlisini ilerletmişti. Velihtlığında iyi ve mazbut haliyle tanınmıştı. İçki kullanmaz, sefahati sevmez ve düzgün bir hayat yaşardı. Abdülaziz'in tahta ilk geçtiği yıllarda, bütün halk, imparatorluğu kurtaracak bir hükümdara kavuştuğunu sanmıştı. Onun Avrupa adetlerinden hoşlanmaması, opera ve tiyatro yerine, ortaoyunu seyretmesi, eski örf ve adetlere bağlı olanları memnun etmiş ve milli ahlâkın, onun sayesinde yükseleceği düşüncesini uyandırmıştı. Gerçekten Abdülaziz'in batılı tarafı hiç yoktu. Fransızca öğrenmemiş, Avrupa ilim ve kültürü ile hiç alakası olmamıştı. Kendisi Osmanlı musikisini çok iyi bilir, ney çalardı. Batı adetlerinin, memleket için zararlı olduğuna inanmıştı. Zeki ve akıllı bir insandı. Memleketin, eskiden olduğu gibi tam bir dikta rejimiyle, kanunsuz idare edilemeyeceğini, hükümet işlerinin hükümet adamlarına bırakılması gerektiğini düşünürdü. Onun bu muhafazakâr görüşü yüzünden, Abdülmecit'in ölümünden sonra, Islahat Hareketlerinin hızında bir duraklama oldu.

Abdülaziz karakter itibariyle istibdada ve israfa meyilliydi. Ali ve Fuat paşalar, onun bu eğilimlerini mümkün olduğu kadar dizginlemiş; devleti tehlikelerden korumuşlardı. Fakat bu iki adamın ölümünden sonra, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa gelmesi, Abdülaziz'de büyük değişiklikler yaratmış, gerçek yüzünü göstermesini sağlamıştır.

Padişah zamanla kendisini kibir ve gurura kaptırmış, halkı da, devlet adamlarını da hiçe sayar olmuştu. Devlet hazinesi iflasın eşiğinde olduğu, dışardan alınan borçların taksitlerinin bile ödenemediği bir durumda, israf yoluna gitmekten geri kalmamıştı. Devleti, kendi mülkü gibi canı istediğince tasarrufa hakkı olduğu düşüncesindeydi. Mahmut Nedim Paşa'nın onu sürüklediği hatalı yolu, annesi Pertevniyal Sultan bile sezmiş, oğlunu "aman oğlum, bu herif mecnundur. Bunun sadarete kalması, devlet ve milletin sonuna sebep olacaktır. Bu adamı defet. Devleti ve milleti bu zalimin elinden

kurtar”²⁷ diye ikaz etmiş, ama Abdülaziz’e söz dinletmek mümkün olmamıştır. Bu durum sonunda Abdülaziz’in hem tahtını hem de hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Abdülaziz’in en büyük amacı, Avrupalılarla özellikle de Ruslarla boy ölçüşebilecek ve onları yenebilecek bir askeri güç meydana getirebilmektir. Bu yüzden durmadan zırhlı gemiler, toplar, tüfekler ısmarlamıştı. Ancak devletin böyle askeri bir gücü ne kurmaya ne de devam ettirmeye mali durumunun elvermeyeceğini göz önüne almıyordu.

Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Hayrullah Efendi ekibi iş başına geçince; önce Mahmut Nedim Paşa’nın bir daha iktidara gelememesinin yolunu araştırdılar. Bunun için de onun giriştiği işleri durdurdular.

12 Mayıs 1876 tarihinde Mütercim Rüştü Paşa, sadrazamlık makamına geçince, yapılan harcamaların önüne geçmeye çalıştı. Ancak sonunda Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa’ya “padişahın böyle üst üste istediği paraları, bu dar zamanda vermenin ve ne yazık ki kendisini bu yoldan çevirmenin imkânı yok”²⁸ dedi. Hüseyin Avni Paşa bunun üzerine “artık bunu hal”²⁹ etmekten başka çare kalmadı. Hemen icabına bakmalı”³⁰ karşılığını verdi.

Mithat Paşa’da bu düşünceye katıldı ama sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, bu durumdan tedirgindi. Ancak bu tedirginliğini ortaya koymaktan çekinerek, sadece tahttan indirmenin nasıl yapılabileceğini sordu. Bu konuşmadan hemen sonra Hüseyin Avni Paşa, önce kendisinin ve bir gün sonra da sadrazamın azlinin ve sonrasında Mahmut Nedim Paşa’nın Sadrazamlığa, Derviş Paşa’nın Seraskerliğe tayinlerinin Abdülaziz tarafından düşünüldüğünü, hatta kararlaştırıldığını duyarak, durumu arkadaşlarına bildirdi. Bu olay, bütün tereddütlerin bir tarafa bırakılarak, tahttan indirme işine bir an önce girişilmesine sebep oldu.

3.1.1. Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde başlıca rolü olanlar

Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde en büyük rolü oynamış dört kişiden Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Hayrullah Efendi’den yalnızca biri, yani Mithat Paşa gerçek bir devrimci idi. Amacı, Veliht V. Murat’ı Osmanlı tahtına geçirmek ve bu sayede anayasayı ilan ile Osmanlı Devleti için parlamenter rejimi –o günkü deyimini

²⁷Bir heyet tarafından hazırlanmıştır, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1972, s.3231.

²⁸*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3208.

²⁹Hal’: Tahttan indirme.

³⁰*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3208.

ile Meşrutiyeti– kabul ettirmektir. Bu konuda Veliht ile tam bir anlaşma içindeydi. Mithat Paşa, imparatorluğun içinde bulunduğu korkunç ve ümitsiz durumu görüyor, keyfi idare sona ermedikçe bir çıkar yol düşünemiyordu. Mithat Paşa'nın en büyük arzusu devletin; millet meclisi ile idaresi ve özellikle maliyenin kontrol altına alınmasıydı. Onun için son ümit; Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Murat'ın geçmesiydi.

Hüseyin Avni Paşa, gerçek bir Meşrutiyet taraftarı değildi. Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz tarafından uğradığı kınama ve hakaretleri unutamıyordu. Bundan dolayı Abdülaziz'e karşı büyük kin ve nefret duyuyordu.

Hüseyin Avni Paşa, iyi bir kumandandı. Orduda büyük bir nüfuzu vardı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde işinde bu nüfuzundan yararlanmayı düşünüyordu. Hüseyin Avni Paşa, sadece padişahın tahttan indirilmesini istiyordu. Yerine kimin geçeceği onun için önemli değildi.

Mütercim Rüştü Paşa ise; ne yapacağı belli olmayan akıl hocası geçinen, fakat iş başına geçince bir iş yapamayan son derece hırslı bir kişiydi. Bu nedenle Abdülaziz, Rüştü Paşa'yı sevmezdi, fakat ağabeyi Abdülmecit zamanından beri vekillikte bulunması nedeniyle kendi saltanatı zamanında üç defa sadrazamlıkta, iki defa seraskerlikte ve diğer hizmetlerde görevlendirmişti. Askeri işlerin iyi gitmesini isteyen Abdülaziz, Rüştü Paşa'yı seraskerlikten aldığı sırada onun hakkında “bu adam her şeye itiraz eder de devlete yarayacak bir iş olsun meydana koymamıştır; benim ecdadım bu gibilerin aklıyla hareket etmiş olsaydı Konya Ovası'nda koyun sürüleriyle haymeniş³¹ olmaktan kurtulamazdık. Biraderim Abdülmecit Han merhumun asrında yetişmiş olduğundan iktiyaz-ı³² hale göre istihdam³³ ediyor” demiştir.³⁴

Mütercim Rüştü Paşa, Abdülaziz zamanında umduğu ilgiyi göremediği için Abdülaziz'i sevmezdi.

Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ise, Abdülaziz'in imamlığından yetişmiş, dedikoducu, cahil ve haris bir adamdı. Başmabeyinci Hafız Mehmet Bey onu “Şerullah” diye anardı.

---

³¹Haymeniş: Göçebe

³²İktiyaz: Benzerini bulma, ölçme, kıyas tutma.

³³İstihdam: Amaç edinme.

³⁴Hakkı Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Ankara, 1967, s.25.

Hayrullah Efendi'nin ne Abdülaziz'e karşı özel bir düşmanlığı, ne de Meşrutiyet hakkında bir fikri vardı. İlerleme hırsı ve şeyhülislamlıkta kalabilmek için tahttan indirme işine karışmıştı.

Bu dört kişi (Sadrazam Rüştü, Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Hayrullah Efendi) Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kesin olarak karar vermişlerdi. Bu olaydan Bahriye Nazırı olan Kayserili Ahmet Paşa'nın da haberi vardı ama sık sık Dörtler Meclisi'ne gelmiyordu. Dörtler, Abdülaziz'i tahttan indirmeye karar verdiklerinden sık sık Babıali'de, Bayezit'te, Mithat Paşa Konağında ve Hayrullah Efendi'nin Kuruçeşmedeki yalısında toplanarak tahttan indirme programını belirlemekle uğraşıyorlardı. Bu konuda yükün en ağırı Serasker Avni Paşa'ya düşüyordu. Hüseyin Avni Paşa güvendiği askerlerle ve fermanlı subaylarla Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için görüşmeler yapıyordu.

Hüseyin Avni Paşa, devletin durumunu ve padişahın tahttan indirilmesini Redif Paşa'ya açmış, devleti esenliğe çıkarmak için bir çare bulunması gerekliliğini ortaya atmıştı.

Bunun üzerine Redif Paşa güvendiği dostlarından Askerî Mektepler Nazırı Süleyman Paşa'ya bu olayı anlatmış, Süleyman Paşa'da Binbaşı İzzet Bey, Binbaşı Osman Ağa, Binbaşı Ethem Bey'in de onayını almıştır. Bütün bu görüşme ve kararlar Redif Paşa aracılığı ile Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya bildirmiş ve hazırlanan programla harekete geçilmesine karar verilmişti. Programın belirlenmesi ve alınan karardan sonra Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa ve Kayserili Ahmet Paşa'ya haber vermiş, ilk adımda bu üç kişi arasında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.

Fakat bu girişimin kesin sonuç vermesi için bu anlaşmaya Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'yla, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin de girmeleri gerekli görülmüştü.

3.1.2. Tahttan indirilme kararının uygulamaya konulması

Tahttan indirilme olayının ayrıntıları son defa 26 Mayıs 1876 Cuma günü akşamı Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Paşa Limanındaki yalısında toplanan Hüseyin Avni Paşa, Redif Paşa, Süleyman Paşa arasında görüşülüp kararlaştırılmış ve tarih olarak 31 Mayıs Çarşamba günü seçilmişti. 27 Mayıs günü Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Mektebi'ne gelerek Süleyman Paşa'yla görüşmüştü. Süleyman Paşa bu sırada Miralay Ahmet Hıfzı,

Kolağası Bedri ve Rıfat Beyleri, seraskerlere takdim ederek bu işe hazır bulduklarını söyledi.

Süleyman Paşa, bundan sonra Dolmabahçe Sarayı civarındaki Gümüşsuyu kışlası ile Taşkışla'da bulunan birliklerin güvendiği subayları çağırıp, konuyu kendilerine açtı ve istenildiği zaman saray üzerine hareket edilmesini bildirdi. Diğer taraftan Hüseyin Avni Paşa'da Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'yı donanma sandallarıyla Dolmabahçe sarayını denizden kuşatmakla görevlendirdi.

28 Mayıs 1876 Pazar günü Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa ile görüştüktan sonra Süleyman Paşa'yı yalısına çağırtdı. Tahttan indirme zamanı yaklaştıkça seraskerlerin endişesi artmış ve bu iş başarılamazsa, uğramaları kesin olan son, onları düşündürmeye başlamıştı. Bundan dolayı Abdülaziz'i tahttan indirmeden V. Murat'ı tahta çıkarmanın doğru olmayacağı düşünölmüş, Abdülaziz'in saraydan zorla alınarak, başka yere götürölmesi ise olaylara neden olabileceğinden; Süleyman Paşa'ya hünkârın bir hafta sonraki pazar günü tekrar Yıldız Köşkü'ne gitmesi ihtimali bulunduğı bildirilerek o zaman kendisinin bir tabur askerle köşkü sarıp yanına alacağı on on beş tabancalı subayla padişahı tehdit ederek zararsız hale getirmesi, bu sırada da V. Murat'ın daireden çıkartılıp, Topkapı Sarayı'na götürölmesi teklif edildi. Eğer Abdülaziz o hafta Yıldız Köşkü'ne gitmeyecek olursa, şimdiki girişime o zaman geçilebileceğı de ilave edildi.

Süleyman Paşa bunu tehlikeli buldu. Çünkü, bu girişim ertelenirse duyulması ihtimali büyüktü. Bu nedenle yine eski plana dönöldü.

29 Mayıs 1876 Pazartesi günü tahttan indirme işinin bir gün önceye alındığı öğrenildi. Hareket salı günü 12.30'da olacak, veliaht sessizce saraydan çıkarak, serasker kapısına getirilecekti. Bu durum; Mithat Paşa'ya ve Ziya Bey aracılığı ile de V. Murat'a bildirildi. Çünkü, veliaht da işin çarşamba günü olacağını sanıyordu.

Sonuç olarak, sarayın erken saatlerde askerlerle kuşatılması ve veliahtın mümkün olduğu kadar güröltüsüzce çıkarılması, bu başarılamazsa, kuvvetlerin müdahalesi kararlaştırıldı.

3.1.3. V. Murat'ın saraydan alınması ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için alınan fetva

Hareket başlarken Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, donanmanın başında bulunmak için zırhlı Mes'udiye savaş gemisine, sadrazam ise serasker kapısına gitmiş,

Hüseyin Avni Paşa'da Fındıklı'ya geçmişti. Bahriye Nazırı sarayı denizden abluka altına aldırdı. Serasker ise Fındıklı'da haber bekliyordu.

Saray, durum kendilerine açıklanmış bulunan üç tabur asker ile veliaht dairesi ise Harbiye öğrencileri ile sarılmıştı. Süleyman Paşa iki bölük askerle veliaht dairesinin dış kapısından girip, askerleri yerleştirdikten sonra ilerledi. Süleyman Paşa veliahtın yanına gitti ve durumu anlattıktan sonra V. Murat'ı saraydan çıkardı. V. Murat'ın, Dolmabahçe karakoluna ilerlediği sırada Hüseyin Avni Paşa araba ile geldi ve veliahtla birlikte yola çıktı. Dolmabahçe rıhtımında arabadan inilerek hazır bekleyen üç çifte kayığa binildi. Biraz açıkta Hüseyin Avni Paşa'nın beş çiftelisine geçildi. Daha sonra Salı pazarı önünde devriye gezen bir tersane çatanasına aktarma yapıp, Sirkeci iskelesine gelindi.

Veliaht, Sirkeci İskelesi'ne çıkarıldıktan sonra arabayla doğru serasker kapısına gidilmiş ve veliaht burada başta Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Namık Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi tarafından karşılanmıştır. Abdülaziz'in "aklını oynatmış olduğuna dair" verilen fetva üzerine Abdülaziz tahttan indirilmiş, veliaht V. Murat'ın Sultan Murat Han-ı hâmis ünvanı ile Osmanlı hükümdarı olduğu ilan edilmişti (30 Mayıs 1876)

Bu fetvanın metni şudur:

"Müminlerin emîri olan kimse şuuru bozuk ve siyasi işlerden anlamaz olup, devlet raflara harcar. Dünya ve din işlerini bozuk ve siyasi işlerden anlamaz olup devlet malını memleket ve milletin takât ve tahammül edemeyeceği derecede şahsına ait masraflara harcar ve dünya ve din işlerini bozar ve karıştırır, memleket ve milleti harap edip yerinde kalması memleket ve millet için zararlı olsa hal'i lazım olur mu? Beyan buyrula. Cevap: En doğrusunu Allah bilir ki, olur."³⁵

Bu fetva ile Sultan Murat Osmanlı Devleti'nin hükümdarı olmuş, Abdülaziz'de yine bu fetva ile tahttan indirilmişti. Böylece Osmanlı Devleti kanun ve ananelere göre, bütün devlet memurları da görevlerinden azledilmiş sayılıyorlardı. Memuriyetlerine devamları ise, yeni hükümdar tarafından onay oluncaya kadar ancak vekâletten ibaretti. V. Murat, Dolmabahçe Sarayı'na geldikten sonra Abdülaziz'e bağlı bütün sivil ve askeri memurlara izin vermiş ve Miralay Reşit, Miralay Zilver, Binbaşı Hüsamettin ve Yüzbaşı Hüsnü Beyleri; Serasker Hüseyin Avni Paşa çağırıp yaverlikten çıkarmıştır.

---

³⁵Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3227.

V. Murat'ın başmabeynciliğine³⁶ Ethem, İkinci mabeynciliğe padişahın kendi adamlarından Seyyid Bey (Ziya Paşa) atanmış ise de Hüseyin Paşa, Ticaret Nazırı Sadullah Bey'i başkâtip yaptırmış ve mabeyn müşirliği³⁷ de Damat Nuri Paşa'ya verilmiştir.

Abdülaziz'in tahtan indirilmesini hazırlamış olan Sadrazam Mütercim Rüştü, Mithat Paşa, Serasker Hüseyin'in Avni Paşa'yla, Şeyhülislam Hayrullah Efendi; V. Murat'ı hükümdar yaptıktan sonra bütün işleri ellerine alarak saraya ait işlere karışmışlardı.

3.1.4. Abdülaziz'in tahttan indirildiğini duyması

Abdülaziz'in dairesinde sarayın askerle kuşatıldığını ilk önce nöbetçi kalfa ve ağalar sezmişlerdi. Ancak, bir tahttan indirme olayını akıllarına getiremedikleri ve orduyu padişaha mutlak bir şekilde sadık sandıkları için herhalde veliahtın duyulan bir ihanetine karşı bu tedbiri Abdülaziz'in aldığını sandılar. Bazı araştırmacı tarihçilere göre:

Pazartesi günü akşamı sarayda ikinci mabeynci Fahri Bey nöbetçi bulunuyordu. 30 Mayıs 1876 Salı sabahı güneş doğmadan Dolmabahçe Sarayı tamamen kuşatılmıştı. Yaverlerden Hüsnü Bey gelip, Fahri Bey'i uykudan uyandırıp sarayın kuşatıldığını ve ne içerden dışarıya, ne de dışardan içeriye kimsenin bırakılmadığının haber vermesi üzerine Fahri Bey:

“–Aman ne biçim abluka etmişler, ne istiyorlar, efendimize ne cevap vereyim? Sorup öğrenmez miyiz acaba?”³⁸ dediyse de Hüsnü Bey içerden ve dışardan hiç kimseyi bırakmayıp soranlara süngü göstermiş olduklarını bildirmesi üzerine Fahri Bey hemen giyininip, acele Camlı Köşk'e gelip oradan sokağa bakmış ve askerlerin sarayı kuşattığını görüp bir karışıklık çıktı da asker sarayı kuşattı zannetmişti. Fakat dikkatli bakınca yüzlerinin saraya doğru olduğunu ve sarayı muhafaza için gelmiş olsalardı arkalarının saraya çevrilmiş bulunacağını anlamış ve ses çıkarmamıştı.

Fahri Bey daha sonra Bekçi Selim Ağa ile haremağalarından birisini çağırması ve telaşla padişahı görmek istediğini söylemişti. Bu sırada Abdülaziz gecelik entarisi ile

³⁶Mabeyn: Sarayda vekillerin ve sair kimselerin başvuracakları ve padişah yakınlarının bulunduğu daire.

³⁷Mabeyn müşirliği: XIX. yüzyıl sarayın mabeyn dairesi başı.

³⁸*Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.53.

yatak odasında oturmaktaydı. Fahri Bey'e olayın ne olduğunu sormuş, Fahri Bey'de gördüklerini anlatmıştı.

Bazı araştırmacı tarihçilere göre ise de, nöbetçiler topları duydukları zaman bir yerde yangın çıktığını sanmışlar, bunun için de Valide Pertevniyal Sultan'ı uyandırmışlardı. Pertevniyal Sultan dışarda dolanmış gemilerin top şenliği yaptıklarını görünce: “–Bu yangın değil... Aslanıma hal' ettiler. Murat Efendi cülus³⁹ etti. Cenabı Hakkın emri böylemiş...”⁴⁰ demiş ve oğlunun yanına gidip onu uyandırmıştır.

Pertevniyal Sultan Abdülaziz'e gerçeği birden söylemek istemedi ve yangından bahsetti. Fakat Abdülaziz donanmayı görünce meseleyi anladı ve oradan ayrılması gerektiğini söyledi.

3.1.5. Abdülaziz'in Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılması

Serasker kapısında bir'at⁴¹ merasimi sona ermiş bulunuyordu. Artık yeni hükümdarın Dolmabahçe Sarayı'na dönmesi gerekiyordu. Ancak, Sultan Murat Abdülaziz oradan ayrılmadıkça Dolmabahçe'ye gelemeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine serasker, başyaverini Süleyman Paşa'ya gönderip durumu bildirdi.

Süleyman Paşa'da Abdülaziz'in başharemağası Cevher Ağa'yı çağırıp, Abdülaziz'in tahtan indirildiğini ve hemen Topkapı Sarayı'na nakledilmelerinin gerektiğini, ailesi halkından kaç kişi isterse beraberine alabileceğini söyledi. Süleyman Paşa onların kıllarına gelecek zarar için asker başını ortaya koymuştu. Çünkü, kişilere suikast yoktu ve bu hareket bir düşmanlığa dayanmamaktaydı. Ama saraydan çıkmakta zorluk çıkarırlarsa sonucuna katlanacaklardı.

Bunun üzerine Abdülaziz o tarihte on dokuz yaşında olan Yusuf İzzettin ve on dört yaşındaki ikinci oğlu Mahmut Celalettin Efendi'leri yanına alarak birinci ve ikinci mabeyncileri de katarak, beş çifte kayıkla validesi, kadınefendilerle çocuklarından on bir kişi, başharemağasıyla Dolmabahçe'den hareket etmişlerdir. Böylece Osmanlı tahtında saltanatı sona eren Abdülaziz, çok sevdiği Dolmabahçe Sarayı'na ve çok bağlı bulunduğu hükümdarlığa veda etmiş oldu.

---

³⁹Cülus: Padişahın tahta çıkması.

⁴⁰*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3228.

⁴¹Bir'at: Tahttan indirme.

3.2. V. Murat

V. Murat, Abdülmecit'in ilk oğludur. Abdülmecit'in tek erkek kardeşi (Abdülaziz) olduğundan ondan sonra saltanat sırası V. Murat'taydı.

V. Murat resme ve müziğe karşı oldukça yetenekliydi. Ama müziğe olan düşkünlüğü onda zaman zaman melankoli yaratıyordu. V. Murat tam anlamıyla batılıydı; efsane ve hurafelere inanmaz, bütün dinler hakkında toleranslı davranırdı. Nazik, terbiyeli, sakin bir yapısı vardı. V. Murat'ın tek kusuru içkiye düşkünlüğü ve müsrif olmasıydı.

V. Murat Osmanlı hanedanının hürriyet ve meşrutiyet taraftarı tek üyesiydi. V. Murat veliahtlığı döneminde devrimcilerle olan ilişkileri sırasında onların fikirlerini benimsemiş hatta kendisi bir Kanun-i Esasi (Anayasa) tasarısı bile yazmıştır. Ancak siyasi ve sosyal alanda fazla bilgisi olmadığından demokrasi sistemini ve onun idare rejimini bütün incelikleriyle kavramış değildi. Buna rağmen başa geçtiği zaman kendisine yardımcı olacak kişilerle birlikte bu işi yürütebileceğine inanıyordu. V. Murat yıllarca beklediği Osmanlı tahtına çıktığı zaman sadece doksan üç gün padişahlıkta kalabilmiş ve tahta geçmesinden beş-altı gün sonra başlayan asabi rahatsızlığı nedeniyle düşüncelerini uygulamaya geçiremeden tahtını terk etmek zorunda kalmıştır.

3.2.1. V. Murat'ın Dolmabahçe Sarayı'na gelişi

Abdülaziz'in Dolmabahçe'den ayrılması üzerine V. Murat buraya hareket etti. Halk yeni padişahı coşkuyla karşıladı. Bu coşkunun nedeni, memleketin üstüne son zamanlarda çöken ağır kâbus havasıydı. Halk, içinde bulunulan bütün güçlüklerden Abdülaziz'i sorumlu tutuyor, onun tahttan uzaklaştırılmasıyla kötü yönetimin sona ereceğini, devletin düşmüş olduğu mali çıkmazdan kurtulacağını ümit ediyordu. Yeni Osmanlılar uzun zamandan beri V. Murat'ın propagandasını yapmışlar ve halk gözünde onun lehine bir etki uyandırmışlardır.

3.2.2. V. Murat'ın veliahtlık ilişkisi, yeni Osmanlılarla ve Mithat Paşa'yla ilişkisi

Abdülaziz tahta çıkınca Kadıköy'de Kurbağalıdere'deki kendi çiftliğini ve içindeki köşkü artık veliaht olan V. Murat'a vermişti. Bundaki amaç onu az da olsa İstanbul'dan uzaklaştırabilmektir. Gerçekten V. Murat on beş yıl süren veliahtlığı sırasında zamanının büyük bir kısmını ve özellikle yaz aylarını bu köşte geçirmek zorunda kalmıştı. Ancak

kışları; Dolmabahçe Sarayı'nın veliaht dairesinde, Padişah Abdülaziz'in yalnız ona ayıracağına dair söz vermesine rağmen, Abdülhamit Efendi'yle paylaşarak oturabilmekteydi.

Abdülaziz hükümdarlık döneminde türlü endişeler yüzündün veliaht V. Murat'tan yavaş yavaş soğumuş, onu sevmez hatta sözünün edilmesine bile dayanamaz olmuştur. Mısır ve Avrupa gezilerine giderken onu da yanında götürmesi yalnızca bir önlemdi. Bu gezilerde V. Murat'ın gördüğü iltifat ve itibar, padişahı çok öfkelenirip, canını sıkmış ve veliahtın bir yıl süreyle dairesinden çıkmasını yasaklamıştı. Padişahın, veliaht hakkında bu kadar endişelenmesine sebep olan diğer bir neden de V. Murat'ın “Yeni Osmanlılar” la olan ilgisiydi.

Yeni Osmanlılar daha henüz teşkilatlanmamışlardı. “Tasvir-i Efkâr” gazetesinin matbaasında toplanarak hükümetin yönetimini ve faaliyetlerini eleştirmeye başladıkları zaman itibaren, V. Murat Yeni Osmanlılarla ilişki kurmuş, onların ziyaretlerini kabul etmiş ve onlarla görüşmüştü. Yeni Osmanlılar; Abdülaziz yönetiminden tamamen ümidi kesmiş olduklarından dolayı İmparatorluğun esenliği için onun tahttan indirilmesinden ve V. Murat'ın Osmanlı tahtına çıkmasından başka bir çıkar yol görmüyorlardı.

V. Murat hürriyet ve meşrutiyet yanlısı bir kişiydi ve kendisi gibi düşünen insanlarla (Namık Kemal, Şinasi vb.) ilişki halindeydi.

Yeni Osmanlıların fikir sözcülüğünü yapan Şinasi, veliahtı bir süre sonra terk edip onunla ilişkilerini kesmişse de Namık Kemal, V. Murat'ı sık sık ziyaret etmiş ve mektuplaşmıştı. Namık Kemal, fikirce anlaştığı ve güvendiği herkese onun propagandasını yapar, hürriyet severliğinden ve kültüründen bahsederdi. Tüm bu nedenlerden ötürü Abdülaziz, veliahtın hareketlerini kontrol altında bulundurmakla beraber müdahale etmezdi. Yeni Osmanlılar sürgüne gönderildikleri zaman, Abdülaziz V. Murat'a hiçbir şey yapmamıştı. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı veliahtlığının son zamanlarında V. Murat'ın Yeni Osmanlılar arasında taraftarı gittikçe azalmış, sadece Ziya ve Namık Kemal Beyler kalmışlardı.

Padişahlığına yakın günlerde V. Murat, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine önyak olmuş olan devlet adamlarıyla ve bu arada özellikle Mithat Paşa'yla dolaylı olarak görüşmelerde bulunmaktaydı. Bu görüşmeleri sağlayanlar; Ziya Bey (Paşa) ile veliahtın özel tabibi Dr. Kapolyon Efendi'ydi. Bu görüşmeler sonucunda Mithat Paşa memleketin

geleceğine dair bütün ümidini V. Murat'ın tahta çıkmasına ve Meşrutiyet'in ilan edilmesine bağlamıştı.

Abdülaziz yönetiminin son zamanlarındaki tutumundan dolayı bu padişahın soğuyan halk da aynı ümitteydi.

3.2.3. V. Murat'ın ilk günleri

V. Murat aydın ve ileri düşünceli bir genç gibi görünüyordu. Yıldız Sarayı'nda bulunan değerli eşyaların hazineye aktarılması bütçenin o yıl için dengelenmesini sağladı. Anayasa konusunda bir açıklama yapılmamasına arşın yeni rejime ilişkin konuşmalarında "halkın iradesinden" söz eden V. Murat ve hala sadrazam olan Mehmet Rüştü Paşa bu gelişimi benimsemiş görünüyorlardı. V. Murat'ın reformlara içtenlikle inandığı, ilk fermanından da anlaşılmaktadır. V. Murat bu fermanı ile Devlet Şurası ve çeşitli bakanlıklarda önemli değişiklikler yapmış, hazinenin kendisine yıllık otuz milyon kuruşu bulan katısından kendi isteği ile vazgeçmiştir. Şeriat yasaları korunacaktı, ancak halk din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı olarak özgür ve eşit olacak, vatani, devleti ve ulusu için çalışacaktı. Tüm bunlar olurken Sultan Murat'ın sağlık durumu kötüye gidiyordu. Kendisini tahta çıkaran bakanlar koalisyonu arasındaki fikir ayrılıkları da padişahın üzerindeki baskıyı arttırıyordu. Mithat Paşa seçimle başa gelen bir parlamento ve bakanların sorumluluğunu getirecek bir anayasa taslağı üzerinde çalışırken; Mehmet Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa, V. Murat'tan o an için bu fikri reddetmesini istiyorlardı. V. Murat eski padişahın taraftarlarının onu yeniden tahta çıkarabilecekleri korkusuyla bakanların tartışmalarına tepki gösteriyordu.

3.2.4. Abdülaziz'in Topkapı Sarayı'ndaki günleri

Abdülaziz Topkapı Sarayı'na vardığı zaman kendisine III. Selim'in dairesinin ayrılmış olduğunu görerek tedirgin oldu ve "burası amcam Sultan Selim'in dairesi. Beni de onun gibi burada bitirmek istiyorlar"⁴² dedi. Dairede oturacak bir yer dahi yoktu. Daha sonra ise oda hazırlandı. Abdülaziz bir süre aç bırakıldı ve sonradan da çorba içmesine izin verildi ama bu kez de kaşık unutuldu. Sonra sapı kırık bir kaşık verildi. Abdülaziz abdest almak istediği zaman ise emir yoktur diye yanıt verilmiş ve gece yatacağı zaman

---

⁴²Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3227.

arkasında yağmurdan ıslanmış olan sakosunu⁴³ çıkartıp giyebileceği gecelik entari vermediklerinden ıslak elbisesi üzerinde kurumuştur. Bunlara rağmen kendisini en üzen ve tedirgin eden şey Sultan Selim'in dairesine konulmuş olmasıydı. Abdülaziz V. Murat'a tüm bu sıkıntılarını anlatan bir mektup yazdı. Bu mektubu okuyan V. Murat çok üzüldü ve Abdülaziz'in sarayların hangisini istiyorsa oraya geçirilmesini emretti ve Abdülaziz'e müsterih olmasını söyleyen bir mektup yazdı. Abdülaziz Topkapı Sarayı'ndan bir an önce kurtulmak istiyordu. V. Murat ise hâlâ bir çare aranmakta olduğundan bahsetmekteydi. Bu basit arzusunun vakit geçirilmeden kabul edileceğini uyan Abdülaziz hayal kırıklığına uğramış ve onda, sonu hakkında kötü kararlar verilmiş olduğu şüpheleri uyandırdı.

Bununla beraber Abdülaziz şehrin dinmeyen uğultusunu Topkapı Sarayı'nda duyuyor ve donanma şenliklerini de görüyordu. Kendi tahttan indirilişinin bu kadar büyük sevinç gösterilerine sebep olduğunu da görünce kendisine bir suikast düzenlenebileceği fikrine kapılıyordu.

Hafız Mehmet Bey onu mümkün olduğu kadar teselli etmeye çalışıyordu. Fakat bütün avutucu sözlere karşın Abdülaziz'in kendi hakkında bir suikast düşünüldüğüne ve bunun mutlaka yapılmak istendiğine dair düşüncesi gittikçe yerleşiyor ve Topkapı gibi تنها, ıssız bir saraya gönderilmiş olmasını bu düşünceye bağlıyordu. Topkapı Sarayı'nda karşılanış biçimi, ortalıkta ıslak elbiselerle kalışı, saatler geçtiği halde aç bırakılışı, arkasından gönderilen annesi ile halkının üst başlarının ve eşyalarının aranıp para ve mücevher olarak ne bulduysa alınışı, bulunduğu yerden başka yere naklini istediği ve bunun mümkün olduğu söylendiği halde isteğinin yerine getirilmeyişi Abdülaziz'in şüphelerini gittikçe arttırıyor, özellikle karakterini gayet iyi bildiği Hüseyin Avni Paşa'dan her türlü kötülüğü umuyordu.

Hüseyin Avni Paşa, Liva (general) rütbesine erişmiş, Kırım'a gönderilen ordunun Erkân-ı Harbiye Reisliğine getirilmiştir (1855). Barıştan sonra doğu hududunu tayin edecek komisyonun başkanlığında bulunmuştur. 1862 tarihinde tekrar alevlenen Karadağ isyanını yatıştırma görevi ona verilmiş, aynı zamanda tümen komutanlığına yükseltilmiştir. 1863'te Serasker Kaymakamlığına getirildi. 1865 yılında bütün bu görevlerinden alındı. Yahya ve Tırhala kumandanlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu görevden alınmasının sebebi ise saraya ait bazı kadınlarla ilişkisi gösterilmiştir. Ali Paşa

---

⁴³Sako: Üst tarafa giyilen elbise (ceket, palto vb.)

Girit'te görevlendirildiğinde Fuat Paşa ona Hüseyin Avni Paşa'yı önerdi. Bunun üzerine de Girit Harekatı'nda kullanıldı. 1867'de Girit kumandanlığına verildi. Ertesi yıl seraskerliği tayin oldu. Mahmut Nedim Paşa'nın ilk sadrazamlığında azledilip rütbe ve nişanları alınarak ve hatta yalısına el konularak Isparta'ya sürüldü (7 Eylül 1871). Sürgün emri kendisine bildirildiği zaman Hüseyin Avni Paşa ağır hasta idi. Doktorların ısrarına rağmen Abdülaziz sürgünün birkaç gün geri bırakılmasını güçlükle kabul etti. Padişahın bu hiddetinin onun yine bazı saray kadınlarına karşı duyduğu ilgiden dolayı olduğu ileri sürülmüştür. Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'e sonsuz kin ve düşmanlığı bu sürgün olayı ile başlamış ve gittikçe artmıştır.

Hüseyin Avni Paşa on bir ay sürgün kaldıktan sonra yalısı kendisine geri verilmiştir. 1972 yılında Aydın valiliğine gönderildi. İki ay geçmeden Bahriye Nazırı tayin edildi. 5 Şubat 1873 yılında ikinci defa seraskerlik verildi. Bu görevde bir yıl kaldıktan sonra 13 Şubat 1874 tarihinde seraskerlik üzerinde kalmak şartıyla sadrazam oldu. Tüm bu olaylara rağmen Hüseyin Avni Paşa'ya bu görevlerin tekrar geri verilmesinin asıl sebebi onun çok iyi bir komutan olmasıydı. İlk günün sonunda Abdülaziz, V. Murat'a yeni bir mektup gönderdi. Bulunduğu yerden can güvenliğinin olmadığı gerekçesiyle naklini bir kez daha istedi.

V. Murat, bu mektubu okuyunca büyük bir üzüntüye kapıldı. Eski hükümdarın bu arzusunun derhal yerine getirilmesini emretti ve aynı zamanda kendisine bir mektup yazdı. Aynı zamanda kendi başmabeyncisi Ethem Bey'i çağırıp şunları söyledi: "Seni sabık hakan hazretlerine göndereceğim. Bu teskereyi hâk-i pâ-y-i şâhânelerine takdim ile muhasuse mübarek dest-i şâhânelerini öperim. Hiç teessüf buyurulmasın. Hûdâ hakkı için Topkapı Sarayı'nın ol veçhile dar ve rahatsız bilinmediğinden orası tensib olunmuş. Sarayların hepsi kendisinindir. Hangisi emir ve ferman buyurulursa oraya teşrif buyursunlar."⁴⁴ Ethem Bey mektubu alıp Topkapı Sarayı'na gitti. V. Murat'ın sözlerini ileterek mektubunu da verdi. Abdülaziz bu duruma son derece duygulandı. Başka bir saraya gönderilmek istediğini söyledi. Ortaköy'de yaptırmış olduğu dairede, yeni Fer'iy'e'de karar kıldı. Daha sonra kararını değiştirdi. "Validem orada rahatsız olursunuz. Kışın Ortaköy'de, sayfiye olarak da Beylerbeyi Sarayı'na nakl olunursa münasip olur. Zât-ı şâhâneye öylece ifade edersiniz"⁴⁵ dedi.

⁴⁴*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3239.

⁴⁵*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3240.

Ethem Bey bu söylenenleri V. Murat'a bildirdi. Sonra onun emri ile durumu o sırada sarayda bulunan Sadrazam Mütercim Rüştü, Hariciye Nazırı Raşit, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşalarla, Hasan Hayrullah Efendi'ye de anlattı. Onlar da bu isteği uygun gördüler.

3.2.5. Abdülaziz'in Fer'ie Sarayı'na nakli

Abdülaziz'in Fer'ie Sarayı'nda korunmasını Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Kayserili Ahmet Paşa üzerlerine almışlardı. Abdülaziz'in Fer'ie Sarayı'na yerleşmesi üzerine gerek sarayın gerek Dolmabahçe'nin korunması görevine Serasker tarafından Hacı Raşit Paşa tayin olunmuştur. Hacı Raşit Paşa tahttan indirme sırasında Miralay (Albay) iken tahttan indirme sonrasında bir derece terfi ederek Liva (Tuğgeneral) olmuştur. Fer'ie'nin karadan korunması hizmetinde Hacı Raşit Paşa'ya yardım etmek için İzzet Bey bu göreve getirilmiş ve denizden koruma da liva amiral (tuğamiral) iken bir derece terfi etmiş olan Arif Paşa'ya bırakılmıştı. Fer'ie Sarayı yapıldığından beri hiç dösenmemişti. Burası Çırağan Sarayı'nın harem kısmında duran ve Abdülaziz'e ait olan eşya ile dөşendi. Saray ertesi gün oturulacak hale gelmişti. 1 Haziran 1876 Perşembe akşamı Ethem Bey Topkapı Sarayı'na giderek Abdülaziz'e sarayın hazır olduğunu haber verdi.

Sabahleyin Ethem Bey'in gözetiminde Abdülaziz başmabeyncisi Hafız Mehmet ve ikinci mabeyncisi Fahri Beylerle birlikte arabaya binip sarayın sahiline indi. Dolmabahçe'den ayrılırken almış olduğu Sultan Selim'in palasını yine sakosunun altına asmıştı.

Abdülaziz sahile vardığı zaman kendisinin çok önce Hüseyin Avni Paşa'ya hediye etmiş olduğu beş çifte kayığın hazır olduğunu gördü. Ona büyük bir kin besleyen ve bu kini Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle bile sönmemiş olan Hüseyin Avni Paşa eski hükümdarın bu kayıkla kendi yalısının önünden geçirerek Fer'ie'ye götürülmesini emretmişti.

Abdülaziz Fer'ie Sarayı'nın rıhtımına çıktığı zaman sahilden saraya kadar iki taraflı süngülü askerler dizilmişti. Karakol kumandanı İzzet Bey taburunu sarayın selamlık kısmı ile Fer'ie karakolu binasına yerleştirdi. Fer'ie'ye girecek her şey artık buradan geçecekti. Diğer bütün kapılar kapatılarak Abdülaziz'in oturacağı sarayın dışarıyla ilişkisi kesilmiş oluyordu. Abdülaziz'in keyfini ilk kaçıran olay Fer'ie'ye

geldiğinde başmabeynci Hafız Mehmet Bey'in İzzet Bey tarafından içeriye girmesinin engellenmesi olmuştu. Bunu ikinci olay izledi. Kendisinden sonra Valide Pertevniyal Sultan ile şehzadeler, kalfa ve hazinedarlar, haremağaları da gelmişlerdi. İzzet Bey haremağalarını da saraya sokmadı ve geldikleri kayıklarla Topkapı'ya dönmelerini bildirdi. Abdülaziz bu olanlardan oldukça kuşkulandı. Kendisini sadık bildiği adamlarının yanından ayrılması şüphelerini artırıyor, sonundan gittikçe daha da endişeleniyordu. Böylece Abdülaziz ve annesi için şehzadeleri ve cariyeleri ile kapatıldığı Fer'iye Sarayı'nda son derece sıkıcı yeni bir hayat başlamış oluyordu.

Abdülaziz'in morali son derece bozuktu. Tahttan indirilmeyi ve tahttan indirilmesinden bu yana meydana gelen olayları bir türlü hazmedemiyordu. On beş yıl boyunca padişahlık etmiş, bütün emirlerinin yapılmasına, herkesten sonsuz saygı görmeye alışmıştı. Şimdi ise türlü nedenlerle horlanmış, kendisi için gerçekten tahammül edilmez bir olaydı. Hayatına kastedileceği fikri onu oldukça rahatsız ediyordu.

Korktuğu ölmek değil, hakaret ve eziyetlerle öldürülmektir. Zaten alçaklığa uğramış tarihi kimselerin buna katlanarak intihar etmemiş olmalarını daima eleştirdi. Bu üzücü olaylar daha sonra da devam etti. Abdülaziz ertesini günü vefat etmiş olduğu odanın yanındaki odada bulunuyordu. Denize ve bahçeye bakan pencerenin önünde durmaktaydı. Aşağıda askerlerin gülerek ve yüksek sesle konuşarak sigara içmeleri, kendisi pencerede görüldüğü halde en küçük bir saygı bile göstermemeleri onu fena halde sinirlendirdi:

“Sizi kendi elimle silahlandırımdım. Utanmaz herifler... Bana deli deniniz. Ben deli miyim yoksa şimdi padişahınız mıdır?”⁴⁶ diyerek ağzına geleni söyledi. Ama kendisine cevap verilmedi. Başka bir gün ise Abdülaziz sarayın bahçesine inmişti. Yanındaki Ethem Bey ile birlikte yapılmakta olan bir onarım yerine doğru yürüdü. Görevli bir asker orada durmanın yasak olduğunu ve içeri girmesini söyledi. Bunun üzerine Abdülaziz Ethem Bey'e: “Belki sizi bilemediler. Sizi yabancı sandılar. Kendinizi anlattınız”⁴⁷ dedi. Bunun üzerine Ethem Bey subayın kulağına eğilip konuştuğu kişinin Abdülaziz olduğunu ve kendisinin de başmabeynci olduğunu söyledi. Sonra görevli asker yüksek sesle” size söylemiyorum. Aziz Efendi'ye hitap ediyorum!”⁴⁸ karşılığını verdi. Bu sözler Abdülaziz'de derin bir üzüntü yarattı ve fenalık geçirdi.

⁴⁶Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3241.

⁴⁷Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3241.

⁴⁸Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3241.

Fer'ye Sarayı'nın önünde bulunan savaş gemilerinin toplarının üzerlerine çevrilmiş olması da Abdülaziz'i telaşlandırmaktaydı: "Bizi acaba topa mı tutarlar, yoksa başka bir şekilde mahvederler?"⁴⁹ deyip duruyordu. Özellikle daima aşağıda bekleyen ve kendisine beklediği saygıyı göstermeyen iki subaydan şüphelenmekteydi. Bütün bu olaylar ve kapıldığı şüpheler Abdülaziz'i durgun ve dalgın bir hale getirmişti. Yavaş yavaş hiç kimseyle konuşmaz olmuştu. Bütün zamanını Kur'an-ı Kerim okumakla ve ibadetle geçiriyordu. Valide Sultan, oğlunun bu halinden endişe duyuyordu. Hiddet ve şiddetinin, heyecan ve sinirliliğinin birden bire sönerek sakin bir hal alması bir şeye karar vermiş olduğu hissini uyandırmaktaydı. Bunun için ikinci mabeynci Fahri Bey'e "ben bu hali beğenmiyorum. Acaba hasta mıdır? Bu düşünce ve sükûnet nedendir"⁵⁰ ve mümkün olduğu kadar yalnız bırakılmamasını tembih etmişti. Abdülaziz ise sürekli yanında bulunan Fahri Bey'e bu dünyanın artık bir tadı kalmadığını söylüyordu.

Abdülaziz kendisini öldürmek için bazı planlar yapıldığını hissediyordu. Onun Fer'ye dairesine götürülmesi ve güvenliğin sağlanması gerekliliği söz konusu olunca Hüseyin Avni Paşa "o iş benimle Kayserilinin (Bahriye Nazırı Ahmet Paşa) bileceği şeydir"⁵¹ diyerek bunu üzerine almıştı. Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'e karşı hiçbir zaman bitmeyecek bir kını vardı. Hatta bir gün Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'ya "ondan intikam almadıkça Allah canımı almasın!"⁵²

Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3242. demiş olduğu gibi kilerci başıyı elde ederek padişahı zehirlemeye karar verdiği Abdülaziz'in tedbirli davranmasından dolayı başarılı olamadığı; Mısırlı Halim Paşa'ya, padişahın hayatına son verecek bir fedai bulunmasını teklif ettiği; sadreti sırasında Adliye Nazırı bulunan Akif Paşa'ya Abdülaziz'in vücudunu ortadan kaldırmak için bir Arnavut bulundurmasını söylediği; Kayserili Ahmet Paşa ile beraber Mat'lı Celal Paşa aracılığıyla önceden getirdikleri fedai bir Arnavut'un Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa tarafından yakalanmasının bilinen bir olay olmasından dolayı Abdülaziz, Hüseyin Avni Paşa'dan korkuyordu.

---

⁴⁹*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3241.

⁵⁰*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3242.

⁵¹*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3242.

⁵²*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3242.

3.2.6. Abdülaziz'in palasının alınması

Abdülaziz Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarken yanına bir pala aldırmişti. 3 Haziran Cumartesi günü Fahri Bey karakoldan çağırıldı. İzzet Bey; Fahri Bey'e Abdülaziz'in yanında rövelyeler⁵³ ile pala olduğunu ve bunları alıp kendisine getirmesi gerektiğini, eğer teslim edilemeyecek olursa zorla alınacağını söylemiştir. Fahri Bey, İzzet Bey'in istediğini doğruca Abdülaziz'e söylemeyerek durumu Valide Sultan'a anlattı. Valide Sultan, bu palanın Sultan Selim'e ait olduğunu ve kimsenin almaya hakkı olmadığını söyleyerek palayı vermek istememişse de sonra bir olay çıkmasından korktuğu için Abdülaziz'den habersiz olarak palayı Fahri Bey'e göndermiş ve o da palayı bir nöbetçi neferine, o da Ahmet Efendi ismindeki zabıtine teslim etmiştir. Sonuç olarak Ahmet Efendi palayı İzzet Bey'e götürüp vermiştir. İzzet Bey ise palayı kumandan Raşit Paşa'ya teslim etmiştir. Bu olaylar sırasında Abdülaziz uyumaktadır.

3.2.7. Abdülaziz'in son durumu

Fer'iye Sarayı'na naklinden sonra Abdülaziz sürekli olarak kendisini öldüreceklerinden bahsetmek ve "aman valideciğim bunlar beni telef edecekler"⁵⁴ diye söylenmekteydi. Onun bu endişelerine karşı annesi kendisini teselli ediyor ve "ne merak ediyorsun, azl erkekler içindir, biz de elbette bir suretle geçiniriz"⁵⁵ diye kendisini rahatlatmak istemişse de "iki padişah bir memlekette olur mu? Beni tahttan indirmek elbette öldürmek içindir"⁵⁶ demiş fakat annesi Tanzimat'tan sonra böyle bir şey kalmadığından merak etmemesi gerektiğini ve Allah'a güvenmesi gerektiğini söylemişse de öldürüleceğini aklına koymuş olan Abdülaziz "ne olacak görürsün" diye yanıt vermiştir.⁵⁷

3.2.8. Abdülaziz'in Hizmetine tayin edilen haremağaları ve üç kişi

Abdülaziz Fer'iye'ye geldikten sonra saray hizmetinde ve kendi hizmetine bakmak üzere dört haremağası ile V. Murat'ın adamlarından üç kişi tayin olmuştu. Bunlardan karahadımlar, Abdülaziz zamanında Dolmabahçe Sarayı'nda hizmet vermişler ve sonra

⁵³Rövelyeler: Tabanca, küçük silah, altı mermi alan tabanca.

⁵⁴Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.75.

⁵⁵Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.76.

⁵⁶Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.76.

⁵⁷Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.76.

Abdülaziz ile beraber Topkapı Sarayı'na gönderilmişlerdi. Reyhan, Nazif, Rakım, Kenan, Yaver, Dilaver, Tayfur isimlerinde olan bu hadımlar Abdülaziz'in Fer'ie'ye nakli üzerine Dolmabahçe Sarayı'na getirilmişler ve içlerinden ilk dördü Darüssaaade Ağası Süleyman Ağa tarafından Abdülaziz'in hizmetine ayrılarak Fer'ie'ye gönderilmek üzere Nuri Paşa'ya yollanmışlardır. Bu dört hadımdan Karabiber denilen Reyhan Ağa; Abdülaziz'in saltanatı zamanında Yusuf İzzettin Efendi dairesinde, Nazif Ağa, Şehzade Seyfettin Efendi dairesinde, Rakım ve Kanan Ağalar da Hazine Usta dairesinde bulunmuşlardı.

Fer'ie hizmetine tayin edilmiş olan bu dört hadımın görevi içerde hizmetlerde bulunmak ve haberleşme ve yazışmalara dikkat etmektir.

Bunlar tayin edilmelerine karşılık her birine yüzer kuruş verilerek Fer'ie'ye alınmak üzere hizmete tayin edilen diğer üç kişiyle birlikte ve bir yaverle karakol kumandanı İzzet Bey'e gönderilmişlerdi. İzzet Bey bunların Fer'ie'ye alınmaları için Abdülaziz'in yanında bulunan Fahri Bey'i çağırmış ve o da yalnız dört haremağasının kabulüne izin vermiş olduğundan bunlar geldikleri gün saraya alınmamışlardır.

Abdülaziz'in, Fer'ie'ye naklinden sonra Fer'ie'de orada bulunan Fahri Bey'den başka hiçbir erkek yoktu. Abdülaziz'in hizmetine bakmak üzere V. Murat'ın Kurbağalıdere'deki köşkünde çalışmış ve saray hizmetine alınmış olanlardan üç kişi tayin edildi. Bunlar Pehlivan Mustafa denilen kişiyle, Boyabatlı Hacı Mehmet, Cezayirli Mustafa (Üsküdarlı) deniler kişilerdi. Bunlardan Yozgatlı olan Pehlivan Mustafa V. Murat'ın şehzadeliğinden Kurbağalıdere'deki çiftliğinde koruculuk ve veliahtlığı zamanında odacılık, şamdancılık ve kayıkçılık gibi çeşitli hizmetlerde bulunmuş, bu hizmetlerinden dolayı da Dolmabahçe'de ibrikarlığa tayin edilmişti. Hacı Mehmet, Boyabatlı Mehmet, Pehlivan Mustafa'nın himayesinde Kurbağalıdere çiftliğinde bekçilik etmiş, Pehlivan Mustafa şamdancılıktan, ibrikarlığa geçince de o da şamdancılığa tayin edilmiştir.

Üsküdar'da Ahmediye mahallesinde doğan ve Cezayirli diye anılan Cezayirli Mustafa V. Murat'ın veliahtlığı zamanında on dört sene kadar Kurbağalıdere çiftliğinde hizmet etmiş ve Murat'ın hükümdarlığında Dolmabahçe sarayına alınarak esvabcıbaşı olmuştur. Okuyup yazmaları olmayan bu kişiler V. Murat'la annesinin güvenlerini kazanmış olmaları nedeniyle Valide Şevkefza Kadınefendinin emriyle Abdülaziz'in hizmetine tayin olunarak saray müdürü Ahmet Ağa tarafından mabeyn müşiri Damat Nuri

Paşa'ya getirilmiştir. Nuri Paşa bu üç kişiye “Hakanı-ı sabık hazretlerinin hizmetlerinde kimse yoktur, siz efendimizin emin adamları olduğunuzdan yüzer lira maaşlar Sultan Aziz'in hizmetine memur oldunuz; mühim bir şey zuhur ederse haber ve malumat verin” demiş ve V. Murat'ın ikinci mabeyncisi Seyit Bey tarafından haklarında olumlu şekilde bahsedilmiş ve her birine ayda yüzer lira maaş ve derhal ellerine otuzar lire elbise parası verilerek 4 Haziran 1876 günü Abdülaziz'in hizmetine verilmek üzere Fer'ye karakol kumandanı İzzet Bey'e gönderilmişlerdir. Fer'ye'ye Abdülaziz'in hizmetine tayin edilen bu üç kişiden Cezayirli Mustafa diğerlerinden daha yetkin olduğundan, Nuri Paşa onu diğer arkadaşlarına Amir tayin etmiştir. Bu üç kişi karakolda bir odada yatacaklar, ayda bir kere evlerine gidecekler, yolda hiç kimse ile görüşmeyeceklerdi. Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa ile Boyabatlı Hacı Mehmet 4 Haziran 1876 günü dört haremağası ile birlikte İzzet Bey'e gönderilmişlerdir. İzzet Bey içerden Fahri Bey'i çağırıp bunların kabullerini söylemişse de, hadımların kabullerine ses çıkarmayan Fahri Bey, diğer kişiler hakkında Abdülaziz'e hiçbir şey söylemeyeceğini; Fer'ye de harem kısmında kadından başka kimse olmadığından, bunların kabullerine imkân olmadığını söylemiştir. Bu durum Valide Sultan'a bildirilmişse de, onun tarafından kabul edilmemiştir.

3.2.9. Abdülaziz'in ölümü

Abdülaziz son derece hassas, zeki ve ahlak sahibi bir padişahı. Ordu ve donanmanın yükselmesi için emek harcamış ve bu yüzden eleştirilere de uğramış olduğundan; askerlerin önyak olması sonucunda hal' edilmesi ve kendi eliyle silahlandırmış olduğu ordunun kendisini başından atmasına çok üzülmüştür. Saltanattan alındığı kendisine bildirildiği zaman duruma çok üzülmeyle beraber, bu olayı olgunlukla karşılanmıştı. Fetvada akli dengesinin bozuk olduğu söylense de bu iddianın gerçekliği yoktur. Gece V. Murat'a göndermiş olduğu mektuplar, gerek yeni hükümdarın başmabeynci Ethem Bey ile görüşmelerindeki söylem tarzı bunu kanıtlamaktadır. Fakat Hüseyin Avni Paşa'nın hal' erkanının başında bulunması ve tüm ipleri elinde tutması sonucu; bilerek veya bilmeyerek kendisine karşı hakarete varacak davranışlar sergilemesi, Abdülaziz'in Sultan Selim'in dairesine konulması, kendisine bir çorba bile verilmemesi, Dolmabahçe Sarayı'na nakli sırasında ıslanmış olan sakosunun değiştirilmeyerek üzerinde kuruması gibi olaylar, Abdülaziz'in akli dengesinin

bozulmasına yol açmıştır. Hatta, Topkapı Sarayı'nda Hafız Mehmet Bey'den bir miktar zehir bulmasını istemiş ve "ben kurtulayım, millet de kurtulsun!"⁵⁸ demiştir.

Fer'ie'ye geldikten sonra, Abdülaziz'de doğal olmayan davranışlar, cinnet belirtileri görülmeye başlamıştır. Fer'ie'de geçirdiği iki buçuk günlük zaman boyunca tekrarladığı "Acaba bizi ne yapacaklar? Telef mi edecekler"⁵⁹ sözleriyle, içinde taşıdığı öldürülme korkusunu yansıtmıştır.

Fer'ie'deki Abdülaziz'in dairesi, sıkı bir kordon altında tutuluyor olup, anahtarları karakolda bulunuyordu. Bu anahtarı kullanmaya yetkili kişi olarak karakol kumandanı İzzet Bey'in gözetiminde bulunan Yüzbaşı Necip Bey görevlendirilmiştir. Fer'ie'ye konulup, kapılar kilitlenerek yaşatılan; bahçede gezmesine bile izin verilmeyen Abdülaziz'i öldürülme endişesinden annesi bile kurtaramıyordu.

Abdülaziz, son zamana kadar, tasarladığı ölüm şeklini hiç kimseye sezdirmedi. Sinirli ve doğal olmaya halleri dikkat çektiğinden bir olay olması ihtimaline karşı annesi, kadınefendiler, haznedar ustaları, Abdülaziz'in yanında ölüme sebebiyet verebilecek herhangi bir alet bulundurmamasına veya böyle bir aletin eline geçmemesine son derece dikkat ediyorlardı. Abdülaziz'de onların şüphesini uyandıracak bir istekte bulunmuyordu. Kendisini pencereden atması ihtimaline karşı, Abdülaziz hiç yalnız bırakılmıyordu.

Abdülaziz, 4 Haziran 1876 sabahı uykudan uyanmış, gece gündüz hizmetinde bulunan Beşinci Haznedar Arzınıyaz Kalfa, kahvesini ve kahvaltısını vermiştir. Daha sonra Abdülaziz, küçük bir makasla, bir ayna istemiştir. Annesi Pertevniyal Sultan'a bu dilek iletilmiş, Abdülaziz önceden beri sakalının beyaz kıllarını keserek, sakalını düzeltmeyi adet edinmiş olduğundan, Pertevniyal Sultan, makasın verilmesinde sakınca görmemiş ve makasın verilmesini emretmiştir. Abdülaziz bir süre annesi yanında olduğu sırada, kolları sıvalı olarak, abdest almak için yatak odasından dışarı çıkmıştır. Bu sırada kapının dış kısmında kadınefendiler, haznedarlar bulunuyordu. Abdülaziz odasından dışarı çıkınca merdiven sahanlığında oturmakta olan Fahri Bey'i yanına çağırıp "Ne haber? Ne var?" diye sormuş. Fahri Bey'de "Hayır efendim, bir şey yoktur"⁶⁰ cevabını vermiş. Abdülaziz'de abdestini aldıktan sonra odasına girmiştir. Daha sonra Valide Sultan gelip Abdülaziz'in hizmetine bakan Arzınıyaz Kalfa'ya oğlunun ne yaptığını sormuş ve ondan oturuyor cevabını aldıktan sonra Pertevniyal Sultan odasına girmek

⁵⁸Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3241.

⁵⁹Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.82.

⁶⁰Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.83.

istemiş fakat Abdülaziz annesinin gelmesini istemeyerek, sakalını düzeltmek istediğini ve “gelme benim üstümü, birazdan gelip görürsün”⁶¹ diyerek annesini dışarı çıkardıktan sonra odasının kapısını kapamış ve sürgülemiştir. Bu davranış üzerine Pertevniyal Sultan’ın üzerine şüphe düşmüştü. Nöbetçi kalfalarda aynı şeyden şüphelendiklerinden durumu hâlâ merdiven sahanlığında bekleyen Fahri Bey’e haber verdiler. Cariyelerden birisi ise çıkıntılı yan pencerelerden odanın içini gözetlemekteydi. Pertevniyal Sultan’a cariye Abdülaziz’in aynanın karşısında gerçekten sakalını düzeltmekte olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Pertevniyal Sultan’la Fahri Bey’de pencereye gidip baktılarsa da bir şey göremediler. Bu da Abdülaziz’in kendisinin gözetlendiğini hissedip yer değiştirmesiyle açıklanabilir.

Abdülaziz bir saat kadar odada kapalı kalmış, bu zaman zarfında Kur’an-ı Kerim’den Sure-i Yusuf’u okumuştur. Aradan kısa bir zaman geçince Abdülaziz’in odasının kapısının önünde oturmakta olan üçüncü hazinedar Ebrûkemal, odadan Abdülaziz’in haykırdığını duyunca içerden sürmeli olan kapıyı kırıp açmış ve Abdülaziz’i kanlar içinde görünce odaya giremeyerek Arzınıyaz ve diğer Haznedarlara haber verip “korktuğumuz başımıza geldi. Ah niçin verdiniz?” diyerek hepsi birden odaya girmişler ve bu sırada da Pertevniyal Sultan ile Fahri Bey de odaya girmişlerdir. Odadan içeri girmiş olanlar Abdülaziz’in köşe minder üzerinde sağ tarafa yatmış ve sol kolundan kanlar akmakta ve gözünü açıp kapamakta olduğunu ve henüz hayatta olduğunu görmüşlerdir. Önünde küçük bir masada Yusuf suresi açık bir Kur’an-ı Kerim vardı. Oda kapısının kırılmasıyla içeri girmiş olan Pertevniyal Sultan, oğlunu kanlar içinde görünce üzerine kapanarak ağlamaya başlamış bu sırada henüz hayatta olan Abdülaziz ellerini validesinin göğsünün üzerine koyup “Allah” demişti. Bu duruma daha fazla dayanamayan Pertevniyal Sultan bayılmıştı.

Bu olay üzerine sarayda feryat ve figanlar başlamış, kafesler, camlar kırılmış sarayı koruyan askerler olayın ne olduğunu bilmediklerinden ellerindeki silahları pencerelere çevirmişler ve yangın çıktı zannetmişlerdi. Her geçen saniyenin Abdülaziz’in hayatı açısından önemini bilen Fahri Bey paniğe kapılmayarak tıbbi bir müdahale için hemen bir doktor bulmak amacıyla aşağıya inmiş ve nöbetçiye kapalı bulunan kapıyı açmasını söylemiştir. Fer’iye’den gelen bağırsımlar üzerine Fer’iye karakolu muhafızı İzzet Bey hemen giyinip askeri silah başı etmiş ve sonra yangın ihtimalini düşünerek hazırlanan

---

⁶¹Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.83.

askerlerle saraya gelirken saraydan çıkan ve karakola doğru koşan Fahri Bey'le karşılaşmışlardır. Fahri Bey durumu İzzet Bey'e anlatıp bir doktor istemişse de İzzet Bey doktor olmadığını söylemiş, bunun üzerine Fahri Bey geri dönmüş, İzzet Bey'de olayın anlaşılmasından sonra askerlerin silahlarını dışarda bıraktırmış ve birkaç asker, yirmi kadar neferle Fer'ie'ye girmiş, bununla beraber Abdülaziz'in hizmetine tayin edilmiş ama henüz Fer'ie'ye alınmamış olan Pehlivan Mustafa olay üzerine İzzet Bey'le beraber ikinci kata çıkmış, Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet ise karakolda kalmışlardır.

İzzet Bey orta kata pencere önlerine asker koyup, pencereden kendilerini dışarıya atmak isteyen cariyeleri uzaklaştırmış ve bu sırada deniz tarafından sarayı kuşatmış Ferik Arif Paşa'da gelmiştir ve üçüncü kata çıkıp Abdülaziz'in intihar ettiği odaya girmiştir? Odadan içeri girmiş olan Arif Paşa ile İzzet Bey Pertevniyal Sultan'ı ve diğer askerlerde üçüncü hazinedarı kaldırarak başka bir odaya götürmüşler ve su verilmesini söylemişlerdir. Abdülaziz'in sol kolundan fazla kan akmasından dolayı askerlerle beraber saraya girmiş olan Pehlivan Mustafa Çavuş, karakol kumandanının fazla kan akmasını demesi üzerine yaranın üzerine bir bakır onluk konmuş, sonra yarayı gaz boyamasıyla bağlamıştır. Daha hayatta olan Abdülaziz'in tedavisinin yapılması gerekirken, Arif Paşa'nın emri üzerine Abdülaziz alelacele pencereden koparılan bir perdeye konularak karakolhaneye götürülmüş ve orada neferlerin yattığı ot minderlerin üzerine konmuş, perde de üzerine örtülmüştür.

Olay yerine vekillerden ilk gelen Hüseyin Avni Paşa'dır. Paşalimanı'nda olan Hüseyin Avni Paşa, kafeslerin ve camların kırıldığını görmüş ve ziyaretine gelmiş olan Bursa Valisi Veliyettin Paşa'ya galiba bir şey oldu diyerek hemen beş çifte kayığa atlayarak Fer'ie Sarayı'na atmış, varınca da Fahri Bey'i çağırılmış ve olanları anlattırılmıştır. Olaydan sonra Sadrazam Rüştü Paşa'yla diğer vekiller gelmiş ve görevlendirilen doktorlarla ceset muayene edilmişse de bunların verdikleri rapor kabul edilmemiş ve yeniden daha geniş bir muayene için sefaret doktorlarıyla beraber ceset yeniden muayene edilmiştir. Pertevniyal Sultan ise olaydan dolayı büyük bir üzüntü içindeydi. Harem dairesinin hekimlerinden İngiliz asıllı Doktor Melincen yatıştırıcı bir ilaç vermek üzere kendisini görmeyi teklif etmişse de Pertevniyal Sultan "oğlumun hayatına kıyan ben oldum. Bana hekim göndereceğinize cellat gönderdiniz"⁶² feryadı ile

---

⁶²Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3244.

bunu reddetmiş ve Abdülaziz'in ölümünden kendisini sorumlu gördüğünü böylece ifade etmiştir.

3.2.10. V. Murat ve Mithat Paşa'nın olaydan haberdar olması

V. Murat, huzurunda Damat Nuri Paşa bulunduğu ve yemek yediği sırada ikinci mabeynci Seyyit Bey gülerek ve sevinerek gelip padişaha "sultan İbrahim'in türbesine gömülecek zat Allah size ömür versin vefat etti"⁶³ demesi üzerine V. Murat'ın elinden çatal düşüp "aman bu ne haldir, git sunu anla"⁶⁴ diye Nuri Paşa'yı gönderdiği gibi heyecandan kendisi de düşüp bayılmıştır. Nuri Paşa olay yerine giderken rastladığı birisinin Abdülaziz'in yaralandığı Fer'ie'den hekim istendiğini söylemesi üzerine, Nuri Paşa'da, Marko Paşa'nın bulunup götürülmesini emretmiş ve V. Murat'ın yanına dönmüştür. V. Murat, Abdülaziz'in durumunu sormuş, Nuri Paşa ise olay yerine gitmediğini ancak Abdülaziz'in ufak bir yara almış olduğunu ve hemen Marko Paşa'ya haber gönderdiğini söylemiş, bunun üzerine Padişah Nuri Paşa'ya "hemen durma git. Git Allah aşkına olsun. Tedavisine dikkat olunsun; aman birşey olmasın; umum millet bunu benden bilirler"⁶⁵ demiştir.

Nuri Paşa, padişahın isteği üzerine hemen Fer'ie'ye hareket etmiştir. Gördüklerini ve duyduklarını geri dönerek padişaha anlattı. V. Murat amcasının Sultan Mahmut türbesine defnedilmesini istedi.

Olayı en son haber alan Mithat Paşa'dır. Sonradan Abdülaziz'i öldürmüş olmakla suçlanan büyük devrimcinin aslında padişahın ölmüş olduğundan bile haberi yoktu. Babiâli'ye geldiği zaman orada kimsenin bulunmadığını görmüş, bunun nedenini anlamak için sadaret müsteşarı Sait Efendi'nin odasına girmiş ve ondan vekillerin Abdülaziz'in cenazesine gittiklerini öğrenmişti. Mithat Paşa; bu olaya çok şaşırılmış, ölüm bir suikast sonucu olduysa bundan bütün vekillerin lekeleneceğini söylemiş ve üzüntüsünü belirtmiştir. Sait Paşa bunun üzerine kendisine Abdülaziz'in makasla intihar ettiğini söylemiştir. Mithat Paşa bunun üzerine biraz rahatlamış ve olay yerine doğru gitmiş, sonra da Dolmabahçe Sarayı'na uğrayıp V. Murat'ı teselli etmiştir.

⁶³Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.88.

⁶⁴Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.88.

⁶⁵Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.88.

3.2.11. Abdülaziz'in cesedinin muayenesi

Marko Paşa, Abdülaziz'in intiharını haber alınca kendisine misafir gelen doktor Jak dö Kastro'yu da beraberine alarak hemen Fer'ie'ye gitmiş ve orada toplanmış olan vekilleri ve doktor Kara Todori Paşa'yı bulmuşlardır. Abdülaziz'in cesedini muayene edenlerden doktor Kastro'nun 21 Nisan 1881 tarihli ifadesine göre Abdülaziz'in cesedi karakolda beyaz bir perde ile örtülü olup kendisinden hayat belirtisi yoktu. Diğer doktorlar gelinceye kadar Kastro ile Doktor Milinci'i Abdülaziz'in intihar ettiği odayı kontrol etmek üzere yukarıya gönderilmişlerdi. Daha henüz büyük raporda imzaları olan doktorlar toplanmadan önce Fer'ie'ye gelen beş doktor padişahın isteğiyle Abdülaziz'in cesedini muayene ederek resmi olmadığı söylenen bir rapor vermişlerse de bu rapor daha sonra kabul edilmemiştir. Bunun üzerine diğer on dört doktorun da katılımlarıyla on dokuz doktor tarafından yapılan muayene sonucu ikinci bir rapor verilmiş ve bu rapor daha sonra Abdülaziz'in intihar etmeyip katledildiği hakkında II. Abdülhamit'in iddiasına bir zemin hazırlanmıştır. Bu on dokuz doktordan bazıları Abdülaziz'in cesedinin karakolda bulunmasından dolayı üzüntü duyduklarından muayeneye fiilen katılmamışlardır. Bu doktorlardan birisi de Marko Paşa'dır. Doktorlar cesedi iyice muayene etmek istedilerse de kapıda duran serasker Hüseyin Avni Paşa "bu cenaze Ahmet Ağa, Mehmet Ağa değildir. Bir padişaktır, onun her tarafını açıp gösteremem"⁶⁶ diyerek buna engel olmuştur.

Abdülaziz'in cesedi on dokuz doktor tarafından ikinci defa iyice muayene edilmiş ve kendilerine gösterilen makasla, bu yaraların açılabileceğini, kollarda açılan yaralardan akan kanın ölüme sebep verebileceğini bildiren bir rapor yazılmıştır. Sonra Abdülaziz'in vefat ettiği odaya çıkararak minderin üstünü kanla göl olmuş ve yerdeki hasırın üstünü pıhtılaşmış bir şekilde bularak, raporlarına bunu da eklemişlerdir. Rapor sonunda, "yaraların heyet ve istikametinden ve bunları husule getirmiş olan yaralayıcı aletten bir intihar, yani kendini öldürme ve vukua geldiği istidlal oluyor"⁶⁷ denilmekteydi. Bu raporu şu doktorlar imzalamışlardı; Dr. Marko, Dr. Nuri, Dr. Sato, Dr. Espanyol, Dr. Mark Markel, Dr. Yatropulo, Dr. Abdünnur, Dr. Servet, Dr. Dö Kastro, Dr. Maroen, Dr. Jül Melincen, Dr. Konstantin Kara Todori, Dr. Dikson, Dr. Vitalis, Dr. Edward Spodao, Dr. Nurcan, Dr. Mylan, Dr. Mustafa, Dr. Mehmet.

⁶⁶Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.92.

⁶⁷Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3245.

3.2.12. Abdülaziz'in cenaze merasimi

Abdülaziz'in cenazesinin Feriye'de yıkanması vekillerce uygun görülüşse de, V. Murat orada padişah cenazesinin yıkanamayacağını, Topkapı Sarayı'nda yıkanmasını ve babası Sultan Mahmut'un türbesine defnedilmesini başmabeynci Ethem Bey'e emretmiştir. Abdülaziz'in cenazesi karakoldan kaldırılarak bir çatana ile Yalı Köşkü önüne getirilmiş ve oradan da Topkapı Sarayı'na götürülmüştür. Abdülaziz'i yıkamış olan Sultan Ahmet Cami imamı Duacı Ömer Efendi 22 Nisan 1881 tarihli ifadesinde Abdülaziz'in sol kaburgaları arasında yani kalbi üzerinde bir delik bulunduğunu ve kan akmakta olduğunu söylemiştir. Beraber cenazeyi yıkamış olan Ayasofya Cami imamı Hafız Mustafa Asım Efendi ise Abdülaziz'in kollarından kan aktığını gördüğünü, fakat kalbinden kan aktığını görmediğini söylemiştir.

Abdülaziz'in cenaze töreni kalabalık olmamış, törene resmi görevliler ile bir kısım halk katılmıştır. Abdülaziz 4 Haziran 1876 günü Divan yolunda babası Sultan II. Mahmut'un türbesine defnedilmiştir.

3.2.13. Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet çalışmaları

Abdülaziz'i tahttan indirme konusunda iş birliği etmiş olan devlet adamları arasında Kanun-i Esasi'nin ve Meşrutiyet'in ilanına yalnız Mithat Paşa samimi olarak taraftardı. Sadrazam Mütercim Rüştü ve Serasker Hüseyin Avni Paşalar, eski idare rejimi taraftarıydılar. Bu konuda özellikle Hüseyin Avni Paşa'nın düşüncesini açıkça belirtmesi V. Murat'ı bile endişelere düşürmüştü. Nihayet Dolmabahçe Sarayı'nda hükümdarın başkanlığında Vekiller Meclisi'nin toplanıp durumu değerlendirmeleri kararlaştırıldı. Bu toplantı sırasında ilk sözü alan Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, önce geçmiş idarenin kötülüklerini ve bunların memlekete verdikleri zararı anlattı. Sonucunda imparatorluğun bandan sonraki idarenin, nasıl olması gerektiği hakkında tartışma açılması gerekliliğini bildirdi. Mithat Paşa bunun üzerine önce Meşrutiyet'in ilan edilmesi gerektiğini kesin bir ifadeyle söyledi. Geçmiş devirdeki idarelerin kötülüğünün en yüksek idare kademesinde bulunanların sorumluluklarını yerine getirmemelerinden ve yapılan her türlü icraatın kontrol denetiminin olmamasından ileri geldiğini öne sürmü ve bu durumun ancak Meşrutiyet rejiminin kabulü, anayasanın ilanı ve seçimler sonucunda toplanacak meclisin çalışmalarıyla son bulabileceğini söylemiştir. V. Murat, memnun tavrı ve başını hafifçe

sallamasıyla bütün bu sözlerini onayladığını anlatmaktaydı. Hüseyin Avni Paşa'nın ise bu sözler hiç hoşuna gitmemişti. Mithat Paşa konuşmasını bitirince Hüseyin Avni Paşa hemen söz alarak, devleti halen içinde bulunduğu tehlikeli durumdan meclisler ve tartışmalarla kurtarmanın mümkün olamayacağını, bunun çaresinin acele ve şiddetli icraat olduğunu söyledi. Böylece, bu toplantı sonuçsuz kalmış, ancak V. Murat'ın Mithat Paşa ile tam fikir birliği içinde bulunduğu anlaşılmıştır.

Bundan sonraki toplantı Şeyhülislam kapısında yapıldı. Bu toplantıda ilk sözü Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa olarak Meşrutiyet idaresi aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. Esas iddiası, bu idareye vatandaşların henüz hazır olmadığı ve halka hürriyet verilirse bunun büyük zararı ile karşılaşılacağını söyledi. Bunun üzerine karşılıklı tartışmalar başladı. Halil Şerif Paşa; Mithat Paşa ile birlikteydi. Namık Paşa Meşrutiyet'e taraftar görünmekle beraber, ayrı dinden olanların Osmanlı parlamentosunda temsilini tehlikeli buluyor ve İngiltere örneğini ortaya koyarak yalnız Müslümanlardan oluşan bir meclisin toplanmasını teklif ediyordu.

Sonuç olarak orada olanlardan Mithat Paşa, Raşit Paşa, Halil Paşa, Server Paşa, Süleyman Paşa gibileri şiddetle Meşrutiyet'i savunmuşlar; Rüştü Paşa, Rıza Paşa, Halet Paşa, Halil Efendi bunu aynı şiddetle reddetmişler; Cevdet Paşa, Saffet Paşa ve Seyfettin Efendi iki tarafın arasını bulmaya ve işi ortalama bir hal şekline bağlamaya çalışmışlar; Galip Paşa, Kayserili Ahmet ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi ise hiç söze karışmamışlardı.

3.2.14. Çerkez Hasan ve Hüseyin Avni Paşa

Son zaman Osmanlı döneminde Çerkez Hasan Vakası denilen ve Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Raşit Paşa'nın öldürülmesi ve Kayserili Ahmet Paşa'nın yaralanmasıyla sonuçlanan olay meşhurdur. Hasan Bey küçük yaşta Kafkasya'dan getirilmiş, öğrenim görmüş, asker çıkmış ve terfi ederek Kolağalık rütbesiyle Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğine tayin edilmiştir. Çerkez Hasan Bey, yeni tayin edildiği altıncı orduya gitmek istemeyerek birçok yere başvurmuşsa da başarılı olamamıştı.

Hüseyin Avni Paşa. Hasan Bey'in Bağdat'a gitmesi konusunda kesin bir emir vermiş ve Redif Paşa'yla oturdukları sırada kendisini çağırıp "Bağdat'a gideceksin..."

Artık dayanacak yerin kaldı mı?”⁶⁸ demiştir. Çerkez Hasan bu duruma üzülererek “siz büyük zatsınız. Böyle büyük değişiklikler üzerine benim gibi küçük bir zabiti Bağdat’a göndermenize teessüf ederim”⁶⁹ karşılığını verdi. Serasker ise, Bağdat’a gönderilmek üzere o gün (16 Haziran 1876 Perşembe) Çerkez Hasan’ı Serasker Kapısı’nda hapsettirdi. Çerkez Hasan tutuklanmasından sonra Bağdat’a gideceğine dair söz vererek serbest bırakılmasını rica etti. Bunun üzerine aynı gün tahliye oldu. Ama bu sırada Hüseyin Avni Paşa’yı vurup öldürmeyi tasarlamıştı. Ertesi gün Bağdat’a gitmek üzere serbest bırakılan Hasan Bey, güya seraskerden özür dilemek üzere seraskerin Paşalimanı’ndaki yalısına gitmişse de, seraskerin o gece Mithat Paşa konağında olduğunu öğrenmiş, bunun üzerine konağa gitmiştir. Hüseyin Avni Paşa’nın burada olduğunu öğrenen Hasan Bey konağın üçüncü katına çıkıp sofrada kimsenin bulunmadığından istifade ederek kapı deliğinden vekillerin oturdukları yerleri gördükten sonra bir eline rövalyer diğer eline kama aldıktan sonra birden bire odaya girip, Hariciye Nazırı’nın hizasına gelerek “davranmayın, davranma serasker”⁷⁰ dedikten sonra rövalyer ile Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Raşit Paşa’yı vurmuş ve Hüseyin Avni Paşa’nın belindeki rövalyer ile kendisin savunacağını düşünerek ona ikinci defa ateş etmiş; bu sırada Kayserili Ahmet Paşa, Hasan’ı kollarından yakalamış, mücadele ettikleri sırada vekiller kaçmayı başarmış ve mücadele sırasında Kayserili Ahmet Paşa kolundan, kulağından yaralanmıştır.

Çerkez Hasan bundan sonra Ahmet Paşa’yla ilgilenmemiş, seraskeri sofada ölmemiş görünce üzerine atlamış, elindeki kama ile vücudunu delik deşik etmiş, sandalyenin üzerinde ölü olarak bulunan Raşit Paşa’yı canlı zannederek önce rövalyer ile vurup, sonra da kama ile gırtlakını kesmiştir. Daha sonra Çerkez Hasan hakkında idam kararı verilmiş. 17 Haziran 1876 günü de Beyazıt meydanında asılmıştır.

3.2.15. V. Murat’ın son durumu

Abdülaziz tahttan akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle indirildi ve V. Murat akli başında olarak tahta oturtuldu. Ama birkaç gün sonra, hatta o gün bile kendisinde cinnet belirtileri görülmeye başladı ve bu durum gün geçtikçe arttı. Murat, hükümdar olur olmaz Ziya Bey’in başkatipliğe getirilmesini istedi, fakat Hüseyin Avni Paşa; Ziya Bey’in hırçın bir karaktere sahip olduğunu söyleyerek Ziya Bey’in yerine Ticaret Nazırı Sadullah

⁶⁸*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3257.

⁶⁹*Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.3258.

⁷⁰*Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.113.

Paşa'yı tayin ettirmişti. Abdülmecit zamanındaki usule göre başmabeynciliğe Topkapı Sarayı'ndan yetişmiş basit insanların tayinleri adet olduğundan V. Murat'ın Serkarin denilen başmabeynciliğine Topkapı Sarayı Hazine Kethüdası Ethem Efendi getirilmiş ve ikinci mabeynciliğe de Murat'ın Şehzadeliginden beri emektarı olan Seyyit Bey tayin olunmuştu. Mabeyn müşirliği yeni padişahın hemşerisi Fatma Sultan'ın eşi Damat Nuri Paşa'ya verilmişti. V. Murat ismen hükümdardı. Bütün işler hal' erkânının elindeydi. V. Murat bunlara danışmadan özel işlerini bile yapamıyordu. V. Murat hükümdarlığının dördüncü günü Cuma namazı için Ayasofya Camiisi'ne gitmişti. Kendisinin akli dengesinde bozukluk olduğu da ilk defa burada ortaya çıkmışsa da dışarıya bir şey sızdırılmamıştı.

Murat ilk Cuma namazı akşamında erkek kardeşleri için Nispetiye Köşkü'nde bir akşam yemeği hazırlanmasını emretmişti. Şehzade Vahiydüttin Efendi o gün Cuma namazı için Teşvikiye Camiisi'ne gitmişti. Dönüşte köşke gidecekti. Yolda bir çavuş yetişip ziyafetin Dolmabahçe'de verileceğini söyledi. Akşam üstü Abdülhamit, Reşat Efendi, Vahiydüttin Efendi, Kemalettin Efendi, Nurettin Efendi, Süleyman Efendi sarayda buluştular. Kendilerine acele, üstünkörü bir yemek verildi. Buna hepsi çok şaşırdılar. Çünkü kardeşlerini çok seven V. Murat; veliahtlığında onları Kurbağalıdere'deki köşküne çağırınca mükellef, alafranga masa hazırlatır ve müzikli yemek verirdi. Sarayda bir durgunluk vardı. Yemekten sonra şehzadeler V. Murat'ın huzuruna çıktılar. Padişah onları başı açık ve ayakta kabul etmişti. Baş ağrılarından şikayet ediyorlardı. Şehzadeler dışarı çıktıklarında aralarında bu grip durumu konuştular. Abdülhamit, sonradan Nispetiye Köşkü'ndeki ziyafetin şehzadeleri zehirleyip öldürmek için düzenlendiğini iddia etmişse de bu düşüncenin bir gerçekliği yoktur.

Amcası Abdülaziz'in ölümünün kendisinden bilineceğinden endişe ettiği için rahatsızlığı artmış, günden güne artan hastalık nedeniyle vekillerden huzuruna gelenleri öpmek ve kucaklamak gibi hareketleri görülmeye başladığından başhekim Salih Efendi ile özel doktoru ve Fransız hocası İskipli Doktor Türk Mehmet Emin Paşa'nın tavsiyeleri ile Yıldız Köşkü'ne gönderilmiştir.

V. Murat Yıldız'a gönderildiği gün, bahçede gezerken kendisini aniden havuza atmış ve zor kurtulmuş, bu durum ise gizlice Sadrazam ile Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya bildirilmiştir. Bunun üzerine Sadrazam ile Serasker Yıldız Köşkü'ne giderek padişahı cinnet halinde bulmuşlar ve bu durumun gizli tutularak dışarıya sızdırılmaması için önlem alınarak tedavisini kararlaştırmışlardır. V. Murat'ın bu davranışından sonra tekrar

Dolmabahçe'ye dönülmesi kararlaştırılmış ve Dolmabahçe'ye Perşembe günü dönülmüştü. Ertesi gün V. Murat ikinci kez Cuma namazına gitmişti. İşte, akli dengesindeki bozukluk, camiinin merdivenlerinden çıkarken inmek, inerken çıkmak, atars binmek gibi hareketleriyle tam anlamıyla ortaya çıktı. V. Murat'ı iyi etmek için hükümet hem yerli hem de yabancı doktorlar tarafından muayenesini istemiştir. Dr. Akif Paşa'yla, Kapolyon tarafından verilmiş 1 Ağustos 1876 tarihli rapor V. Murat'ın iyi olması ihtimalinin çok az olduğunu ortaya koymuş ve bunun üzerine Viya Üniversitesi Profesörlerinden Dr. Leidesdorf'a başvurulmuştur. Bu profesör sarayda kalarak V. Murat'ı gözetim altında tutmuş ve bunun sonucunda rapor vermiştir. Leidesdorf tarafından verilmiş olan 13 Ağustos tarihli rapora göre hastalığın tedavisinin mümkün olup olmayacağını en az üç aydan önce bilenemeyeceğini ve bu süre içinde odadan çıkarılmamasını tavsiye etmişse de Sadrazam Rüştü Bey, Ramazan Bayramı yaklaştığından bayram tekliflerini kabul etmesi için çıkmasının şart olduğunu söylemişti. V. Murat'ın rahatsızlığının görünür belirtileri son derece sınırlı olması, iştahsız olması, uyku uyumaması, sayıklama, hayal görme gibi şeylerdi. Bazen odasından durmadan dolaşıyor, bazen de hiç minder üzerinde hareketsiz saatler geçiriyordu. Bazense "kan istemem, padişahlık istemem"⁷¹ diye bağıyor ve kendisinin sakinleştirmek mümkün olamıyordu.

V. Murat'ın cinneti türlü şekillerde halktan saklanıyordu. Amcasının ölümü sebebiyle üzüntüsünden dolayı kılıç alayına çıkmadığı söylendi ve bunun arkasından sırtında çıkan Şirinpençeden dolayı elbise giyemediği ve bundan dolayı alaya çıkamayacağı söylenince halk arasında söylentiler başlamış ve cinnet hali kulaktan kulağa söylenir olmuştu. Ve halk "Padişahsız devlet idaresi Rüştü Paşa'nın hoşuna gitti"⁷² diye dedikodu yaptıkları gibi ulema sınıfı da "imamü'l müslimin cinnet halinde olduğundan Cuma namazı kılınmaz"⁷³ diye söylenmeye başladıklarından artık tedavisinden ümit kesilmiş olan V. Murat'ın tahttan indirilmesi zorunlu olmuştu. Bunun üzerine bu durum Şevkefza Sultan'a söylenmiş ve o da oğlunun iyi olmasından ümidi keserek tahttan indirme kararını olumlu karşılamıştır. 30 Ağustos 1876 Perşembe günü Abdülhamit hükümdar ilan edilmiştir. V. Murat, Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak Çırağan Sarayı'na gönderilmiştir.

⁷¹Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3266.

⁷²Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.121.

⁷³Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.121.

3.2.16. V. Murat'ın Çırağan yılları, Ali Suavi olayı ve ölümü

Yirmi sekiz yıl akli başında olduğu halde Çırağan Sarayı'nda hapis hayatı yaşayan V. Murat Çırağan'daki ikametinde üç önemli olay yaşamıştır.

V. Murat taraftarları tarafından saraydan kaçırılmış ve tekrar Osmanlı tahtına geçirilmesi için iki girişimle Ali Suavi Çırağan Sarayı'nı basıp onu zorla padişah yapmak istemiştir. V. Murat, tahttan indirildikten sonra taraftarları onun tamamen iyileştiği propagandasına başlamışlardı. II. Abdülhamit bunun üzerine kendisine Kapolyon, Mpyo, Monçerive Atif Paşa'dan oluşan bir doktorlar heyetine muayene ettirmiş ve rahatsızlığın aynen devam ettiğine dair rapor alarak propagandayı yapanlardan yakalananlara göstermiş ve kendilerine "sizi ayıplamam. Ondan öteden beri iyilik gördünüz. Onun için şimdi sadakat göstermeniz ve iyileşmesini arzu etmeniz tabiidir..."⁷⁴ demişti.

Buna rağmen başlarında masonların bulunduğu V. Murat taraftarları boş durmayıp II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından iki buçuk ay sonra girişime geçmişlerdir. Amaçları V. Murat'la oğlu Sadattin Efendi'yi Avrupa'ya kaçırmak ve tahttan indirme kanuna uygun olmadığını ilan edip meşru hükümdar tanınmasını sağlamaktı.

Bu girişimden sonra 1878 yılında V. Murat'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırmak ve camiilerden birisine götürerek orada kendisini birat için K. Skaliyeri-Aziz Bey Komiteleri kuruldu. Komite geniş çapta gizli bir faaliyete başladı. K. Skaliyeri ile Ali Şefkati Bey, su yollarından Çırağan Sarayı'na girerek V. Murat'la görüşmüşlerdi. O yıl şubat ayında V. Murat Çırağan Sarayı'ndan kaçırılacaktı. Fakat komite bu planı gerçekleştirmedi. Çünkü ordunun yardımı olmadan böyle bir işin başarılmasına imkân yoktu. Ali Suavi'nin Çırağan baskınından sonra yapılan araştırma sırasında bir ihbar üzerine bu olay da meydana çıkmış, komite üyeleri yakalanmış ve bu olay böylece sona ermişti.

Ali Suavi, yedi sekiz Hasan Paşa tarafından yanında V. Murat olduğu halde kafasına sopayla vurularak öldürülmüştür. V. Murat Ali Suavi'nin öldürüldüğünü görünce hızla dairesine gitmiştir. Abdülhamit bu olayı duyunca çok telaşlanmış ama olayın hemen bastırıldığı haberi gelince içi rahatlamıştır. Hasan Paşa, Suavi'yi sopa darbesiyle öldürdüğü zaman cebinden bir cüzdan fırlamıştı. Bunu hemen alıp sakladı, olay yatıştıktan sonra cüzdanı karıştırdı ve içinde sarı renkli bir kâğıt budu. Kâğıtta bir şeyler yazılı olup altı sıra mühürlenmişti. Hasan Paşa okuma-yazma bilmediği için hiçbir

⁷⁴Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3278.

şey anlamadı ve güvendiği adamlardan birisine mühürleri gösterdi. Baştaki mühür Damat Mahmut Paşa'nındı. Hasan Paşa kâğıdı hemen geri aldı. Araştırma komisyonunun huzuruna çıktı. Olanları olduğu gibi anlattıktan sonra cüzdanı olduğu gibi yere koyup "Ali Suavi dediğiniz o adam yere düştüğü zaman cebinden bu fırladı"⁷⁵ demişti. Mahmut Paşa cüzdanı eline alıp baktı içindeki kâğıdı görünce yere attı, hemen "bu mühim bir şey. İyi ki bana verdin... Hemen efendimize göstereyim"⁷⁶ diyerek bir başka odaya geçip sarı kâğıdı yok etti. Bu kâğıdın ortadan kalkmasıyla Ali Suavi'nin devlet adamları arasında kimler tarafından desteklendiği sonsuza kadar bilinmezliğini sürdürmüştür.

Rivayete göre bu kâğıtta Mahmut Paşa'dan başka Şehzade Kemalettin ve Süleyman Efendilerin mühürleri de vardı.

Ancak doksan üç gün saltanat sürebilmiş V. Murat hapsedildiği Çırağan Sarayı'nda bu olaylar dışında sakin bir hayat yaşamış, zamanını besteler yapmak, torunlarını okutmakla geçirmiş ve nihayet 29 Ağustos 1904 tarihinde vefat ederek Yeni Cami türbesine annesinin yanına defnolunmuştur.

3.3. II. Abdülhamit

Abdülhamit; Osmanlı tahtına çıktığı zaman otuz dört yaşındaydı. Tahta çıkması şerefine üç gün üç gece şenlik emredilmişti. Dördüncü günü bir kız çocuğunun doğması, beşinci günü ise kendi doğum gününe rastlaması nedeni ile ilk hafta bir bayram havası şeklinde geçti. Abdülhamit, padişah olur olmaz devlet işleriyle yoğun bir şekilde ilgilenmeye başladı. Önce vekilleri birer birer çağırttı. Görevli oldukları işler hakkında bilgiler aldı. Çok zor bir dönemde tahta çıktığı halde ilk ilgilendiği konu sarayın israfını ortadan kaldırmak ve hatta olağan masraflarını bile kısmaktı. Mabeyn müşirliğine getirdiği eniştesine Damat Mahmut Celalettin Paşa ile Maliye Nazırı Galip Paşa'yı bütün saray giderlerini incelemekle görevlendirdi. Bundan sonra tasarruf tedbirlerini uygulamaya başladı. Bir taraftan da mali bilgilerini artırmak için İstanbul'un ünlü bankerlerinden Jorj Zarifi'yi kendisine hoca tayin etmişti.

---

⁷⁵Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3332.

⁷⁶Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3332.

3.3.1. Abdülhamit'in Hatt-ı Humayundaki Meşrutiyet kelimesini çıkarması

Abdülhamit tahta geçeceği sırada usulen açıkladığı Hatt-ı Humayun'un taslağını Mithat Paşa hazırlamıştı. Yeni padişah bunun bazı cümlelerini çıkardı. Bu cümlelerden biri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa camiasına dahil olmasından dolayı gelişim yolunda komşularıyla birlikte ve onlar gibi aynı kurallara göre hareket etmesinin gerekliliğini, Meşrutiyet yönetimi ise memleketin gelişmesinin asıl nedenlerinden olmak üzere padişahın bu hükümet biçimini kabulünü ilan ediyordu. Öteki ise; her alanda azami tasarrufa uyulup, aşırı masraftan kaçınılması koşuluyla saray masraflarının gerekli dereceye indirildiğini, hanedan üyelerinin ödeneklerinin azaltıldığını, bunun doğrudan maliye hazinesinden ödenmesine karar verildiğini ve bunu sağlayabilmek için de Hazine-i Hassa'dan belirlenen bir miktar paranın maliye nezaretine bırakılacağını bildiriyor ve saray masraflarını aylık belirlenen bir miktara bağlıyordu.

Abdülhamit bu cümleleri çıkararak bu konularda hiçbir tartışmaya girmek istemediğini anlatmış, yalnız sonuçta millet meclisinin toplanmasının gerekli gördüğünü açıklayarak halkın ihtiyacına, gelenek ve göreneklere, şer-i hükümlere uygun meşrutiyet kanunlarının hazırlanması için vekiller ile hukukçulardan oluşan bir meclisin toplanmasını ve ortaya çıkacak tasarının kendi onayına bildirilmesini istemiştir.

Abdülhamit'in çıkardığı diğer cümlelerden birisi de devletin emri altında olanların bir arada okuyacağı ve aynı eğitimi göreceği okulların açılmasını emrediyordu. Bir diğeri de her türlü vergi ve tahsil işleri için konulan kanunların hak ve adalete uygun bulunmasının gerekli olduğunu ve bunların gerçekleştirilmesinde suistimallere kesinlikle meydan verilmemesini, esir ticari şer-i hükümlere, insanlık ve medeniyet kurallarına aykırı bulunduğu saraylardaki cariye ve kölelerin azat edilmiş olduğunu ve bütün esirlerin hürriyetlerinin kabulünün ertelenmemesi ya da esaretin geri gelmesinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını bildiriyordu. Bundan başka Hatt-ı Humâyun'da sadrazamların başvekil olarak anılacağı yazılmıştı. Bunun amacı hükümet reisinin padişaha karşı sorumlu olmasına ve böylelikle kolayca sarayın nüfusu altına girmesine engel olmak ve bu sorumluluğa tüm vekillerin katılmasını sağlamaktı.

Abdülhamit bu cümleyi de çıkardı. Böylece devrimcilerin savunduğu ama ilkeler göz ardı edilmiş ve Abdülhamit'in amacı belli olmaya başlamıştı.

Sonuç olarak birinci, altıncı ve on birinci maddelerde hükümet şekli açıklanmaya çalışılırken, yer alan meşrutiyeti, padişah yalnızca kelime olarak çıkarmakla kalmadı;

saltanat makamının hükümdarlık haklarından bir bölümünü kişilere devreden ve böylelikle uygulanmakta olan ‘kulluk’ özelliğini ‘vatandaşlık’ haline dönüştürecek değişimleri ortadan kaldırdı.

3.3.2. Kanun-i Esasi’nin hazırlanması

8 Haziran 1876 Perşembe günü Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa’nın yer belirlemesiyle Bab-ı Fetva’da Kanun-i Esasi “Anayasayı” hazırlayacak komisyonun çalışmaları başladı. Konu üzerinde kişisel bilgisinin yetersizliğinin bilinci içinde olan Sadrazam komisyon başkanlığını Mithat Paşa’ya ısrarla kabul ettirdi.

“Paşa Hazretleri Kanun-i Esasi, görülüyor, uğruna bir Padişah-ı Zîşanın tahtından uzaklaştırılmasına mesned”⁷⁷ olmuş, memleketin ümidi menbaldır.⁷⁸ Bir hata cümlemizi Allah, millet ve tarih huzurunda mes’ul eder. Siz mevzu üzerinde hayatınızı vakfedecek⁷⁹ kadar emek verdiniz. Kerem buyurun, iş bu encümenin riasetini⁸⁰ ifâ ediniz.”⁸¹

Komisyon, Yeni Osmanlılar’ın tam kadrosu ve Devlet Şûrası ile Şeyhülislamıktan seçilmiş yedi kişi olarak on sekiz kişiden kuruluydu. Osmanlı İmparatorluğu’nun bundan sonra bağlı kalacağı rejimi ifade eden ve bugünkü dilimizle “Osmanlı Devleti mevcut sınırları içinde bölünemez bir bütündür. Devletin merkezi İstanbul şehri idi. Diğer beldelere göre hiçbir üstünlüğü yoktur. Saltanat ve İslam hilafeti, Osmanoğulları Hanedanı’nın büyük oğluna aittir. Devletin başı ve İslam şahsı kutsal ve olaylar önünde sorumsuzdur. Hayatı ve kişisel serveti, milletin koruması altındadır. Bakanların tayini ve uzaklaştırmaları devlet adına, nişanlar verilmesi, para bastırılması, ordu ve donanmaların kumandanlığı, şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi, parlamentonun seçimlerinin yapılması feshi yetkileri içindedir.”⁸²

Esaslarını getiren birinci madde taslağı şair Ziya tarafından okununca Ali Suavi söz aldı ve “bu madde ile cennet mekân sultan Abdülmecit Han’ın Tanzimat Fermanı’ndan daha genişini saltanat makamına getiriyoruz. Meşrutiyetin ilanı için bunca emeklerin

---

⁷⁷Mesned: Derece, ileri memurluk.

⁷⁸Menbal: Tembellik, uyuşukluk.

⁷⁹Vakfetmek: Duruş, hayır işine bağışlamak.

⁸⁰Riaset: Reislik, başkanlık.

⁸¹Cemal Kutay, *Anayasa Kavgası*, İstanbul, 1982, s.81.

⁸²*Anayasa Kavgası*, s.81.

verilmesinden sonra padişahlık makamına Mebuslar Meclisi'ne feshetmesi selahiyetine⁸³ mualifim"⁸⁴ dedi.

3.3.3. Eşitlik üzerine tartışmalar

Asıl büyük kavga, komisyonun çalışmaya başlamasından bir saat sonra toplantıya katılan Uzun Etek lakabıyla anılan eski kazasker Rıza Bey'le beraberindeki ünlü tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'yla Yeni Osmanlılar arasında başladı. Mithat Paşa'nın hazırladığı metinde anayasanın 8, 9, 10, 11, 12. maddeleri yeni rejimin ruhunu ve ana felsefesini açıklıyordu.

Bu maddeler şöyle idi:

“Osmanlı tabiyetindeki bütün kişiler hangi din ve mezhepten olurlarsa olsun istisnasız Osmanlı olarak anılırlar. Osmanlılığa aykırı bir suç işlemedikçe bu büyük adı muhafaza ederler. Bütün Osmanlılar kişisel özgürlüklerine sahiptirler. Bu özgürlük başkalarının hürriyet haklarına tecavüz etmemekle sınırlıdır, hürriyet kanunlarla tayin edilir. Hiç kimse kanunların belirlediği sebep ve suretten başka bahaneyle cezalandıramaz. Osmanlı Devleti'nin dini İslam dinidir. Bu esas korunmakla beraber Osmanlı mülkünde cari olan bütün dinlerin hükümleri mutlak serbestlikle yerine getirilir. Çeşitli cemaatlere önceden verilen mezhep imtiyazları olduğu gibi korunur. Bu haklar devletin emaneti altındadır. Matbuat 'basın' kanun dairesinde serbesttir.”⁸⁵

Bu anayasa maddeleri üzerine Uzun Etek Rıza Bey söz aldı. “Padişah Hazretleri, bu maddeler kabul edilince padişah dilediğini tensip⁸⁶ edeceği yere süremeyecek mi? Sebep göstermeksizin kendisini tevcih⁸⁷ ettiği makamdan alamayacak mı? Şahsi kararını bir başkasının veya heyetin tenkit ve tasvibini arza mecburiyet hissederse, hukuk-u şahanesi nerede kalır?”⁸⁸ Mithat Paşa bu itiraza cevap vermeden Namık Kemal söz aldı ve bu kadar kudretin hangi din kitabında ve hangi peygamberde olduğunu sordu. Böylece her madde üzerinde tartışmalar başladı. Muhafazakâr olan serasker Abdülkerim Paşa, zaman zaman müdahale ediyor ve kendisi gibi asker olan Süleyman Paşa ile zaman zaman benimsenecek olan hürriyetlerin sınırlılığı üzerinde temelden ayrılığı ortaya koyan

⁸³Selahiyet: Bir iş için emir almak. Bir işi yapmaya hakkı olmak.

⁸⁴*Anayasa Kavgası*, s.81.

⁸⁵*Anayasa Kavgası*, s.81.

⁸⁶Tensip: Uygun bulma.

⁸⁷Tevcih: Yönetme.

⁸⁸*Anayasa Kavgası*, s.81.

tartışmalara giriyordu. Bu tartışmalar sonucunda Uzun Etek Rıza Bey'in Yeni Osmanlıların bu felsefesinden huzursuz oldukları ortaya çıkıyordu. Tecrübeli Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa olayların altında ezilmemek için padişahın görevinden affedilmesini istedi. Bunun üzerine Abdülhamit temelde anlayamayacağını bilmesine rağmen 19 Aralık 1876 tarihinde Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Mütercim Rüştü Paşa'nın istifasında Kanun-i Esasi hakkında Mithat Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık da rol oynamıştı.

Rus ultiyatı dolayısıyla Yeni Sadrazam, toplantı yerinin adıyla anılan Tersane Konferansı'nda, adeta Mebuslar Meclisi toplanmışçasına vilayetlerden gelen ikişer delegayle içlerinde Ermeni, Rum, Musevi din adamlarının da bulunduğu heyete durumu anlatmak için ancak kendisinin yerine getirebileceği görev için, anayasa komisyonundaki yerini üyelerin seçeceği başkana bırakınca tartışmalar daha ağır tempo içinde sürüp gidiyor, ancak iki, üç madde kabul ediliyordu. Padişahın gönderdikleriyle beraber komisyonun üye sayısı kırk sekize yükseldi. Yeni Osmanlılar azınlıkta idi. Ama davalarını mutlak bir cesaretle savunuyorlardı. Bun rağmen, kişilerin ticaret, ziraat, sanat alanlarındaki hak ve hürriyetlerinin geleceğini belirleyen on üç madde üzerinde Uzun Etek Rıza Bey öylesine tuhaf iddialarda bulundu ki Namık Kemal dayanamayıp "beyefendi, bu madde sizin teklifiniz gibi devletin müsaadesine bağlanırsa, fertler kaderlerinden asgari bayılırlar. Bir müddet sonra da yeislerinden⁸⁹ ölürler. İstiham⁹⁰ ederim, bendenize onlara vekaleten bayılma hakkı tanıyınız"⁹¹ demiştir.

3.3.4. Abdülhamit'in 119 maddeye indirdiği Anayasa'yı kabul etmesi

Yeni Osmanlılar'a anayasa metni 290 maddeydi. Daha sonra anayasa hukuku konusundaki söz sahipleri bu metnin ayrıntılara da yer verdiği düşüncesini savundular. Namık Kemal ise ayrıntılara yer vermek zorunda kaldıklarını, çünkü memleketi yıllardır kanunlardan çok örf ve adetlerin idare ettiğini, asırlardır uygulanan hükümlerin nesilden nesile yazılmış olarak değil de uygulanmış olmalarının ortaya çıkardığı boşluk nedeniyle ayrıntılara yer vermek zorunda kaldıklarını söylüyordu. Bir yandan başlamış olan Sırp-Karadağ savaşı ile, Rus savaşı hazırlıkları haberi, anayasa hazırlıklarını vatandaş düşüncesinde ikinci plana itmişti. Mithat Paşa her madde üzerinde uzun uzun ve çoğu

---

⁸⁹Yeis: Ümitsizlik

⁹⁰İstiham: Anlamak için sorma.

⁹¹Anayasa Kavgası, s.83.

zaman şüphe sınırlarına dayalı iç güdülerle duran padişahı tedirgin etmemek için içeriği birbirine benzeyen maddeleri derleyip toparlama ihtiyacını duydu ve böylece madde sayısı 201'e indi.

Sonuç olarak on altıncı toplantıda son denildi ve Mithat Paşa elinde hazırlanmış metin ile Abdülhamit'in huzuruna çıktı. İşte bu metin içinde bir 113. Madde vardır ki Abdülhamit ile Mithat Paşa arasında kanla mühürlenmiş bir çekişmenin sebebi oldu.

Bu madde şöyleydi: “Ülkenin bir yerinde isyan ve huzursuzluk çıkacağını kuvvetli delillerle ortaya koyan durum olursa, o yere mahsus olarak hükümetin örfi idare ‘sıkı yönetim’ ilanına hakkı vardır. Örfi idare, sivil kadronun yürüttüğü kanunların bu süre içinde yürürlükten kaldırılması ve yönetim askere devri anlamına gelir. Böylesini kargaşaya sebep olacak kuvvet ihtimaller içindeki kimseleri sadece ve yalnızca padişah memleket dışına sürme hakkına sahiptir.”⁹² Sadrazam ile padişah diğer maddeleri teker teker okudular. Bazı maddeler üzerinde Abdülhamit, Mithat Paşa'dan açıklamalar istiyordu. Sıra bu 113. Maddeye geldiğinde, Abdülhamit metni Mithat Paşa'dan almış ve bir daha okumuştur.

Mithat Paşa bu konu hakkında şöyle der: “Padişah maddeyi birkaç kere okumasından sonra bu hükmün mahkeme kararı olmadan hiç kimsenin sürülemeyeceği yolundaki esas hakka tecavüz olup, kişiler elinde tehlike olacağını fakat zaman zaman vatanın yüksek menfaatleri için hudutları beklemek kadar mukaddes bulunduğunu anlattım. Dedim ki değil böyle bir ferdin haysiyet ve hürriyetine sahip çıkabilme selahiyeti⁹³ veren madde, çok basit ve mütevazi bir halk dahi, onu, vicdanını hakem yapmadan kullanacak karar sahibi elinde istibadların⁹⁴ kapısını açabilir. Cenab-ı hak, memleketi böyle kudret sahiplerinden masun buyursun.”⁹⁵ Aralık 1876'nın ortalarına doğru, anayasa üzerinde çalışmalar tamamlanmış, masa üzerine koyulmuş 14 ayrı teklif ve Yeni Osmanlıların 274 maddelik tasarısı esas alınarak diğerleriyle birleştirilmiş, benzer maddeler tek metin toplanmış, sonucunda 119 maddelik metin farklı düşüncelerin asgari müşterekteki buluşması olmuş ve sonuç olarak Sultan Abdülhamit buna evet demişti.

---

⁹²*Anayasa Kavgası*, s.86.

⁹³Selahiyet: Bir iş için emir almak.

⁹⁴İstibad: Kendi başına hiçbir nizam ve kanuna bağlı olmadan idare etme.

⁹⁵*Anayasa Kavgası*, s.86.

3.3.5. 23 Aralık 1876, Kanun-i Esasi'ni ilânı

Mabeyn başkatibi Sait Bey'in Bab-ı Âli'ye getirmiş olduğu Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet'i ilan eden Hatt-ı Humayun binlerce vatandaşın huzurunda 23 Aralık 1876'da okundu. O gece şehirde binalar donatılmış, fener ve meş'ale alayları yapılmış, halk Dolmabahçe Sarayı'nın, Mithat Paşa'nın konağının ve elçiliklerin önünde sevinç gösterileri yapmış "Yaşasın Millet, Yaşasın Kanun-i Esasi, Yaşasın Mithat Paşa" diye bağırmişti. Bu nedenle Abdülhamit camlı köşkün penceresine çakıp, Mabeyn Feriki Esat Paşa aracılığıyla halka iltifatlarını bildirmişti.

Abdülhamit'in etrafında kendisine bağlı bir grup vardı. Bunlar iki kız kardeşinin kocaları yani iki eniştesi Damat Mahmut Celalettin ve Damat Nuri Paşalar bu yakın grubun önündeydiler. Hem karakter olarak hem de kişisel çıkarlar olarak ve daha yüksek mevkilerin tutkusuyla Yeni Osmanlıların dolayısıyla Mithat Paşa'nın karşısındaydılar. Kendilerinin en yakın müttefiki de Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ydı. Bu grup anayasa hükümlerinin uygulamaya konulacak sonuç almaya başlanırsa kendilerinin iktidardan uzaklaşmış olacakları endişesiyle harekete geçme kararı aldılar. Mabeyn başkatipliğinden uzaklaştırılmış olan Hürriyetçi Edip Sadullah Paşa'nın yerini almış bulunan Sait Bey, muhafazakâr felsefesiyle kendilerine yakındı. Bu arada padişah Mithat Paşa'ya anayasanın kabul ve ilan edilmesi şerefine sarayda verilecek kabul töreni için söz verdiği halde sağlık durumunu ileri sürerek devlet törenini belirsiz bir tarihe bıraktı. Belki de bu tarihten önce yapacağı temelden geri dönüşüm planı kafasında olarak.

3.4. Mithat Paşa

Birinci Meşrutiyet hareketinin başı ve Türk anayasasının babası olarak tanımlanan Mithat Paşa, Türkiye Ziraat Bankası'nın, Emniyet Sandığı'nın, sanat okullarının kurucusudur, aynı zamanda. 1822 yılında İstanbul'da doğan Mithat Paşa'nın asıl adı Ahmet Şefik'tir. On üç yaşında Bab-ı Âli'nin Divan-ı Hümayun kalemine girmiştir. Bu kalemde iken Medrese derslerine devam etmiş ve bazı hocalardan özel dersler alarak Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Otuz beş yaşında Fransızca da öğrenen Mithat Paşa 1844-1849 yıllarında katiplik göreviyle Şam'da, Konya'da ve Kastamonu'da bulundu. İstanbul'a dönünce Mektupçu kaleminde çalıştı, sonra da Mazbata Odası Başhalifeliğine geçirildi. Buradayken bir soruşturma için Suriye'ye gönderildi ve devlete ait binlerce liranın ortaya çıkmasını sağlayarak Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın görevden atılmasına sebep

oldu. Bu olaydan sonra Reşit Paşa kendisini tanıdı ve korudu. 1861 yılında Niş Valiliğine atandı. Niş Valisi olarak büyük başarılar gösterdi. 1864 yılında Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa örnek vilayet olarak tuna vilayeti kuruldu ve bu vilayetin başına yine Mithat Paşa getirildi. Burada kaldığı üç yıl içinde yine büyük başarılar gösterdi. Yollar, köprüler yaptırdı. Bugünkü Ziraat Bankası'nın ve Emniyet Sandığının temeli olan Menafi Sandıkları kuruldu. Gemicilik, arabacılık şirketleri açtırdı, belediye teşkilatı, sanayi okulları kurdu. Mithat Paşa eğitime çok önem verirdi, ona göre "camiden önce okul" gelmeliydi. Onun bu başarısını ve gücünü gören Bab-ıâli yeni kurulan (Şurayı Devlet) Reisi olarak kendisini İstanbul'a getirtti Ali Paşa onun her emri dinlemediğini görünce onu bir süre sonra Bağdat Valiliğine gönderdi. Fakat sadrazamlıkta bulunan Mahmut Nedim Paşa'nın kendisine güçlükler çıkarması üzerine istifa ederek İstanbul'a döndü. Edirne Valiliğine atanmışken Sultan Abdülaziz'in önünde sadrazamın yolsuzluklarını ispat etmesi üzerine Edirne'ye gönderilmeyip, 1872 yılında ilk defa sadrazamlığa getirildi. Fakat Abdülaziz'in israflarını durdurmaya çalışınca, iki buçuk ay sonra sadrazamlıktan alındı, altı ay sonra Adliye Nazırlığına getirildi ve üç sonra Selanik Valiliğine gönderildi.

O zamanlar imparatorluğun kurtuluşunu Meşrutiyet'in kurulmasında gören Yeni Osmanlılar üyeleri Mithat Paşa'yı önderleri sayıyorlardı. Mithat Paşa ve arkadaşları Sultan Abdülaziz'in tahttan indirip 30 Mayıs 1876 yılında V. Murat'ı tahta geçirdiler. 20 Aralık 1876 günü ikinci defa sadrazamlığa getirilen Mithat Paşa ilk Türk Anayasası Kanun-i Esasi'yi hazırladı. Padişah bunu 113. Maddeyi eklemek şartıyla kabul etti. Anayasanın 113. Maddesi ilk defa Mithat Paşa'ya uygulandı ve 5 Şubat 1877 günü sadrazamlıktan alınarak yurt dışına sürüldü.

3.4.1. Mithat Paşa'nın azl'i ve sınır dışı edilmesi

İnkılapçıların başkanı ve memleket aydınlarının tek ümidi Mithat Paşa Abdülhamit tarafından şüpheyle karşılanan ve hiç sevilmeyen bir kişiydi. Onun Osmanlı Devleti'nde parlamenter rejimi kurma amaç ve girişimleri, Yeni Osmanlılarla olan ilişkileri, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine ön ayak oluşu, hürriyet sever fikirleri her zaman oldukça açık savunması, milli çıkarları Osmanlı hanedanının çıkarlarından üstün tutuşu, Abdülhamit için tahammül edilir şeyler değildi. Sadrazamlığa getirilmesine sebep sadece son çıkmaz durumdu. Bunun kendi arzusuna uygun şekilde bir sonuca bağlanamamasıysa

düşünce ve niyetlerini tamamen Mithat Paşa'nın aleyhine çevirmiş bulunuyordu. Altı devlet elçisinin İstanbul'u terk edişinden sonra Abdülhamit onu istifaya mecbur bırakacak davranışlara zorlamıştı. İstekleri yapılmıyor ya da aksi yapılıyor, soruları cevapsız bırakılıyordu. Ama Mithat Paşa istifa etmedi. Padişahın kendisinin azlini istemesini ve bundan doğacak tepkinin saray çevresine iyi bir ders olacağını umuyordu. Çünkü kendisi yalnız aydınlar değil, geniş halk tabakası tarafından da sevilen ve "Millet babası" diye anılan bir kişiydi. Padişah tarafından azl olduğu takdirde halkın kendisini sadrazamlığa tekrar getireceğine inanıyordu. Diğer taraftan Damat Mahmut Celalettin ve Damat Nuri Paşa Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı sevmediklerini bildiklerinden dolayı Abdülhamit'i sürekli olarak tahrik etmeye başlamışlardı. Daha sonra ölünceye kadar birçok kişinin başını yemiş ünlü jurnalci Niş'li Mahmut'u keşfetmişler, inanılması güç, ustaca düzenlenmiş hayali planla Mithat Paşa'nın veliyaht Şehzade Mehmet Reşat'ı tahta geçirmek hazırlığı yaptığını daha sonra da evindeki Yeni Osmanlılarla beraber yaptığı bir toplantıda bu hanedanın devrinin tamamlandığını ve Cumhuriyeti ilan etme gerekliliğinden bahsettiğini jurnal etmişlerdi.

5 Şubat 1877'de pazartesi günü Mithat Paşa saraya davet edilmişti. Paşa dairesinde bir saat bekletildiği halde huzura kabul edilmedi. Sonunda Mabeyn Feriki Sait Paşa yanına gelip Sadaret (Sadrazamlık) mührünü istedi ve Kanun-i Esasi'nin 113. Maddesine göre padişahın "kendisinin hudut dışı edilmesi" emrini verdiğini ve bunun için İzzettin vapurunun hazır bulunduğunu söyledi. Sebep olarak da karşı derneklerle ilgisi ve bunlara üye kişileri konağa davet ettiğini ileri sürdü. Mithat Paşa aleyhindeki bu iftiraları şiddetle reddetti. "Allah milletimi korusun. Yazı oluyor vatana da Meşrutiyet'e de... Allah rahmet eylesin bu memlekete"⁹⁶ diyerek İzzettin vapuruna bindi.

Olay kısa zamanda duyuldu ve bomba etkisi yaptı. Sayısız yüz bini bulan üniversitelilerin gösterisini askeri kuvvetler dağıttı. Ertesi gün kendilerinin kıymetli misafir olduğunu söyleyen İngiliz Sefiri Sir Henri Layard padişaha şöyle diyordu: "Hürriyete ve Hakka riayet eden hangi memleket olursa olsun Mithat Paşa'yı şerefle kabul eder. Zat-ı Şahanelerinin bu kararı alırken devlet ve milletinin akıbetini düşünmüş olma ümidiyle teselli bulmaktayız. Osmanlılığın hakiki dostları böyle bir teselli hissine ihtiyaç duymaktadırlar."⁹⁷

---

⁹⁶Anayasa Kavgası, s.93.

⁹⁷Anayasa Kavgası, s.93.

3.4.2. Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesinin yankıları

Kırkdokuz günlük sadrazamlıktan sonra Mithat Paşa'nın hiçte layık olmadığı bir tarzda sürülmesi, yalnız meşrutiyet rejimi için değil Türk Tarihi içinde bir facia olduğu düşünülebilir. Gerçi, Mithat Paşa'nın sürülmesi fiili bir tepki uyandırmamış, ama bununla beraber olayın yurt içindeki Hürriyet yanlıları üzerlerindeki etkisi çok kuvvetli olmuştur. Önceden beri Avrupa basını Mithat Paşa'dan takdir ve heyecanla bahsedirdi. Şimdi ise Osmanlı hükümetine güven derinden sarsılıyordu. Birçok devlet adamları hatta doğrudan doğruya hükümdarlar sürgün haberlerini alınca bu olaya çok şaşırduklarını bildiriyor. Türkler hakkında besledikleri duyguları da açığa vuruyorlardı. Örneğin Fransa Cumhurbaşkanı Thiérs “Padişaha bu işin en büyük düşmanı tavsiye etmiştir”⁹⁸ demiş İngiltere Kraliçesi Victoria'da “Türkler galiba intihara hazırlanıyorlar”⁹⁹ ve Avusturya İmparatoru Franz Joseph “Ya Rab, bu Türkler ne ıslâh kabul etmez bir millettir”¹⁰⁰sözleriyle duygu ve düşüncelerini ifade etmiş oluyorlardı.

Mithat Paşa'nın uzaklaştırılmasına en çok sevinen Rusya idi. Rusya hükümeti, emellerinin gerçekleştirilmesi için en büyü engel ortadan kalktığına inanıyordu. Bu sebeple harekete geçerek General Ignatiyef'i Londra'ya gönderdi ve burada kararlaştırılan Londra protokolü ile İstanbul Sefirler Konferansı'nda elde edemediğini şimdi kolayca sağlamaya çalışmıştı. Londra okulu Babı-âli tarafından reddedilmiş ve sonucunda 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus savaşı başlamıştı.

3.4.3. 19 Mart 1877 İlk Mebusan Meclisi'nin toplanması

Rastladığı Rumi yıl dolayısıyla halk arasında “93 Meclisi” diye anılan ilk Osmanlı Parlamentosu, Kanun-i Esasi'nin ilanından üç ay sonra açılmıştır. Bu süre içinde parlamento üyeleri seçilmiş bulunuyordu. Ancak seçim genel oy ile değil geçici bir emire göre Vilayet İdare Meclisleri aracılığıyla olmuştu. 19 Mart 1887 Pazartesi günü açılış töreni oldu ve Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlığında toplanıldı. Açılışı Abdülhamit'in kendisi yaptı. Abdülhamit açılış nutkunu başkatibi Seyit Bey'e verdi. Bu nutukta devletin o gün içinde bulunduğu durum ve bunun sebepleri açıklanıyor, sonra Abdülhamit Anayasa'nın ilanı ile meclisin açılışının tamamen kendi eseri olduğunu söylüyor, bu meclisin seçim, vilayetler idaresi, belediyeler, hukuk mahkemeleri usulü, mahkemeler

⁹⁸Prof.Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Midhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, Ankara, 1964.

⁹⁹*Midhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, s.68.

¹⁰⁰*Midhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, s.68.

teşkilatı, hakimlerin yükseliş ve emeklilikleri, bütün memurların görevleri ve emeklilik hakları, basın ve sayıştay kanunları ile bütçe kanunu bu dönemde tartışma açılacağını bildiriyor, çeşitli din ve milletlere üye insanları Osmanlılık fikri etrafında toplamaya ve birleştirmeye davet ediyor, aynı zamanda devlet mekanizmasına yüksek vasıflı memur yetiştirmek üzere Abdülmecit zamanında orta dereceli olarak açılan Mülkiye Mektebi'nin yükseltilmesine karar verdiğini, Sırbistan'la barışın imzalandığını ve Karadağ hakkındaki kararları mecliste tartışma olacağını haber veriyordu.

Mebus seçim konusunu söyleşmeleri Osmanlılık için gösteriler yapılmasına yaradı. Hükümet tasarısında “Müslüman olan”, “Müslüman olmayan” halk deyimleri kullanılmıştı. Mebuslar bu ayrımı şiddetle reddettiler. Hatta Kanun-i Esasi'nin böyle bir ikilik gözetmediğini, herkesin eşit hak ve hürriyetlere sahip olduğunu ve Osmanlı Devleti hakkında ancak Osman denebileceğini ısrarla belirttiler. Bundan başka iki dereceli seçim yerine tek dereceli usulün kabul edilmesine karar verdiler.

Basın kanununda çok hareketli konuşmalara neden oldu. Mebuslar iki taraf olmuşlardı. Bir kısmı hükümet tasarısını desteklemekte ve basın hürriyetinin donatılmasını istemekteydi. Diğer kısma göre ise basın ne kadar serbest bırakılırsa o kadar yararlı olur tezini savunuyordu. Birinci Mebuslar Meclisi'nin çalışmaları dünyada çeşitli tartışmalara neden oldu. Osmanlıların çok geri olduğu ve parlamenter rejime ayak uyduramayacakları yolunda genel bir düşünce oluştu. Meclis 28 Haziran'da çalışmalarını ikinci devreye bırakarak dağıldı.

3.4.4. Mithat Paşa'nın sürgün hayatı ve yurda dönüşü

Ailesine bile veda etmeye vakit bulunamadan yurtdışına gönderilen Mithat Paşa, İtalya'dan İspanya'ya, sonra Paris'e ve Londra'ya geçerek bir süre İngiltere'de başkentte kaldı. Özellikle Fransa ve İngiltere'de büyük bir saygı ve itibar gördü. Avrupa'da bulunduğu sıralarda memleketi için çalışmaktan bir an olsun vazgeçmemişti. O tarihte Osmanlı-Rus savaşı bütün şiddetiyle devam ediyordu. Osmanlılar ezici düşman kuvvetleri karşısında geriliyorlardı. Savaşın sonucu artık görülmeye başlamıştı. Olup bitenleri dikkatle takip eden ve vatanının bu üzücü halini gören Mithat Paşa, bu şartlar altında da boş durmuyor, Avrupa'da devlet adamları ve nüfuslu kimselerle görüşmelerde bulunuyordu. Aynı zamanda padişah ve Şeyhülislam'a yolladığı mektuplarla memleketin yararına olacak düşüncelerini bildiriyordu. Bu arada Plevne savunmasının gerek askeri

alandanda, gerekse Avrupa halkında yarattığı olanaklı durumdan faydalanmayı düşündü ve milletine hizmet vermek için bazı girişimlerde bulundu. Fakat resmi temaslara girişebilmesi için sürgünlük hayatının kalkması gerekiyordu. Bu nedenle hiç olmazsa geçici bir zaman için sürgünlük sıfatının kalkmasına mabeyn'den rica etti ve Viyana'ya gitti. Niyeti Avusturya Hariciye Nazırı Kont Andraşi ile görüşmekti. Bu konuda bazı Macar ve Polonyalı yüksek statüdeki kişilerden aracılık ve yardım edeceklerine dair söz almıştı. Görüşmeler yoluyla Avusturya kuvvetlerinin Rusları Tuna'nın güneyine geçmelerine engel olmalarını sağlamayı tasarlıyordu. Fakat aradan haftalar geçtiği halde İstanbul'dan yanıt gelmediği için İngiltere'de iş görüşmek için Londra'ya geçti. Ruslar İstanbul kapılarına dayanmışlar ve Ayastefanos diktesiyle Osmanlı isteklerini fazlasıyla kabul ettirmişlerdi. Bu ise Avrupa siyasi dengesini altüst etmişti ve büyük devletler Rusya'nın bu derece ileri gitmesine izin vermiyorlardı. Mithat Paşa Londra'ya gittiği sırada Ayastefanos Anlaşmasını onarmak için Berlin'de bir kongrenin toplanması hazırlıkları yapılıyordu. Mithat Paşa memlekete bir hizmet yapabilirim düşüncesiyle bir broşür kaleme alarak Fransızca ve İngilizce beş bin adet olarak bu broşürü yayınladı. Aynı yazının Türkçesi "Memalik-i Osmaniye'nin Mazi, Hal ve İstikbali" başlığıyla sonradan İstanbul'da basılmıştır.

Mithat Paşa yurtdışında memleketi için çalışırken Abdülhamit onun içerdeki ve dışardaki başarısından kuşkuluyor, önceden beri Mithat Paşa aleyhtarı propaganda ve yayınları bir kat daha hız veriyordu. Artık 93 Savaşı bitmiş ve Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştı. Şimdi devletler doğuda siyasi dengeyi altüst eden bu anlaşmayı dünya siyaseti bakımından zararsız bir şekle sokmak için Berlin'de toplanmaya hazırlanıyordu. Bu şartlar altında Abdülhamit, Mithat Paşa'nın Avrupa'da kalışının daha fazla uzamasını kendisi ve hükümeti için zararlı görüyor ve yurda dönmesini sağlamaya çalışıyordu. Ağustos 1878'de Mithat Paşa'nın affedildiği kendisine bildirildi. Kendi isteği üzerine ailesiyle birlikte Girit'te oturmasına izin verildi ve 28 Eylül 1878'de Hanya'ya geldi.

3.4.5. Mithat Paşa'nın tekrar devlet hizmetine alınması ve Suriye Aydın valilikleri

Mithat Paşa, yaşı ilerlediğinden ve artık yorgun düştüğünden ömrünün geri kalan kısmını ailesi yanında sakin bir halde geçirmek istiyor ve herhangi bir görev almak istemiyordu. Fakat iki ay sonra tekrar iş başına çağrıldı. Abdülhamit onu Suriye Valiliğine tayin etmişti. Mithat Paşa bu teklifi kabul etmeye hiç taraftar değildi. Fakat padişahın olağanüstü iltifatlarına ve kendisine özel bir gemi verilmesi karşısında daha fazla itiraz edemedi ve Suriye'deki görevi başına gitmeyi uygun buldu. Sağlığının iyi olmaması ve yorgun olmasına rağmen kırk yıldan beri memlekete hizmet etmiş ve büyük işler başarmanın vermiş olduğu güçle yine boş durmadı. Özellikle Suriye'nin sahip olduğu geniş imkânlar buna karşılık vilayetin perişan halde bulunması onu çalışmaya sevk ediyordu. Böylece Şam, Beyrut, Trablus ve Akka'da birçok yararlı işler yaptı. Abdülhamit Mithat Paşa'nın bu yaptıklarını görüyor fakat Abdülaziz'in tahttan indirilmesi nedeniyle ona karşı beslemekte olduğu şüphe ve güvensizlik dolayısıyla onu daima izlemek gereğini duyuyordu. Bu nedenle Suriye'ye adamlar gönderdi ve bu adamlar valiyi adım adım takip etmekle görevlendirdi. Bu arada Mahmut Nedim Paşa, Dahiliye Nazırlığına getirilmişti ve İstanbul'da Mithat Paşa aleyhtarlarının nüfuzları artmıştı. Bu durum karşısında Mithat Paşa görevinden affedilmesini istemişse bu istek de kabul edilmedi. Mithat Paşa'nın Suriye'nin imarı yolunda elde ettiği önemli başarılar ve halk arasında kazandığı itibar ve şöhret düşmanlarının kıskançlığını uyandırıyor ve aleyhindeki propagandaların artmasına neden oluyor, hakkında türlü iftiralar uyduruluyordu. Bu konuda Suriye'de bağımsız bir devlet kurmak yolunu tuttuğu bir jurnalle saraya ihbar edildi. Bütün bu propagandalar sonucu Mithat Paşa Suriye Valiliğinden alınarak, Aydın Valiliğine atandı (Ağustos 1880). Mithat Paşa İzmir'e geldiğinde aleyhinde yapılan tahrıklarden son derece üzüntü duyar hale gelmişti. Bu ruh hali içinde padişaha devlete ve millete sadakatini şahsına yapılan iftiraların aslının olmadığını bildirdi. Bir yandan da vilayetin işlerini yürütmek için tüm gayretini sarf etmekteydi. Bu sırada İstanbul'daki dostları yazdıkları mektuplarla aleyhtarlarının kendisini Abdülaziz'in öldürülmesine iştirak etmekle suçladıklarını bildiriyorlar, hazırlamakta oldukları korkunç tuzağa düşmemesi için Avrupa'ya kaçmasını tavsiye ediyorlardı. Fakat o, dostlarının bu ikazlarına önem vermeyerek işine devam ediyordu.

3.4.6. Mithat Paşa'nın İzmir Fransız Konsolosluğu'nun sığınması

Mithat Paşa'nın iki yıl kadar Suriye Valiliği yaptıktan sonra Ağustos 1880'de İzmir (Aydın) Valiliğine atanmasının sebebi aslında Paşa'yı İstanbul'a biraz daha çekmekti. Mithat Paşa Şam'dan İzmir'e değil, sanık sandalyesine doğru gidiyordu. Gerçekten Mithat Paşa'nın İzmir Valiliğine gelişinden bir süre sonra, Nisan 1881'de, Abdülhamit eski bir meseleyi ele almıştır. Beş yıl önce "intihar etmiş" olan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili soruşturma ve kovuşturma açılmasını emretmiştir. Abdülaziz'in öldürülmüş olabileceği düşüncesinden hareket edilerek yapılan soruşturma Abdülhamit'in yakın takibi altında önemle ve hızla yürütülmüş, nisan ayı içinde ve mayısın ilk yarısında birçok kimse sanık olarak tutulmuştur.

Kovuşturma başlar başlamaz Mithat Paşa'da gözaltına alınmış ve tutuklamalar başladıkça Paşa'nın da tutuklanması artık beklenir olmuştur. Nihayet 17 Mayıs 1881 gecesi Mithat Paşa'yı İzmir'deki vali konağında tutuklamak için harekete geçilmiştir. Tutuklanacağını bir süre önce haber almış bulunan Mithat Paşa, gafil avlanmamış, kurtuluşu kaçmakta aramış ve İzmir'deki Fransız Konsolosluğu'na sığınmıştır. Başkonsolos Pellisier'de Reaunaud yardımcı konsolos Dutel ile birlikte Paşa'yı kabul etmiştir. Durumu tespit eden bir tutanak düzenlenip imzalanmıştı. Türk askerleri Mithat Paşa'yı almak için Fransız Konsolosluğu'na girmeye kalkışmamışlardır. Bu haber hemen İstanbul'a ulaştırılmış ve sığınma olayı Türkiye ile Fransa arasında mesele olmuştur. 17 Mayıs 1881 sabahı Abdülhamit, İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Tissot'yu durumdan haberdar etmiş ve aynı zamanda "adi suçlu bir şahsa" Fransız himayesinin bahşedilmemesini istemiştir. Bu sırada Türkiye-Fransa ilişkileri oldukça gergin bulunmaktadır. Fransa, Tunus üzerinde himaye kurmaya çalışmakta, Türkiye'de buna karşı koymakta, Fransa'nın tutumunu şiddetle protesto etmektedir. Bir de Mithat Paşa'ya himaye bahşedilirse ki memleket ilişkileri tamamıyla gergin bir durum alacaktır. Bunu düşünen Büyükelçi, talimat beklemeden hemen tutumunu takınmış ve Mithat Paşa'nın hemen teslimini hükümetine ısrarla teklif etmiştir.

Büyükelçiye göre Mithat Paşa bir katildir. Abdülaziz'in öldürülmesine birinci derecede karışmıştır ve Fransa'nın bir katile himaye bahşetmeye hali yoktur. Üstelik Paşa, daima Fransa'nın can düşmanı olmuş, İngiltere'yi Fransa'ya karşı kullanmıştır. Şimdi İngiltere Konsolosluğuna değil de Fransa Konsolosluğuna sığınmış olması Türk-Fransız ilişkilerinin gerginliğine güvenmesinden ileri gelmiştir. Büyükelçinin düşüncesine göre bu ilişkileri düzeltebilecek bir şey varsa o da Mithat Paşa'yı derhal

teslim etmektir. Bu konuda tereddüte yer yoktu. Aynı gün akşamı Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint Hilaire kararını büyükelçiye bildirmiştir. Buna göre o günkü şartlar altında Mithat Paşa'ya himaye bahşedilmesi olanaksızdır. Bu durumda Mithat Paşa'ya bu kararın bildirilmesi için derhal Fransız Konsolosluğuna talimat gönderilmelidir. Ayrıca Fransa'nın bu kararı Abdülhamit'e ulaştırılmalıdır. Bu arada sığınma olayı başka bir biçime girmiş ve iki ülke arasında bir konu olmaktan çıkıp milletlerarası bir sorun olmuştur. Fransa Dışişleri'nin bu kararı İstanbul'a ve İzmir'e ulaşmadan önce 17 Mayıs sabahı Mithat Paşa İzmir'deki bütün yabancı konsolosları Fransız Konsolosluğuna çağırıp kendilerine, Fransız Konsolosluğuna sığınmakla özel bir himaye istememiş olduğunu ve şimdi kendisini İzmir'de teslim eden tüm devletlerin himayesi altına koyduğunu bildirmiştir. Konsoloslar, hükümetlerinden talimat alıncaya kadar Paşa'ya himayelerini bahşetmişler ve durumu açıklayan bir tutanak düzenleyip imzalatmışlardır. Sığınma olayının milletlerarası bir mesele haline gelmesi, Fransa'nın verilmiş kararını etkilememiştir. Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint Hilaire'i 18 Mayıs sabahı İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderdiği ikinci talimatta Fransa'nın Mithat Paşa'ya himaye bahşedemeyeceği kararını tekrarlamış ve eğer himaye bahşetmek isteyen başka bir devlet çıkarsa Paşa'nın o devletin konsolosluğuna nakledilmesini istemiştir. Bakan aynı zamanda Mithat Paşa'nın hiçbir şekilde Fransız Konsolosluğunda kalamayacağını İzmir'e de bildirmiştir. Mithat Paşa 17 Mayıs günü adliye nazırı Cevdet Paşa imasıyla bir telgraf almıştır. Bu telgrafta Cevdet Paşa, yarı tehdit ederek yarı teminat vererek Mithat Paşa'dan teslim olmasını istemiştir. Cevdet Paşa, telgrafında ayrıca yapılacak mahkemenin tarafsız olacağını ve adalete teslim olmasını eklemiştir. Ertesi gün Fransız Konsolosluğunda yeniden toplanan yabancı konsoloslara Mithat Paşa, Cevdet Paşa'dan kendisinin de karışmış olduğu söylenen davanın muntazam bir şekilde yürütüleceğine ve hayatı konusunda hiçbir korkusunun olmaması gerektiğine dair bir telgraf aldığını söylemiş ve bu telgrafa güvenerek teslim olacağını bildirmiştir.

Mithat Paşa aslında adliye nazırının teminatına tam güvendiği için değil, başka çaresi kalmadığı için teslim olmuştur. Gerçek nazırın telgrafı 17 Mayıs'ta gelmiş, Mithat Paşa ise 18 Mayıs'ta teslim olmuştur. Böylece zorla teslim edilmiş gibi değil de kendi arzusuyla teslim olmuş gibi görünmeye çalışmıştır.

Türkiye-Fransa ilişkileri bakımından bu iki günlük olay hukuki ve siyasi iki yönlü bir sorun olmuştur. Siyasi sorun Tunus meselesidir. Padişahın Mithat Paşa'yı ele geçirmesi, Fransa'nın da Tunus'u ele geçirmesine neden olabilirdi. Mithat Paşa ne kadar

çabuk teslim edilirse, Abdülhamit'te o kadar memnun edilmiş, Tunus'u teslim hazırlanmış olabilirdi. Fransa diplomasisi işte bunu düşünmüş ve dört buçuk saat kadar kısa bir zaman içinde Mithat Paşa'yı teslim etmeye karar vermiştir.

Tunus, sonunda İstanbul'un daha doğrusu Abdülhamit'in o güne kadar ki sert tutumunda ani bir yumuşama olmuştur. O güne kadar Türkiye Fransa'nın Tunus meselesindeki hareketini şiddetle protesto etmişti. Şimdi şiddet, yerini sessizliğe bırakmış ve padişah Tunus meselesini daha sakin düşünmeye başlamıştır. 17 Mayıs 1881 II. Abdülhamit, Tunus meselesini iki memleket arasında geçici bir bulut olduğunu dolaylı bir şekilde büyükelçi Tessiot'un kulağına iletmiştir. Bunun üzerine 18 Mayıs 1881 günü Fransa İstanbul Büyükelçisi Tessiot Fransa Dışişleri Bakanı Barthélémy Saint-Hilaire'e göre şu telgrafi göndermiştir:

“Sultan, tahmin ettiğim gibi Mithat Paşa meselesindeki tutumunuza fevkalade duygulandı. Ekselanslarına ve Cumhuriyet hükümetine samimi teşekkürlerini ulaştırmamı rica için yaverlerinden birini bana gönderdi. Sarayın yakınlarından biri de bu sabah beni görmeye geldi. Yetkili olduğuna inandığım konuşmalarına göre, Sultan'ın Tunus meselesinde Fransa'ya şiddetle protesto edişi, ancak Müslümanlar karşısındaki sorumluluğunu ve şu sırada Mekke ile Trablusgarp'da pek ihlal edilmiş bulunan halifelik itibarını korumak içinmiş. Aslında Tunus meselesinde ucuza anlaşacakmış. Meselenin başında, (Sultan'ın) baş müşavirlerinden biri de bunu bana söylemişti. Daha dün, Tunus meselesinin aramızda geçici bir bulut olduğunu Sultan bana dolaylı şekilde bildir.”

Tissot

Paşa'nın Fransız Konsolosluğu'na sığınma olayı kapandıktan sonra, olay karşısındaki kendi tutumunu haklı göstermek için 19 Mayıs 1881'de kaleme aldığı raporunda, sığınma hakkı konusunun derinlemesine açıklamıştır. Bu rapor şöyledir:

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Beyoğlu, 19 Mayıs 1881

“Sayın Bakan,

İzmir Konsolosluğumuz tarafından Mithat Paşa'ya geçici olarak himaye bahşedilmesiyle ortaya çıkan olay, Bab-iâli'nin hakları ve bizim kendi menfaatlerimiz ile bağdaşabilecek yegâne bir hâl çaresine bağlanmış olmasına rağmen, ta başlangıcından beri kabul ettiğim ve ekselanslarının tasvip etmek lütfunda buldukları hattı hareketimin doğruluğunu nezdinizde ispat etmenin faydasız olamayacağını sanıyorum.

Sığınma hakkı Osmanlı hükümeti ile kapitülasyonlarımızda yazılı değildir. Bazı ajanların bunu teammül hâline getirmiş olmaları Babı-âli'nin haklı şikayetlerine sebep olan ve kendisiyle aramızda mevcut ilişkileri düzenleyen hususi ahdi hukukun tümü aleyhindeki taleplerini, onun nazarında, meşrulaştıran suiistimallerden biridir.

Bu istisnai mevzuatın hükümlerine göre, mahalli makamın, bir katili yakalamak için ne bayrağımız altındaki bir binaya ne de bir Fransız vatandaşının ikâmetine girmeye hakkı yoktur.

Fakat bizim de bu katili adaletin takibinden ilânihaye¹⁰¹ korumaya hakkımız yoktur; bir nevi usulü müphem¹⁰² suçlu iadesine mecburuz.”¹⁰³

3.5. Abdülhamit'in Abdülaziz'in Ölümünden Beş Yıl Sonra Soruşturma Açması

3.5.1. Abdülhamit'in Abdülaziz'in tahttan indirilmesine sebep olanların araştırması

II. Abdülhamit amcası Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğüne dair bir iddia ile ortaya çıkarak, bu sebeple kardeşi V. Murat'ı ve tahttan indirme girişiminde bulunanların hayatta olanlarını ortadan kaldırmayı amaçlamış ve kendisinin etrafında topladığı yeni saltanat taraftarları da onun bu iddiasını gerçekleştirmek için kendisine yardım etmişlerdir. Bu konuda Abdülhamit'e yardım edenlerin başında o tarihte Şura-ı Devlet Reisi olan Mahmut Celalettin Paşa bulunuyordu. Abdülhamit, 1877 Osmanlı-Rus

¹⁰¹İlanihaye: İlan etme.

¹⁰²Müphem: Belirsiz.

¹⁰³*Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, s.97.

savaşı sırasında Abdülaziz'in tahttan indirilme olayında askerlerden kimlerin bulduklarını ve bunların içinde kimlerin rolü olduğunu araştırmış ve buna dair kendisine üç liste verilmiştir. Bu listelerden birisinin tarihi 13 Nisan 1879 olup diğer listede aşağı-yukarı aynı seneye aittir ve bu üç listeden ikisi birbirine benzemektedir. Bu liste şöyledir:

Kumandan Müşir Redif Paşa, Ferik Kör Hasan Tahsin Paşa, Mirliva Mustafa Seyfi Paşa, Mirliva Kasap Hüseyin Paşa, Mektep Nazırı Süleyman Paşa, Mirliva Mösyö Necip Paşa, Miralaya Tayyar Bey, Miralay Giritli Mustafa Bey. Olaya karıştıkları söylenen, bunların himayelerinde bulunan kumandan ve zabıtları ise şöyledir: Ethem Bey, Arnavut Osman Bey, Ahmet Efendi, İzzet Bey, Hoca Ahmet Efendi, Şamlı Bedri Bey, Rıfat Bey, Binbaşı Tahir Bey, Binbaşı Nazif Bey, Binbaşı Hafız Ali Efendi, Erkanı Harp Kolağası Beşiktaşlı Tahir Bey, Binbaşı Ali Bey, Miralay Şükrü Bey, Yüzbaşı Hüsnü Bey, Yüzbaşı İzzet Bey, Kolağası Kemal Bey, Mirliva Arif Paşa.

Abdülhamit'in asıl amacı amcasının tahttan indirilmesinde ve Fer'ie'de bulunduğu sırada rolleri olan V. Murat'ın adamlarını ve tahttan indirme işinden yakından ilgileri olanlarla bu işi düzenleyen vekilleri ve Abdülaziz'in korunmasına verilenleri ortadan kaldırmak olduğundan programı ona göre yapmış ve tahttan indirme olayında bulunan diğer erkân ve subaylara dokunulmamıştır.

Örneğin hal' erkanından Hüseyin Avni Paşa katledilmiş. Kayserili Ahmet Paşa eceliyle ölmüş, Süleyman Paşa, Kasap Hüseyin Sabri Paşa, Fer'ie kumandanı Hacı Raşit Paşa ile Redif Paşa Rus Savaşı'ndaki durum ve idaresizlik nedeniyle askerlikten alınmışlardır. Bunlardan başka yine askeri sınıftan olup Fer'ie Sarayı muhafızlığına getirilmiş olan Kaymakam İzzet Bey ile Namık Paşazade Ali ve Necip Beyler de bu ortadan kaldırılacakların listesine sokulmuşlardır. Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa ve Hayrullah Efendi hayattı bulduklarından, bunların hakkında gelinmesine karar verilmiş ve özellikle inkılâpçı Mithat Paşa hal' erkânının en tehlikesi olduğundan asıl hedefi o oluşturmuştur.

3.5.3. Abdülaziz'in öldürüldüğü yolunda soruşturma açılması

Abdülaziz'in intihar ederek ölümünün kesin olduğu halde tahttan indirilmesinin önüne geçmek ve bu nedenle amcasını tahttan indirenlerden intikam almak isteyen II.

Abdülhamit, Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü hakkında dava açmış ve kendisinin emirleriyle yönetilen davasında emeline ulaşmıştır.

Davada birinci hedef hayatta bulunan kardeşi V. Murat, ikinci ve asıl hedefte Mithat Paşa'ydı. Abdülhamit kardeşini ortadan kaldıramadıysa da ondan daha fazla korktuğu Mithat Paşa'yı ortadan kaldırmayı başarmıştır. Abdülhamit tahttan indirme olayını gerçekleştiren kumandanların ve askerlerin isimlerini buldurttukten sonra Abdülaziz'in Fer'ie Sarayı'nda bulunduğu öldüğü sırada korumasında ve hizmetinde bulunanları araştırmaya başladı ve bunlardan taşrada bulunanları İstanbul'a getirtti. Bundan başka İstanbul'da bulunan V. Murat taraftarlarından ve damatlarından olup, işe karıştığı söylenenleri yakalattı.

Abdülhamit, amcasının ölümünün başkaları tarafından olduğu iddiasında bulunduğundan veya tahttan indirilmesine neden olanları ortadan kaldırmak niyetinde olduğundan dolayı bu iddiasını kanıtlamak için Şûray-ı Devlet Hâkimi Fındıklılı Mehmet Efendi ile işbirliği yapmıştı. Abdülhamit'in ölümü üzerine yapmış olduğu araştırma onun isteği doğrultusunda olmuş ve Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü sonucuna varılmıştı.

II. Abdülhamit bu konuda halkı da kendi yanına almak için Tercüman-ı Hakikat'te bir yazı yayınlanmıştır. Abdülaziz'in ölümü hakkında el altından sarayda yapılan araştırma sonucunda ölümün suikast olduğu görüşüne varılmış ve mesele artık kıvamına gelmiş olduğundan su yüzüne çıkarılmıştır.

Abdülaziz'in ölümünde birinci derecede rolleri olduğu iddia edilenlerden Abdülaziz'in korumasına tayin edilmiş olan Pehlivan Mustafa Çavuş'la, Boyabatlı Hacı Mehmet, Cezayir'li Mustafa, Abdülaziz'in ikinci mabeyncisi olup, ölümüne kadar yanında bulunan Fahri Bey hakkında sorgulamalara geçilmiş ve bu nedenle Rüştü, Mithat Paşalarla, Hayrullah Efendi gibi Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rolleri olan veya Damat Nuri ve Damat Mahmut Paşalar gibi gözden düşmüş bazı kişilerin Abdülaziz'in ölümünde parmakları olduğu ileri sürülmüştür. Bu sanıklardan mabeynci Fahri Bey İstanbul'da bulunduğu için derhal yakalanmış, sarayda gözetim altına alınmıştı.

Pehlivan Mustafa Çavuş, Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet de memleketleri ve buldukları yerlerden tutuklanarak İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunlardan Pehlivan Mustafa Çavuş; V. Murat'n tahttan indirilmesinden sonra bir miktar maaşı ile memleketi olan Yozgat'ın Akdağmadeni kazası köylerinden Cullalı'ya gitmiş

ve orada bulunduğu sırada tutuklanmıştır. Abdülaziz'in hizmetine tayin edilmiş olan Boyabat kazasının Hürremşah köyünden Elmacıoğullarından Hacı Mehmet de bulunarak o da gözetim altında İstanbul'a getirilerek Yıldız'da tutuklanmıştır. Abdülaziz'in hizmetine tayin edilenlerden üçüncüsü Cezayirli Mustafa denilen kişide İzmir'de Belediye Çavuşluğu yaptığı sırada tutuklanmış ve diğerleri gibi İstanbul'a getirilmiştir.

İşte Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü hakkındaki ilk işkenceli deneme bunlar üzerinde yapılmıştır. Bu üç kişiye istenilen ifadeyi vermeleri için çeşitli işkenceler yapılmıştır. Bu kişiler uykusuz bırakılmış, gece havuza sokulmuş, hayaları bükülmüş, başları kızgın sobaya sokulmuş ve çeşitli işkencelere uğramışlardır.

Bu işkenceler sonucunda Pehlivan Mustafa Çavuş ve Hacı Mehmet Ağa ve Hadımağalarından istenilen tarza Abdülaziz'i katledildiği hakkında bilgiler alındıktan sonra belirlenen şekilde Fer'iye korumasında bulunmuş bulunan karakol kumandanı Miralay İzzet, Binbaşı Namıkpaşazade Ali ve Binbaşı Necip Beyler arattırılarak buldurulmuş ve İstanbul'a getirtilmişler ve Yıldız'da tutuklanarak soruşturmalarına başlanmıştır. Yine bu sanıklardan Seyyit Bey'de İstanbul'a getirilerek Abdülhamit'in huzuruna çıkarılmış ve padişah kendisine Abdülaziz'in ölümü hakkında sorular sormuş ve istediği ifadeyi alamadığından dolayı daha önce işkence sonucunda Abdülaziz'in öldürüldüğü söylenmiş olan Pehlivan Çavuş'la yüzleştirilmiştir.

Damat Nuri Paşa'yla yine sarayda onunla beraber bulunan Damat Mahmut Paşa'da Abdülaziz'in ölümüyle ilgili görülmüş ve hatta bunlar güya Abdülaziz'in ölümüne dair emir verdiklerinden dolayı tutuklanıp Yıldız'da hapsedilmişlerdir.

Bunun sonucunda tutuklanan tüm bu sanıklardan sonra sıra Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde birinci derece rolleri olan Mithat ve Rüştü Paşaların tutuklanmasını gelmiştir. Manisa'da bulunan Rüştü Paşa hastalığı nedeniyle İstanbul'a gelemediğinden dolayı İzmir'de Vali konağında ifadesi alındıktan sonra Manisa'ya iade edilmişse de Fransa Konsoloslukuna iltica etmiş olan Mithat Paşa, verilen teminat üzerine hükümete teslim olarak İstanbul vapuruyla İstanbul'a gelmiş ve gelir gelmez Yıldız'daki Çadır Köşkü'nde gözetim altına alınmıştır.

3.5.3. Abdülhamit'in tertibine bağlı olarak Abdülaziz'in sözde öldürülme olayı

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ve indirilmesinden sonra korunmasında bulunanlarla hizmetine atanan kişilerden İstanbul'da bulunanların ve taşradan gelenlerin

hepsi Abdülhamit tarafından bizzat görülerek kendilerine bu konuda sorular sorulmuş ve istediği cevaplar alınamayınca işkenceye maruz kalmışlardır. Ragıp Bey, Tanzimat Dairesi Reisi Mahmut Bey, Reşit Bey ve Fındıklı Mehmet Efendi işkence yapmak için görevlendirilmişlerdi.

Abdülaziz'in ölümü hakkında düzenlenen plan şöyleydi. Abdülaziz'in öldürülmesi için V. Murat'la annesi emir vermişler; Damat Mahmut ve Damat Nuri Paşalar mabeynci Seyyit Bey'in kendilerine getirdiği bu istek üzerine Abdülaziz'in hizmetine atanmış olan Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa isimlerindeki V. Murat'ın adamları ve güya Damat Mahmut Paşa'dan talimat almış olan Abdülaziz'in mabeyncisi Fahri Bey aracılığıyla sabahleyin Fer'ie Sarayı'na alınmışlar ve Abdülaziz'i öldürmek üzere Fahri Bey tarafından Mustafa Çavuş'a beyaz sedef saplı bir çakı verilmiş ve sonra bunlar güpegündüz Abdülaziz'in kapısı önünde duran kadınlardan hiçbirisi kendilerini görmeden Abdülaziz'in odasına girmişler. Bunlarla beraber Ali ve Necip isimlerindeki iki asker de kılıçlarını çekerek kapının önünde durmuşlar ve dört haremağası da bunlara gözetimci olmuşlar. Abdülaziz'in odasına girenlerden zayıf ve güçsüz olan Fahri Bey; güçlü, kuvvetli olan Abdülaziz'in arkasından yakalamış, Hacı Mehmet ile Cezayirli Mustafa dizlerine oturmuşlar ve Pehlivan Mustafa'da Damat Mahmut Paşa'nın vermiş olduğu talimat üzerine başkaları tarafından öldürüldüğü belli olmaması için önce sol kolunun damarlarını iyice kesmiş, sağ kolunun bazı damarlarını kesmiş ve Abdülaziz hiçbir savunmada bulunmamıştı.

Abdülaziz ameliyat edildiği sırada onu öldürmeye çalışan bu kişiler ameliyattan sonra kaçmaya çalışmışlar ve içlerinden Cezayirli Mustafa geride kalmış ve geldikleri kapıdan çıkamayıp pencereden yan odaya geçerek oradan kaçmış veya aşağı atlamış ve Abdülaziz'in odasının penceresinden aşağı bir şeyin düştüğünü gözleri iyi görmeyen Marko Paşa Kuzguncuktaki yalisından bunu görüp Abdülaziz'in kendisini pencereden attığını sanmış.

Abdülaziz'in ölümü hakkında hazırlanan bu düzmece hadımağalardan Karabiber denilen Reyhan Ağa'ya söylettirmek istenmişse de ilk ifadesinde istenilen tarzda ifade alınamamış fakat sonraki ifadesinde istenildiği tarzda yanıtlar vermişti. Bunun nedeni ise, işkence görmüş olmasıydı. Reyhan Ağa ikinci ifadesinde arkadaşlarıyla Abdülaziz'in odasına baktıklarında ikisi asker olmak üzere dört-beş kişiyi gördüklerini ve kendilerini de odaya girip bu cinayeti seyrettiklerini söylemiştir. Abdülaziz'in bizzat hizmetinde bulunarak son zamanına kadar yanında bulunan Arzınıyaz Kalfa Abdülaziz'in intihar

etmiş olduğunu ısrarla söylemiş ve istenilen şekilde cevap vermesi için sıkıştırılmışsa da söylediklerinden dönmemiştir. Düzenlenen bu komploya göre, Abdülaziz'in öldürülmesinde birinci derecede V. Murat'la annesi suçlu olup, bunların emri üzerine Damat Mahmut ve Nuri Paşalar V. Murat'ın üç adamını yüzer lira aylık ve otuzar lira elbise parasıyla Abdülaziz'in öldürülmesiyle görevlendirilmişlerdir. Bunun için Damat Mahmut Paşa bir odada Pehlivan Mustafa ya kendilerine yüzer lira maaş verilmesinin sebebinin Abdülaziz'i öldürmek için olduğunu söylemiş, fakat ölümünün kimsenin anlamayacağı şekilde kollarının damarlarını kesmek suretiyle yapılmasını ve bunun sonucunda Abdülaziz'in herkesin intihar etmiş zannetmesini ve kalbe yakın olduğu için sol kolunun damarlarını kesmesini söylemiş ve o da Fahri Bey tarafından verilmiş olan beyaz saplı çakı ile Mahmut Paşa'nın söylediğini yapmıştır.

3.5.4. Pehlivan Mustafa'nın Sorgulanması

Pehlivan Mustafa intihar sırasında Fer'ye'deki kadınların bağırıp camları kırmaları sırasında bulunduğu Fer'ye Karakolu'nan asker ve karakol kumandanı İzzet Bey'le beraber Fer'ye sarayına gitmiş, yukarı çıkmış, İzzet Bey'le beraber Abdülaziz'in intihar ettiği odaya girip, kanı durdurmak için kesilmiş olan sol bileğine bakır on paralık koyarak bağlamış ve sonra askerlerle beraber cesedi alarak karakola indirilmiştir. 3 Nisan 1881'de yapılan sorgulamasında Pehlivan Mustafa "ben böyle bir iş ne yaptım ne de kimin yaptığını bilirim. Bir adam görüp bilse ölümü irtikap¹⁰⁴ eder mi?" Allahtan korkarım haberim yoktur"¹⁰⁵ demiş ve arkadaşlarıyla beraber Damat Nuri Paşa'dan otuzar lira elbise parası aldıktan sonra Abdülaziz'in intiharı üzerine arkadaşları Boyabatlı Mehmet ile Cezayirli Mustafa'yı karakolda bırakarak askerle beraber rıhtım kapısından saraya girdiğini söyledikten sonra Abdülaziz'i deniz tarafındaki büyük odanın köşesinde kollarının ikisi de sıvalı halde gördüğünü Abdülaziz'in kolundan çok kan aktığını ve boşuna kan akmasın diye keşiğin üzerine bakır bir onluk vurup, yerde olan gaz boyamalarından birisin alıp, bakır onluğu yaranın üzerine koyarak bağladığını Valide Sultan'ın dışarıya çıkarıldığını ve Abdülaziz'in üzerine bir perde örtülerek askerlerinde yardımıyla karakola indirildiğini söylemiş ve arkadaşlarının kendisiyle beraber Fer'ye Sarayı'na girmemiş olduklarında ısrar etmiştir. Pehlivan Mustafa'dan istenilen cevaplar

---

¹⁰⁴İrtikap: Fena bir iş işleme.

¹⁰⁵Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.176.

alınamayınca geceli gündüzlü işkence yapılmış ve bu işkence altı gün sürmüştür. En sonunda konulduğu soba ateşine dayanamayan Pehlivan Mustafa istenilen şekilde yani, Abdülaziz'in kendileri tarafından öldürüldüğü yolunda ifade vermiştir. 19 Nisan 1881 tarihli ifadesinde Pehlivan Mustafa kendilerine Mahmut Paşa tarafından yüzer lira verildiğini bunun nedeninin ise bir saat içinde Abdülaziz'in öldürülmesi olduğunu ve Abdülaziz'in kimsenin anlamayacağı bir biçimde işinin bitirilmesini, önce sol sonra sağ kolunun kesilmesini söylemişti. Pehlivan Mustafa aynı tarihli ifadesinde Fahri Bey'in gelip arkadaşlarıyla beraber kendisini aldığını, Fer'îye'ye götürdüğünü ve eline beyaz saplı bir çakı verip odaya girdiklerini Fahri Bey'in Abdülaziz'i kucaklayıp arkasından kollarını tuttuğunu, Cezayirli Mustafa'da ayaklarına oturup kendisi de Mahmut Paşa'nın tarifi üzerine sol ve daha sonra sağ kolunun damarlarını kestiğini söylemiştir.

Pehlivan Mustafa'nın verdiği bu ifade Abdülhamit'e bildirilmiş, padişah Pehlivan Mustafa gibi Boyabatlı Mehmet'in de ifadesinin alınıp zapt olunmasını ve hadımlarının yüzleştirilmelerini istemiştir.

3.5.5. Boyabatlı Mehmet'in sorgulanması

Boyabatlı Mehmet 22 Nisan 1881 tarihli ifadesinde, kendisi Pehlivan Mustafa'nın gözetiminde ve V. Murat'ın hizmetinde olup padişah olunca Pehlivan Mustafa ibrikdar ve kendisinin de onun yerine şamdancı tayin edildiğini söylemiştir. Güya, Abdülaziz'in katlinde dizlerine oturarak öldürme işine ortak olmakla suçlanan Boyabatlı Mehmet bu suçu kesinlikle reddetmişse de Pehlivan Mustafa'nın işkenceden sonra verdiği ifade kendisine söylenmiş, sonra ona da işkence edilmiş, işkence sonucunda Pehlivan Mustafa'nın söylediklerini Boyabatlı Mehmet de kabul etmiş ve Pehlivan Mustafa'nın Damat Mahmut Paşa'nın oturduğu odadan çıktığını gördüğünü söylemiş. Pehlivan Mustafa'nın kendisini yanına çağırarak Mahmut Paşa'nın talimat verdiğini söylemiş; daha sonra Damat Nuri Paşa çağırılmış. Abdülaziz'e hizmet etmeleri için Fer'îye'ye gönderileceklerini ve otuzar lira elbise parası aldıklarını ve bir yaverle Fer'îye karakoluna gönderildiklerini, o gece orada kaldıklarını ifade etmiştir. Pehlivan Mustafa'nın söyledikleri gibi üçünü birden Fahri Bey gelip almış, Fer'îye'ye göndermiş, Abdülaziz'in odasına girip Pehlivan Mustafa'nın anlattığı şekilde, Boyabatlı Mehmet Cezayirli Mustafa'yla ayaklarını tutmuş Fahri Bey, arkadan Abdülaziz'in kollarını tutmuş ve Pehlivan Mustafa da bileklerinden kesmiş ve Abdülaziz ölmeden olay yerinden

kaçmışlardır. Boyabatlı Mehmet kaçarken Cezayirli Mustafa'nın kapıdan çıktığını görmemiş, belki pencereden kaçmıştır, demiştir. Boyabatlı Mehmet'in ifadesine göre ameliyat beş-on dakika sürmüş sonra pencere perdelerinden birine cenaze sarılarak aşağıya indirilmiştir. Boyabatlı Mehmet birinci ifadesinde, Abdülaziz'in kollarından kestikten sonra kaçtıklarını ve diğer ifadesinde de öldürdükten sonra cenazeyi aşağı indirdiklerini söylemesiyle birbirine zıt ifadelerde bulunmuşsa da uydurulan düzmece ölüm hikayesine uygun olmak üzere kaçtıkları da kaydedilmiştir.

3.5.6. Cezayirli Mustafa'nın sorgulanması

Cezayirli Mustafa V. Murat hükümdar olunca esvapçılığa tayin edilmiş, bu görevde bulunurken yüzer lira maaşla, diğer iki arkadaşı ile birlikte Abdülaziz'in hizmetine gönderilmişti. Cezayirli Mustafa'nın 20 ve 22 Nisan 1881 tarihli iki ifadesi vardır. Cezayirli Mustafa birinci ifadesinde kendisi, iki arkadaşı ve dört haremağasının Fer'ie'ye verilip, yüzer lira maaş tayin edildiğini ve kendilerine talimat verilirken Nuri Paşa'nın yanında Seyyit Bey'in bulunduğunu ve parayı Nuri Paşa'nın verdiğini, Nuri Paşa'nın yanında Damat Mahmut Paşa'nın bulunduğunu, Cumartesi günü karakola gidip o gece orada yattıklarını ve intihar olayı üzerine Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Mehmet Ağalarla birlikte yukarıya çıkmayıp, paşalarla beraber yukarı çıktığını Mustafa ve Mehmet ağaların odada bulduklarını, Karabiber Reyhan ile Rakım Ağa'nın ağlaştıklarını gördüğünü ve Abdülaziz'in cesedinin bir perde içine konularak karakola indirildiğini söylemiş ve arkadaşları ne derlerse desinler kendisinin bu işle alakası olmadığını söylemiş, fakat bu ifade düzmece olaya uymadığından ona da işkence yapılmış ve işkence sonrasındaki ifadesinde Abdülaziz'e hizmet etmek için görevlendirildiklerini, gidecekleri gün Nuri Paşa'nın yüzer lira aylığını var dediğini, kendilerine otuzar lira harçlık verildiğini kendilerinden başka dört haremağasının bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine her şeyin meydana çıktığını, arkadaşlarının gerçekleri anlattığını, kendisinin de gerçekleri ifade etmesi gerektiğini söyleyen sorgucuya Cezayirli Mustafa "onlar burada biz yaptık, diye söylüyorlar. Fakat benim bir şeyden haberin yoktur. Cumartesi günü gittik, pazar günü sabahtan bu iş oldu. Ben karakoldaydım. Kollarını Fahri Bey ve dizlerinin birisini benim için burada dediklerini işittim. Fakat haberim yoktur"¹⁰⁶ cevabını vermiş ve arkadaşlarının işkence sonucu kabul

¹⁰⁶ *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.184.

ettikleri katillik sıfatını reddetmiştir. Bir cariyenin Abdülaziz'in ölüm günü kendisini pencereden kaçarken gördüğü sorusuna karşılık da Cezayirli Mustafa "Sözüm bâlâda¹⁰⁷ beyan ettiğimden ibaret"¹⁰⁸ diyerek katil sıfatını ikinci kez reddetmiştir (Cezayirli Mustafa'yı pencereden kaçarken güya haznedarlardan Zevkyap kalfa görmüş ve üç arkadaşı arasında Cezayirli Mustafa'yı teşhis etmiştir).

3.5.7. Mabeynci Fahri Bey'in sorgulanması

Abdülaziz'in ölümünden sonra on beş lira aylıkla İstanbul'da Pangaltı tarafındaki evinde oturmakta olan Fahri Bey, Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü iddialarının basındaki ilk soruşturmada Çadır Köşkü'ne getirilmiş ve Mabeynci Ragıp Bey'le, Fındıklılı Mehmet tarafından sorgulamaya çekilmiştir.

Abdülaziz'in ölümünde yirmi dört-yirmi beş yaşlarında bulunan ve Abdülaziz'in ölümünde katil zanlısı olarak gösterilen Fahri Bey hakkındaki iddia, Abdülaziz'in yanından onun bütün adamları uzaklaştırıldığı halde, Fahri Bey'in V. Murat taraftarları tarafından suikast için alıkonulmuş olması ve bu şekilde Abdülaziz'in ölümünde Pehlivan Mustafa ve arkadaşlarıyla birlikte bir fiil cinayete katılmış olmasıydı.

Fahri Bey işkence yoluyla diğer sanıklara söylenen ifadeleri ve kendisine yakıştırılan katillik sıfatını reddetmiş ve padişahın vaatlerine rağmen olayı olduğu gibi anlatmıştır. Düzmece komploya göre Abdülaziz'in yanındaki bütün erkeklerin alınmasına rağmen Fahri Bey'in orada kalması, güya V. Murat'ın isteğiyle olmuş ve bu konuda Damat Nuri Paşa'dan bir ipucu elde edilmek istenmişse de Nuri Paşa 5 Temmuz 1881 tarihinde padişaha verdiği ifadede Pehlivan Mustafa ve arkadaşlarını Pertevniyal Sultan'ın emriyle tayin ettiğini, fakat Fahri Bey'i kendisinin tayin etmediğini ve kimin tarafından tayin edildiğini de bilmediğini söylemiştir. Fahri Bey'in aleyhinde ifade veren bu olay esnasında Abdülaziz'in odasında bulduklarını söylemiş olan Reyhan ve Nazif Ağaların hiçbir şekilde Abdülaziz'in ölümü anında odada olmadıklarını Fahri Bey kesin olarak söylemiştir. Fahri Bey, Arapların birbirini tutmayan saçmalarına karşı gerçeği olduğu gibi söylediğinden dolayı dayak yemiştir. Ama yine de Fahri Bey "ben bildiklerimi söyledim, haremağaları yoktu. Kapı kapalı idi. Hazinedarlardan başka kimseyi görmedim"¹⁰⁹ demiş haremağalarının kendisini odanın içinde (yani katli

¹⁰⁷Bâlâd: Yüksek, yüce.

¹⁰⁸Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.184.

¹⁰⁹Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.187

sırasında) gördüklerinin yalan olduğunu söylemiş ve “Valide Sultan ile gittiğim vakit odada kimseyi görmedim”¹¹⁰ cevabını vermiştir. İstenilen ifadeyi verdiği takdirde padişahın kendisini affedeceği söylendiği zaman Fahri Bey buna teşekkür ettikten sonra “bildiklerimi söyledim başka bildiğim yoktur; âharının¹¹¹ böyle bir iş yaptığını görmediğim halde nasıl gördüm diyebilir” demiştir. Düzenlenen bu oyuna Fahri Bey’in de karıştırılması katilleri alıp içeriye götürmesi ve Pertevniyal Sultan’ın olay sırasında “Fahri gelip benimle odada bulundu”¹¹² demiş olmasına bağlanmıştı. Fakat buna rağmen Fahri Bey öngörülen suçu kabul etmemiştir.

3.5.8. Hadım Reyhan ve Nesip Ağaların sorgulanması

Sultan Abdülaziz’in hizmetine tayin edilerek ölümünden bir gün önce Pehlivan Mustafa ve arkadaşlarıyla beraber Fer’iye karakoluna getirilen Reyhan (Karabiber), Nazif, Nesip (Rakım) ve Kenan isimlerindeki karahadımlardan Kenan Ağa; Abdülaziz’in ölümü hakkındaki soruşturmadan önce ölmüş ve Nazif Ağa’da Yusuf İzzettin Efendi’nin hizmetine verilmiş olduğundan bu ölüm düzmecesindeki rol Reyhan ve Nesip Ağalar’a özellikle de Reyhan Ağa’ya verilmiştir. Reyhan Ağa ifadesinde Damat Nuri Paşa tarafından gece çağrıldığını Fer’iye’ye Abdülaziz’in hizmetine tayin edildiklerinin kendisine ve üç arkadaşına beşer lira bahşiş verildiğini ve Nuri Paşa’nın oda kapısını kapatıp, Pehlivan Mustafa ve arkadaşlarına talimat verdikten sonra tekrar hepsine “Aziz Efendi’ye gidip hizmet edeceksiniz. Bu ağalar (Mustafa ve arkadaşları) dahi sizinle beraber bulunacak ve hem içerde yatacağız, göreyim sizi” dediğini ve sonra herkesin birden Fer’iye karakoluna geldiklerini söylemiştir. Reyhan Ağa’nın ifadesine göre Abdülaziz Pazar günü Yusuf İzzettin Efendi’nin dairesinde bulunduğu sırada Reyhan Ağa’yı çağırması, nöbetçi askerler kendi aleyhinde uygunsuz sözler söylediklerinden karakoldaki zabıt İzzet Bey’e giderek bunu menettirmesini emretmiş, Reyhan Ağa’da gidip söylemiştir. Bundan sonra Abdülaziz kendi dairesine gelmiş ve Fahri Bey’i istemiş ve Reyhan Ağa da aşağı inmiş aradan yirmi dakika geçtikten sonra Fahri Bey koşarak Abdülaziz’in kollarını kestiğini ve bir doktor gelmesi gerektiğini söylemesi üzerine Reyhan Ağa “öyle lâkırdı olmaz. Ben şimdi yanlarından geldim”¹¹³ dediği sırada feryatlar

¹¹⁰Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.187.

¹¹¹Ahâr: Diğer.

¹¹²Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.187.

¹¹³Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.188.

başlamış ve Valide Sultan ikinci haznedar ve Fahri Bey orada buldukları sırada Arif Paşa gelmiş ve Pehlivan Mustafa'yı da orada Abdülaziz'in kolunu saklarken görmüş olduğunu söyleyerek Pehlivan Mustafa'nın karakol tarafındaki Yusuf İzzettin Efendi'nin kapısından girdiğini ifade etmiştir. Reyhan Ağa'nın bu birinci ifadesi beklenen sonu vermediğinden ikinci ifadesi alınmıştır.

İkinci ifadeye göre, Reyhan ile arkadaşları pencereden denizi seyredip aşağı inerlerken Fahri Bey'i dört kişiyle Abdülaziz'in odasında görmüşler ve bunlarda odaya girmişler daha sonra ise Fahri Bey'den başka içlerinde Pehlivan Mustafa ile arkadaşlarını ve Yaver Necip Bey ile ismini bilmedikleri bir zabiti görmüşlerdir. Bunlardan Fahri Bey Abdülaziz'in kollarını tutmuş, Cezayirli Mustafa ile Boyabatlı Mehmet dizlerine oturmuşlar ve Pehlivan Mustafa da beyaz saplı küçük sedefli bir çakı ile sol ve sonra sağ kolunun damarlarını keserken Reyhan Ağa'ya fenalık gelmiş, fakat Yaver Necip ile diğer bir zabıt kılıçlarını çektiklerinden Reyhan Ağa bağırmaya fırsat bulamamış, cariyelerin feryatları üzerine askerler içeriye girdikleri sırada Pehlivan Mustafa tekrar askerlerle beraber gelmiş ve Abdülaziz'in bileğine para bağlamıştır. Reyhan, Rakım ve Nazif isimlerindeki bu üç haremağası Yıldız Mahkemesi'nde şahitlik yaptıktan sonra olayları etrafa söyleyecekleri düşünüldüğü için hiç kimseyle görüşülmeden Trablusgarp'a gönderilerek gözetim altında tutulmuşlardır.

3.5.9. Damat Mahmut Paşa'nın sorgulanması

V. Murat'ı bir an önce tahttan indirip Abdülhamit'i tahta çıkarmak için çalışmış olan Damat Mahmut Paşa bu padişahın ilk zamanlarında sarayda her şeyi eline almış, eniştesi İngiliz Sait Paşa'yı mabeyn feriki ve Sait Efendi'yi mabeyn başkatipliğine tayin ettirmişti. Bu yetkisini çekemeyenler geleceğini baltalamak istemişlerdi. Bundan dolayı Abdülhamit'in etrafına topladığı yeni taraftarlar Mahmut Paşa aleyhinde türlü şeyler uydurup, padişahı ondan uzaklaştırmak istemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Damat Paşa 1878 yılında Trablusgarp Valiliğine tayin edilmişti. Ama onun İstanbul'a tekrar döneceğinden korkan aleyhtarları, onu İstanbul'dan tamamen uzaklaştırmak için bir jurnal girişiminde bulunmuşlardır. 14 Haziran 1878 tarihli bir jurnale göre; Mütercim Rüştü, Damat Mahmut, Ahmet Vefik, Sait ve Sadık Paşalarla, Şeyhülislam Hayrullah ve Halil Efendiler, V. Murat'ı tekrar başa geçirmek girişimindeydiler. Fakat V. Murat'ın hastalığının geçmemesi halini de düşündüklerinden

Cumhuriyet'in ilanı ile vekillerden birinin başa geçmesini planlamışlardı. Bu jurnalde isimleri geçen vekillere dokunulmamasına rağmen Mahmut Paşa hakkında sorgulama açılmıştır. Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın suçu padişah namına ve saltanat aleyhine girişimlerde bulunmak olarak gösterilmiştir. 29 Ocak 1879 tarihli hükümlerle Damat Mahmut Paşa'nın nişanının geri alınmasına ve suçsuzluğunun padişah tarafından anlaşılınca kadar daima gözetim altında bulunmasına karar verilmiştir. Bu kararın Mahmut Paşa'ya hemen bildirilmediği anlaşılıyor. Çünkü Mahmut Paşa mabeyne telgraf çekerek Trablusgarb'dan Çeşme'ye alınmasını rica etmiş, 9 Temmuz 1879'da verilen izin üzerine de 17 Temmuz 1879'da Trablusgarb'dan Çeşme'ye gelmiştir. İşte bu nedenle düzenlenen bir oyunla Mahmut Paşa suçlanarak 27 Temmuz 1879'da valilikten alınmış ve askeri sıfatı da alınıp önce Çeşme'ye daha sonra Abdülaziz'in ölümünden parmağı olduğu ve sözüm ona Abdülaziz'i öldürmek için atanan üç kişiye, talimat verdiği iddiasıyla İstanbul'a getirilmiş ve burada tutuklanmıştır.

Damat Mahmut Paşa, Abdülaziz'in ölümüne kadar Fer'iyeye Sarayı'na uğramadığını intihardan iki gün sonra V. Murat'ın ve annesinin emirleriyle, cariyelerin eşyalarını kaçırmamasını takip etmek için görevlendirildiğini, Abdülaziz'in ölümünde Çamlıca'daki köşkte bulunduğunu oradan Sadrazam Rüşti Paşa'nın yalısına giderek orada olayı duyduğunu söylemiştir. Mahmut Paşa'nın suçu güya Pehlivan Mustafa ile arkadaşlarına Abdülaziz'in öldürülmesinin şekli hakkında talimat vermesi ve bileklerinden kesilmek şartıyla ölümünü gerçekleştirmek olmasıdır. Mahmut Paşa böyle bir şeyin olmadığını söylemişse de bu sorgulamada başrolü oynayan Pehlivan Mustafa'nın işkenceli ifadesi esas alındığından bu inkarın hiçbir faydası olmamıştır.

Damat Mahmut Paşa, Abdülaziz'in ölümüyle ilgisi olmadığını söylemişse de daha sonra hakkında idam kararı verilmesi nedeniyle çaresiz kalarak ve kurtulmak ümidiyle kendi el yazısı ile Abdülaziz'in öldürülmesini V. Murat'ın emrettiğini söylemiştir.

3.5.10. Pertevniyal Sultan'ın sorgulanması

Soruşturma sırasında Abdülhamit; Abdülaziz'in annesine önce Latif ve Ragıp Beyleri gönderip onlar aracılığıyla ifadesini aldirmiş ve ikinci defa Abdülhamit kendisinin düzenlediği sorular üzerine bu soruşturma yapmış ve bu soruşturmanın cevapları kaleme alınmıştır. Verdiği ifadeye göre, oğlunun intiharını yakından bilen Pertevniyal Sultan kendisine yapılan telkinlerle intihar ve cinayet arasında bocalayarak

ifade vermiştir. Pertevniyal Sultan; Latif ve Ragıp Beylere verdiği ifadede Abdülaziz'in iki padişahın bir memlekette olmayacağını ve kendisini tahttan indirmek için öldürmeleri gerektiğini söylediğini, kendisinin ise Tanzimat'tan sonra böyle bir durumun söz konusu olmadığını, merak etmemesi gerektiğini bildirmiştir. Daha sonra ise Abdülaziz'in kendisine ne olacak görürsün dediğini, kendisinin fenalaşıp dairesine gittiğini ve bayıldığını bir süre sonra ayılıp, Abdülaziz'in dairesine gittiğini Abdülaziz'in odasının kapısında iki adamın “şimdi mi girelim yoksa sonra mı girelim?”¹¹⁴ diye birbirleriyle konuşmalarını duyduğunu, ayrıca iki kişinin yukarda, üç kişinin aşağıda beklediğini, o gün dört saat Abdülaziz'in yanında kaldığını ve sonra odasına gittiğini, sabaha karşı ise bu adamların Abdülaziz'i öldürdüklerini, kendisinin hiçbir şeyden haberi olmadığını, fakat Necip Bey'in gelip “Cennet-mekân şehit oldu”¹¹⁵ dediğini anladığı zaman durumu anladığını söylemiştir.

3.5.11. Doktor Marko'nun sorgulanması

Abdülaziz'in intihar ettiği hakkındaki raporda imzası bulunanlardan Marko Paşa, 28 Mayıs 1881 tarihli ifadesinde olay günü Kuzguncuk'taki köşkünde olduğunu, Fer'iyeye Sarayı'na doğru baktığı bir sırada karakol tarafında bulunan baştaki odanın penceresinden aşağı bir şey düştüğünü bununla beraber bir feryat işittiğini ve Abdülaziz'in kendisini pencereden attığını zannettiğini söylemişti. Bir saat sonra ise bir yaverin gelip, Abdülaziz'in kendisini vurduğunu söylediğini ve kendisinin Doktor Kastori ile birlikte Fer'iyeye Sarayı'na gittiğini, orada vekilleri gördüğünü, Rüştü, Avni ve Mithat Paşalardan birisinin Abdülaziz'in kendisini makasla öldürdüğünü ve hekimlerin çağrıldığını söylediğini bunun üzerine orada bulunan birkaç doktorun cenazenin bulunduğu karakolun alt katındaki odaya götürüldüğünü söylemiştir.

Doktor Marko yine aynı ifadesinde Abdülaziz'in kolların yukardan aşağı ve içerden dışarıya doğru kesik olduğunu gördüğünü ancak fenalaştığı için muayene etmeyerek dışarı çıktığını, daha sonra hekimlerin geldiğini ve yaptıkları muayene sonucu Abdülaziz'in kendi kendisini öldürdüğünü bildirdiklerini söylemiştir. Marko Paşa'ya göre Rüştü, Avni ve Mithat Paşalar “biz cenazeyi kaldıracağız”¹¹⁶ diyerek muayenenin ve raporun çabuk yapılmasını istemişlerdir.

¹¹⁴Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.202.

¹¹⁵Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.202.

¹¹⁶Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.206.

3.5.12. Arzınıyaz Kalfa'nın sorgulanması

Arzınıyaz Kalfa 18 Nisan 1881 tarihli ifadesinde şunları söylemiştir. “Efendimizin merakı sakalının aklarını makas ile almakti. Bugün de abdeste çıktı, odasına girdi, ayna ile makas istedi, bizde verdikten sonra bu vukuat oldu. Daima kullandığı makas şu cins makaslardandı”¹¹⁷ diye Abdülaziz’in intihar ettiği makasa benzeyen küçük bir makas göstermiştir. Arzınıyaz Kalfa, Abdülaziz’in intiharına denk gelen saate kadar kapısı önünde bulunup, hizmetine baktığını ve intiharı üzerine odanın kapısını açıp ilk defa içeriye girenlerden olduğunu ve Abdülaziz’in kendisini öldürdüğünü söylemiş ve bundan dolayı yani istenilen şekilde ifade vermemesinden dolayı o da suçlular arasına girmişse de mahkemeye gelip her şeyi açıklar diye çekinildiği için güya bir lütuf olmak üzere af olunmuş ve suçlu listesinden çıkarılmıştır.

3.5.13. Yıldız Mahkemesi'nin başlaması

Cinayet mahkemesi heyeti tarafından yapılacaktır. Bu mahkemenin başkanı Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği'nden itibaren onunla araları açık olan ve Mithat Paşa aleyhinde Abdülhamit'e her fırsatta jurnaller vermiş olan Ali Sururi Efendi'ydi. Ali Sururi Efendi'yi bu işe yine Mithat Paşa aleyhtarı olan Ahmet Cevdet Paşa önermişti. Mahkemenin ikinci başkanı ise Hristo Florides Efendi'ydi. Mahkeme üyeleri ise Emin Bey, Hüseyin Hamit Bey, Emin Efendi, Gadban Efendi, Latif, Reşit ve Raif Beyler, başkatip Emrullah, zabıt katipleri; Şakir, Rıza, Sedat, Aziz, Tahsin, Nuri, Rıza, Zekai ve Ropen Efendiler idi. Cinayet mahkemesi dışında sorgulamaları yapmış olan meşhur Fındıklılı Mehmet Efendi ile Hüseyin Şükrü Efendiler de bulunuyorlardı. V. Murat ile annesi Şevkefza Sultan, Arzınıyaz Kalfa affedilmiş, V. Murat'ın başmabeyncisi Ethem Bey'de suçlu listesinden çıkarılarak şahitler listesine alınmıştır. Mahkemeye şahit olarak getirilenler önce şüpheliler arasında yer alan daha sonra affolunup mahkemeye şahit olarak getirilenler şunlardır: V. Murat'ın başmabeyncisi Ethem Bey, mabeyn müdürü Ahmet Ağa, Abdülaziz'in hanedarlarından Zevkiyap Kalfa, Pervinfelek Hanım, Haremağalarından Reyhan (Karabiber), Nazif ve Rakım (Nesip) Efendiler, Mahmut Celalettin Bey, Hüseyin Ağa, Doktorlardan Nuri ve Marko Paşalar, Doktor Kastori, Doktor Markel Beyler, Abdülaziz'i yıkayan Duacı Ömer, Hüseyin Hüsnü Efendiler ve Enderun hademelerinden, Tahsin, Hayri, Rüştü, Bekir, Mehmet Efendiler, Karasu kasabası müdürü Sait Efendi ve

¹¹⁷Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.91.

Rıfat Efendi. Bu şahitlerden başka Abdülaziz'in intiharı sırasında saltanat müsteşarı olan Sait Efendi varsa da bu kişi mahkemeye gelmemiştir.

3.5.14. Şüphelilerin avukat tutmaları

Mahkemeleri yaklaşan, şüphelilerin birer avukat tutmaları teklif edilip, avukat tutmaya gücü olmayanlara hükümetçe avukat tutacağı bildirilmiştir. Mithat Paşa'ya avukat tutması söylendiği zaman o bunu reddetmiş, ama bu red kabul olunmayarak kendisine ikinci başkan tarafından diğer şüphelilerle birlikte avukat tutması söylenmiştir. Sanıkların herhangi bir avukat tutmalarının yani istedikleri bir avukatı tutmalarına izin verilmeyeceğini, tayin edilecek avukatın kendilerine verilecek defterde isimleri yazılı avukatlardan birisi olması gerektiği Mithat Paşa'ya söylenmesi üzerine ve listede Mithat Paşa'nın önceden bir davasına bakmış olan avukat Şehri Efendi'yi görmesinden dolayı kendisine avukat olarak onu seçmiştir. Hükümet tarafından isimleri bildirilmiş avukatlar şunlardır; Şehri, İzzet, Mehmet Ali, Manyasızade Refik ve Kostaki Efendiler.

Bu beş avukat aynı davada mahkeme huzurunda müdafaalarını yapacaklar, bunların dışında hiçbir avukat sanıkların müdafaalarını yapamayacaktı. Damat Mahmut Paşa'nın savunmasını Kostaki Sardenski, Damat Nuri Paşa'nın savunmasını Şehri Efendi, Mabeynci Fahri Bey ve Cezayirli Mustafa'nın savunmasını Mehmet Ali Efendi, Mabeynci Seyyit Bey'in savunmasını İzzet Efendi, Binbaşı Necip Bey'in savunmasını Manyasızade Refik Bey, Miralay İzzet Bey ve Binbaşı Ali Bey'in savunmasını İzzet Efendi, Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Mehmet'in savunmasını Manyasızade Refik Bey yapacaktı.

3.5.15. Yargılamanın başlaması

27 Haziran 1881 Pazartesi günü saat 17.30'da yargılamaya başlandı. Birinci celsede ayrı olarak yargılanmasını istemiş olan Mithat Paşa bulunmamış diğer kişiler avukatlarıyla birlikte mahkemeye gelip oturmuşlardır. Mahkeme başkanı mahkemedeki usul ve idareye dair kanuni maddeyi okuduktan sonra şüphelilerin mahkemeye sevk edilme nedenlerinin okunacağını söyleyerek, dikkatle dinlenmesini söyledikten sonra zabıt kâtibine suç duyurusunu okumasını emretti. Bu suç duyurusuna göre; tahttan indirilmesinden sonra Abdülaziz'in öldürülmesi kararlaştırılarak bu işin gerçekleştirilmesinde Damat ve Nuri Paşalar görevlendirilmiş ve bunlar V. Murat'ın

yirmi-yirmi beş senelik adamları olan Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Mehmet isimlerindeki üç kişiyi bu işi gerçekleştirmeleri için yüzler lira aylık ve otuzar lira elbise parası vererek Abdülaziz'i öldürmekle görevlendirilmişlerdi. Abdülaziz'e hizmet etmek üzere Fer'ye Sarayı'na gönderilmiş olan bu üç kişi Abdülaziz'in ikinci mabeyncisi Fahri Bey'in aracılığıyla Fer'ye'ye alınarak, onun vermiş olduğu beyaz saplı bir çakı ile Abdülaziz'in odasına girip üzerine saldırıp, bileklerinin damarlarını kesip öldürmüşlerdir. Bu iş yapılırken Namıkpaşazade Ali ve Necip Beyler kılıçlarını çekip, kapı önünde bulunarak cinayetin gerçekleşmesini sağlamışlardır. Rüştü, Mithat, Hüseyin Avni Paşalarla, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'den oluşan komisyonun emri olmadan böyle önemli bir olayın gerçekleşmesi olanaksız olacağından aynı zamanda bu komisyon üyelerinin Abdülaziz'in ölümü üzerine bir araştırma yapmamış olmalarından dolayı bunlarında cinayete katıldıkları sonucuna varılmış ve bu nedenle hayatta bulunan komisyon üyeleri suçlu sayılmışlardır.

Sonuç olarak Fahri Bey, Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet, Cezayirli Mustafa, Damat Mahmut ve Nuri Paşalar, Ali ve Necip Beyler için idam; Seyyit ve İzzet Beyler için onar yıl hapis isteğinde bulunulmuştur.

3.5.16. Mithat Paşa'nın sorgulanması

Mahkeme ikinci başkanı Florides, sorgulamalar sırasında mahkemede bulunmayarak Malta Köşkü'nde dinlenmekte olan Mithat Paşa'nın getirilmesini emretti. Mithat Paşa serbest bir tavırla, elinde notlar ve defterler olduğu halde mahkeme salonuna girerek, suçlulara ait yere doğru gidip Damat Mahmut Paşa'nın yanındaki sandalyeye oturmuştur. Savunması için hazırladığı notları düzenledikten sonra ayağa kalktı. Mahkemeye başkanlık eden Hristo Florides, sağlığı elvermediği takdirde ayağa kalkmamasını söyledi. Fakat önünde, açık bir mahkemede hukuk kurallarının geçerli olacağı vaad edilen bir mahkemede suçsuzluğunu kanıtlama olanağı verdiği için padişaha ve mahkemeye teşekkür ederek söze başladı. Bundan sonra suç duyurusunda Mithat Paşa'yı ilgilendiren bölüm okundu ve bununla birlikte Hristo Florides sorgulamaya geçti. Bu sorgulama şu şekilde gerçekleşti:

- Hristo Florides — Sultan Abdülaziz’in hal’ini ve Murat Efendi’nin tahta cülûsu akabinde Murat Efendi’nin şifahi¹¹⁸ ifadesi üzerine sarayda bir komisyon kuruldu mu? Ve bu komisyon kimlerden müteşekkildi?¹¹⁹
- Mithat Paşa — Hâkan-ı sabık’ın hal’inden¹²⁰ ve Murat Efendi’nin cülûsundan sonra Meclis-i Vükelâ hakkında tafsilata girilmiş. O zamanki vasiyete göre vükelânın suret-i daimede sarayda akd-i içtima¹²¹ eylemleri lazımdı. Siz bu meclise komisyon demek istiyorsanız; evet o tarihte bu nazırlardan mürekkep¹²² komisyon sarayda padişahın iradesiyle toplanıyordu.
- Hristo Florides — Bu komisyon kimlerden mürekkepti?
- Mithat Paşa — Benimle Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mahmut Celalettin Paşa ve Hayrullah Efendi’den mürekkepti.
- Hristo Florides — Bu komisyon ne gibi işlerde meşguldü? Sultan Abdülaziz merhumunun Fer’iye Sarayı’na nakli bu komisyonun kararıyla vuku bulmuştu.
- Mithat Paşa — Hey’etten mürekkep komisyon tabiatıyla dahili ve harici her türlü işlere hasılı bir kabinenin meşgul olması iktiza eden bir şeyle meşgul oluyordu. Merhumun nakli hususuna gelince, bu kendi arzusu üzerine vuku bulmuştu.
- Hristo Florides — Sultan Abdülaziz’in muhafazasına kim memur edilmişti ve bu muhafızı kim tayin etmişti?
- Mithat Paşa — Müşarünileyhin¹²³ bir tek değil, müteaddit¹²⁴ muhafızı vardı; onun hüsn-i muhafazası¹²⁵ ile cümlemiz alâkadar idik.
- Hristo Florides — Nuri Paşa, Murat Efendi sarayına mensup bekçi ve koruyucu makulesi,¹²⁶ birkaç şahsın yani burada mevcut bulunan Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Hacı Mehmet’in bu vükela

¹¹⁸Şifahi: Ağızdan olan.

¹¹⁹Müteşekkil: Meydana gelmiş olan.

¹²⁰Hal’: Hükümdarı tahttan indirme.

¹²¹Akd-i içtima: Anlaşarak bir araya gelme.

¹²²Mürekkep: Asıl, esas.

¹²³Müşarünileyh: İsmi önceden söylenmiş olan.

¹²⁴Müteaddit: Birbirine kuvvet veren.

¹²⁵Hüsn-i muhafaza: Eksiksiz, tam koruma.

¹²⁶Makule: Takım, çeşit.

komisyonu kararı ile merhum padişahın hizmetine tayin olduklarını ifade eyledi. Bundan masada Nuri Paşa komisyonunun bu adamların tayini sırasında sizin de hazır bilmeclis bulunduğunuzu söylüyor ne dersiniz?

Mithat Paşa — Bize bunların tayinlerinden malumat verdiler. Sultan Murat'ın sağdık adamlarından olduklarını söylediler, buna itiraz etmeye mahal yoktu.

Hristo Florides — Bu kadar nazik bir mevkiye yani padişah ve halifenin hizmetine bu makule adamların tayinleri münasip mi idi.

Mithat Paşa — Siz bu adamları tanımadığınızı söylüyorsunuz. Fakat başka delillerle ve Sultan Abdülaziz'in vefatı akabinde Hüseyin Avni Paşa'nın, Pehlivan Mustafa'yla görüştüğünü görmeleri vakiasıyla¹²⁷ beyanınızın aksi ispat olunabilir ve bundan padişahın ölümüne komisyonunuzun karar vermiş olduğu neticesi çıkarılabilir.

Mithat Paşa — Buna siz bir delil mi dersiniz?

Hristo Florides — Sizin Abdülaziz'in günün birinde tekrar saltanata geçecek olursa kendinizi mahvolmuş adleyeceğiniz, istintak fezlekenizden¹²⁸ istintac¹²⁹ olunuyor. Şu hâlde müşarünileyhin nezdine¹³⁰ itimada şayan adamların yerleştirilmesi ve bu adamların tanıdığınız kimselerden olması lazımdı; sizin yaptığınız bundan ibarettir. Bu mülahaza¹³¹ ve Sultan Aziz'in tahta avdetinden¹³² mütevellid¹³³ korkunuz. Sû-ikastı¹³⁴ izah ve ifham¹³⁵ eyliyor.

Mithat Paşa — Bunların hepsi düşünülmüş şeyler olmakla beraber sû-ikastın îka¹³⁶ edildiğine delil teşkil eylemezler.

---

¹²⁷Vakıa: Şiddetli hadise.

¹²⁸Fezleke: Netice.

¹²⁹İstintac: Netice almak.

¹³⁰Nezd: Fikrinde.

¹³¹Mülahaza: Düşünce.

¹³²Avdet: Geri gelme.

¹³³Mütevellid: Dolayı.

¹³⁴Sû-i kast: Suikast

¹³⁵Ifham: Yüceltmek.

¹³⁶İka: Olayın gerçekleşmesi.

- Hristo Florides — Eski bendegânını¹³⁷ hakan-ı sabıkın yanından uzaklaştırdığımız sırada mumaileyhin nezdinde yalnız Fahri Bey’i bıraktığınızı ve bunu da vakî taleb-i mahsus üzere yaptığınızı söylüyorsunuz; fakat komisyonun bir kararı üzerine Fahri Bey’in Sultan Aziz nezdindeki memuriyetine iade olunduğuna dair vakî beyanatı Fahri Bey’in neden Sultan Aziz’in nezdinde alıkonulduğunu izah ediyor. Hakan-ı sabıkın Fahri Bey’e karşı beslediği itimat, sizin için bir istifade idi; çünkü müşarünileyhin nezdinde ibkası,¹³⁸ komisyonun tasavvurunun mevk-i icraya¹³⁹ vaz’ını¹⁴⁰ teshil¹⁴¹ etmiş olacaktı, filhakika¹⁴² vukuat bu mülâhazanın doğruluğunu ispat etti.
- Mithat Paşa — Bunlar sümmeddarik¹⁴³ istidlâlât¹⁴⁴ ve istihracattır.¹⁴⁵ Fahri Bey, Sultan Aziz’in vakî talebi mahsusu üzerine ibka olmuş; esasen bunu Fahri Bey size bizzat söylüyor.
- Hristo Florides — Hakan-ı sabık merhumun hal’inden sonra şahsını müdafaa için nezdinde bir pala muhafaza etmişti, siz istintakınız esnasında bu palanın hey’et-i vükela kararı ile müşarünileyhten alınmış olduğunu söylemişsiniz; bu karar ile bunun icra mevkiine vaz’ı komisyonun daha azim ve tasavvurunda bulunulduğuna bir teşkil etmez mi?
- Mithat Paşa — Topkapı Sarayı’na hemen naklinden sonra müşarünileyhin nezdinde her nevi silahın uzaklaştırılması emrini verdik. Bu bir ihtiyati tedbir idi; hayatına suikastta bulunmasından korkulabilirdi.
- Hristo Florides — Felaketten haber olunca mahalline gittiniz mi, orada kimler vardı ve vak’anın tavsilatını¹⁴⁶ kimlere sordunuz, tahkikata¹⁴⁷ başladınız mı?

¹³⁷Bendegân: Hizmetli kul.

¹³⁸İbka: Devam etme.

¹³⁹Mevk-i icra: Uygulanılan yer.

¹⁴⁰Vaz: Terketme.

¹⁴¹Teshil: Kolaylaştırma.

¹⁴²Filhakika: Hakikaten.

¹⁴³Sümmeddarik: İşin olup bitmesinden sonra.

¹⁴⁴İstidlâlât: Muhakeme.

¹⁴⁵İstihracat: Bir şeyin içinden bir şey çıkarmak.

¹⁴⁶Tavsilat: Ulaştırma.

¹⁴⁷Tahkikat: Araştırmalar.

- Mithat Paşa — Bab-ı âliden çıktım, Dolmabahçe’de tariki¹⁴⁸ ile Ortaköy karakoluna gittim ve orada toplanmış vükelanın hepsi ve birçok ulema’ya¹⁴⁹ ve sair rical-i¹⁵⁰ devletle on dokuz tabibe müsadif¹⁵¹ oldum. Fahri Bey’le birlikte cümlesi bana hakan-ı sabıkın intihar etmiş olduğunu tekrarladılar. Herkes gibi ben de buna inandım; naaşın üzerinde doktorlar muayene yaptılar ve intihara hükmeden bir rapor kalemi olarak imzaladılar.
- Hristo Florides — Siz yalnız Fahri Bey’in söyledikleriyle iktifa¹⁵² etmiş ve hakikatin tezahürü için inceden inceye tahkikat icrasını emretmişsiniz. İşgal eylediğiniz mevkiye nazaran vak’ayı tamik¹⁵³ eylemeniz vazifeniz muktezasındandı.¹⁵⁴ Mes’eleyi sükût ile geçiştirmek istediniz; bu da cinayete zîmethal¹⁵⁵ olduğunuzu irâye¹⁵⁶ eyler.
- Mithat Paşa — Bunun için ben mes’ul adlediliyorsam, diğer vükelayı da mes’ul tutmak iktiza eder. Fakat ben onları, sıkı bir tahkikat icrasını emreylememiş olduklarından dolayı mes’uliyete iştirak için yanımda göremiyorum.
- Hristo Florides — Komisyonun bizzat naaşı tetkik ve muayene etmemeli mi idi.
- Mithat Paşa — Doktorlar işi bizden daha iyi yapmışlardı.
- Hristo Florides — Doktorlara vücudun her yanını muayene edip etmediklerini sordunuz mu? Doktorlar naaşı muayene ederlerken komisyon azasının bizzat hazır bulunması lazım gelmez mi idi? Siz bunu yapmayı sathî¹⁵⁷ bir muayene ile iktifa ettiniz ve bu da cinayetin, sizin azası bulunduğunuz emriyle olduğunu ispat eyler.
- Mithat Paşa — Bu sualin cevabı doktorların imzaladığı rapordur.

---

¹⁴⁸Tarik: İleri gelenler.

¹⁴⁹Ulema: Bilginler, ilmiye üyeleri.

¹⁵⁰Rical: Adam.

¹⁵¹Müsadif: Rastlamak.

¹⁵²İktifa: Yeterli bulmak

¹⁵³Tamik: İnceden inceye incelemek.

¹⁵⁴Mukteza: Lazım getirilmiş.

¹⁵⁵Zîmethal: Suçlu.

¹⁵⁶İrâye: Göstermek.

¹⁵⁷Sathî: Üstün körü

- Hristo Florides — Vefata müteallik¹⁵⁸ îlam-ı şer'i Fahri Bey'in mücerred¹⁵⁹ ifadesine istinaden kanuna muhallif¹⁶⁰ olarak kaleme alınmıştır. Etibba¹⁶¹ raporu ise tıbbi-nokta-i hazardan¹⁶² pek nâ-tamamdır; bunların sebepleri nelerdir?
- Mithat Paşa — Onları ben de sizden fazla bilmem; şer'îye memurlarıyla doktorlara sormalıdır.
- Hristo Florides — Cesedi gasleden adamların sol memesi üzerinde bir yara ve ağzında iki kırık dişi tespit eylemiş oldukları ikâmetgâh-ı hümayundaki eşhasın¹⁶³ malumu idi. Tahkikat bunun doğruluğunu gösterdi. Bu derece mühim bir mesele tahkikat açmamak şeriki cürümlüğü kabul etmek demektir.
- İkinci Reis — Mahkeme sizi İzmir hadisesi hakkında isticvab etmek istiyor. Sizi Fransız Konsoloshanesine iltica eden sebep nedir?
- Mithat Paşa — Bu hadise bazı izahata muhtaçtır. İstanbul'dan gelen bazı mektuplar hakkında söylenen şeyleri bana bildirdi. Beni hiç tatmin eylemeyen bazı ahvalde bana atf olunan suçtan bahş olunuyordu. Bu sırada Ali Bey adında ahlaksız bir askerın İstanbul'dan geldiğini öğrendim. Bu adam miralaylığa terfi edilmiş olduğunu, ancak üniformasının henüz hazırlanmamış bulunduğunu söylemiş ve İzmir'e sivil olarak gelmişti. Aleyhimde binlerce şey söyleyerek sağda solda atıp tutmaya başlamış, bir aralık bu herifin tevkifini düşündüm fakat bunu yapamadım. Hal böyle iken tevkif edilmek üzere olduğumu, askere fişenk dağıtıldığını bana gizlice haber verdiler. Filhakika daha o gece ikâmetgâhım bagtethen¹⁶⁴ üç bin asker tarafından sarılmıştı. Silahlar arasından geçerken bu Ali Bey'in adamlarının eline geçmekten korkuyordum. İşte bundan dolayı bahçe kapısından

---

¹⁵⁸Müteallik: Birşeyi bağlı.

¹⁵⁹Mücerred: Tek.

¹⁶⁰Muhallif: Uymayan.

¹⁶¹Etibba: Doktorlar.

¹⁶²Hazar: Barış.

¹⁶³Eşhas: Kişiler.

¹⁶⁴Bagtethen: Ansızın.

çıktım. İlk bulduğum kapı Fransız konsoloshanesinin kapısıydı. Ben de oraya girdim.¹⁶⁵

Mithat Paşa'nın bu sözünden sonra oturuma ara verildi ve Mithat Paşa iki zabıt tarafından alınıp götürülmüş diğer suçlular yerlerinde kalmıştı.

3.5.17. Mithat Paşa'nın ikinci sorgulanması

Sorgulanmaya tekrar başlanıldığı zaman Mithat Paşa, Abdülaziz'in öldürülmesinin kanıtlanamadığı iddiasında bulunarak İstanbul'a gelirken korku içinde olduğunu, çünkü kendisine birçok tanığın ve kanıtın olduğu söylenildiği şimdi ise gösterilen tanıkların ve kanıtların yetersiz olduğunu söylemiş, şöyle devam etmiştir

Mithat Paşa — Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğü ispat edilirse muhakemat evrak ve izahatın kâffesi¹⁶⁶ lüzumsuz kalır. Sultan Aziz katl olunmuştur. İstanbul'a muvasalatımda¹⁶⁷ kafamı o kadar çok şeylerle doldurmuşlar ve bana o kadar delil ve şahitlerden bahş eylemişlerdi ki ben de artık buna inanmaya başlamıştım. Zira böyle şeyler olabilirmişti, demek. Bana itham mazbatasını¹⁶⁸ tebliğ ettikleri zaman hayrette kaldım. Bu kadar eşhas bu delillerle mi bu kadar vahim bir cinayetle itham olunuyor?

Mihraba bunca kurban böyle bir tahkikatla mı gönderilir? Fer'ie'ye katillerle beraber dört haremağası göndermişlerdi. Cinayetin esnayı-ı îkazında alelade bir seyirci gibi kalmış olsalardı bile şerik-i cürüm olarak gösterilmeleri lazım gelen bu ağalardan itham mazbatasında hiç bahis olunmuyor"¹⁶⁹

dedikten sonra Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet, Cezayirli Mustafa'nın ve diğerlerinin kendi savunması için yeniden sorgulanmalarını istemiş, bu hakkı kendisine 227. maddenin verdiği söylemiştir. Hristo Florides'in "onlar birçok defa sorguya çekildiler" demesi üzerine Mithat Paşa 227. maddeyi mahkemede okumuş ve Pehlivan Mustafa'dan başlayarak Boyabatlı Mehmet, Cezayirli Mustafa, Fahri Bey ve dört

¹⁶⁵Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.254-259.

¹⁶⁶Kâffe: Bütün hep.

¹⁶⁷Muvasalat: Ulaşmak.

¹⁶⁸Mazbata: Kararname.

¹⁶⁹Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.297.

haremağasını sorguya çekmek istediğini söylemiş, daha sonra ise Abdülaziz'in cariyelerini ve Pertevniyal Sultan'ı dinlemek istediğini söylemiştik. Bunun üzerine Pehlivan Mustafa içeri alınmış ve ifadesinin tekrarlanması istenmişti. Mithat Paşa ise Pehlivan Mustafa'nın söylediklerinin zaten kayıtlarda olduğunu ve Pehlivan Mustafa'yı kendisinin sorguya çekmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hristo Florides Mithat Paşa'ya "siz burada ne hakimsiniz ne de müstantık", siz bir maznun ve belki de bir mücrimsiniz.¹⁷⁰ Siz suallerinizi mahkemeye tevcih¹⁷¹ eylesiniz mahkemede onları maznunlara sorar"¹⁷² dedikten sonra Mithat Paşa "benim ona soracak yirmi yedi sualım var. Bunları eğer kendisine irat¹⁷³ etmek isterseniz, birer birer sorayım. Mustafa'ya cerihanın beş santimetrelik olduğu söylenmiş, beş santimetrelik bir ceriha açmış olduğunu nasıl bildiğini ve bir santimetrenin nasıl bir şey olduğunu sormak isterim"¹⁷⁴ demesinden sonra başkan beş santimetre tabirinin Mustafa'nın değil, doktor raporunda geçtiğini söylemiştir. Bunun üzerine Mithat Paşa şöyle demiştir.

Mithat Paşa — Eğer aldanmıyorsam itham mazbatası bu kelimeyi Mustafa'nın ağzından çıkmış gibi gösteriyor.

Hristo Florides — Bu bir tahrir veya kopya hatasıdır.

Mithat Paşa — Santimetrenin ne olduğunun mahkemece Mustafa'ya sorulmasını istiyorum. Katillere yirmi yedi ve sar şahitlerin kaffesi ve doksan dört sualım var. Ancak bu suallerin cevaplarını aldıktan sonra müdafaaya geçerim. Bu nedenle Sultan Abdülaziz'in oğullarının hatta Valide Sultan'ın bile mahkeme huzurunda istimaları lazım gelir. Kezalik bütün şahitlerin yeniden dinlenmelerini, raporu imzalayan doktorların mahkemeye celplerini iktiza ediyorum. Marko Paşa gibi yerli doktorlarının değil Avrupalı doktorların ve İstanbul'da bulunmayan doktorların dinlenmesini istiyorum, doktorların yol masraflarını vermeyi de deruhte ediyorum.

Hristo Florides — Müdafaanızı yapınız.

---

¹⁷⁰Mücrim: Suçlu.

¹⁷¹Tevcih: Yönelmek.

¹⁷²Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.300.

¹⁷³İrat: Bildirmek.

¹⁷⁴Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.300.

- Mithat Paşa — Bende başka bir şey talebinde bulunmuyorum. Kanunu tatbik ediniz. Maznunları ayrı ayrı isticvab ediniz.
- Hristo Florides — Müdafaanızı yapacak mısınız?
- Mithat Paşa — 277. Maddeyi tatbik eylemeyeceğiniz takdirde, hayır.
- Hristo Florides — Gayr-ı kabili kabul olan bu talebi tekrar etmekteki ısrarınız mahkeme için hakaretâmiz bir vaziyet teşkil ediyor.
- Mithat Paşa — Bu vaziyet içinde beni mahkûm ediniz ve kararınızı kabir taşıya yazınız.
- Hristo Florides — Mithat Paşa! Mahkeme size son defa olarak bir teklifte bulunuyor; müdafaanızı yapacak mısınız?, talep ettiğiniz şey kanuna muhaliftir.
- Mithat Paşa — İşte Kanun.¹⁷⁵

Diyerek maddeyi okumak istemişse de Hristo Florides sözünü kesmiş ve savunmasını yapmaya tekrar davet etmiştir. Fakat Mithat Paşa talebinde ısrar edince Hristo Florides yeniden üç defa davet ve ihtarda bulunmuş ve sonunda sorgulamaya son verildiğini söyledikten sonra mahkeme heyetiyle beraber odasına çekilmiştir. Bir saatlik bir tartışmadan sonra mahkeme heyeti karar okumak için mahkeme salonuna gelmiş ve verilen karar okunmuştur. Suçlulardan Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Mehmet ve Fahri Bey tahammülden cinayet suçuna mücrimiyetlerine; Mithat, Mahmut ve Nuri Paşalarla, Ali ve Necip Beyler'in adı geçen bu üç kişinin suç ortağı olmaları nedeni ile suçlu olduklarına, Seyit ve İzzet Beyler'in cinayet suçlulara yardım ettiklerine karar verildi. Bununla birlikte başkan bir sonraki gün cezanın miktarını tespit üzere oturumu tatil etti.

3.5.18. Şahit Marko Paşa'nın sorgulanması

Abdülaziz'in özel doktoru olan Marko Paşa şahitliğine başvurulmak için mahkemeye çağrılmış ve mahkeme başkanına şu ifadeyi vermiştir:

- Reis Sururi Efendi lütfen bize bildiğinizi söyleyiniz.
- Marko Paşa — Ben Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde Çırağan Sarayı'nın tamamen karşısında Kuzguncuk'ta oturuyorum. Efendim Velinimetim Sultan Aziz'in Fer'iyeye Sarayı'na naklinden beri dürbünümü sık sık bu

¹⁷⁵Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.301-302.

istikamete tevcih eylemeyi itiyat edinmişim. Pazar günü birden bire siyah bir cismin pencereden düştüğünü gördüm. Bir müddet sonra gürültü ve sesler işittim. Pencereden düştüğünü gördüğün şeyin bir adam mı olduğunu ya da başka bir şey olduğunu tefrik edemedim. Biraz sonra alaturka saat iki veya üçe doğru saraya davet olundum ve hüzün verici hakikati öğrendim.

Reis — Cesedi muayene ettiniz mi?

Marko Paşa — Buna cesaret edemedim; kalbim sıkışıyor, gözlerim sulanıyordu. Merhum Sultan Aziz benim babam ve velinimetimdi; müteaddit doktor vardı, onlara “muayene ediniz, raporu yazınız, ben imzalarım” dedim.

Reis — Feth-i meyyit¹⁷⁶ ve tahkikat yapılmadı mı?

Marko Paşa — Ne feth-i meyyit ne de tahkikat yapıldı. Bir rapor tanzim edilmişti. Ben de bakmaksızın imzaladım.

Reis — Karakola vücudunuzda orada kimlerin bulunduğunu bize söyler misiniz?

Marko Paşa — Pek çok kişiler vardı.

Reis — Vükeladan?

Marko Paşa — Ben orada Mahmut Paşa’yı, Hüseyin Avni Paşa’yı ve Mehmet Rüştü Paşa’yı gördüm.

Reis — Mithat Paşa da orada mı idi?

Marko Paşa — Hayır onu gördüğümü hatırlamıyorum.

Reis — Hatırlamıyorum, deyince Sururi Efendi balmumu üzerine Marko Paşa’nın mührü olan bir zarf gösterdi. Fahri Bey’in ifadesine göre bu zarfta Abdülaziz’in damarlarını kesmiş olduğu makas vardı; bu makas nakış ve el işlerinde kullanılan bir makastı. Marko Paşa zarfi ve mührü tanıdı ve Hüseyin Avni Paşa’nın emri üzerine makası bu zarfın içine bizzat koymuş olduğunu söyledi.¹⁷⁷

---

¹⁷⁶Feth-i meyyit: Otopsi.

¹⁷⁷Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.265-266.

3.5.19. Hükümden sonra meydana gelen olaylar

Haklarında suçlu oldukları kararı verilip mahkûm edilmiş olan on bir kişiden yalnız Mithat Paşa mahkeme kararına itiraz etmiş ve 6 Temmuz 1881 tarihinde temyiz mahkemesine başvurmuştur. Mithat Paşa itiraz dilekçesinde ortada olan ölüm olayında kendi itiraflarıyla suçlarını kabul eden Pehlivan Mustafa ve arkadaşları, Fahri Bey, haremağaları kendi ifadelerine göre ortak olabileceklerini ve kendisinin böyle bir ortaklıkta bulunmadığından 45. maddenin kendisine uygulanmasının doğru olamayacağını bildirmiştir. İkinci itirazı ise, kendisine ait yalnız sekiz, on kadar maddenin sorulmuş olmasını oysa kendisinin verecek doksan dört cevabı olduğunu söylemiştir. Yıldız'da Lebib Efendi başkanlığında toplanan temyiz mahkemesi Mithat Paşa'nın bu itirazlarını değerlendirmiş, temyiz heyeti Mithat Paşa'nın itirazlarına madde madde cevap vererek isteklerini reddetmiştir.

Mahkemenin idam kararı vermesi üzerin Damat Mahmut Paşa ise çok büyük heyecana kapılmış ve hemen asılacakları kendisine sık sık söylenmiş olduğundan dolayı, Abdülhamit'in istediği şekilde yani V. Murat'ın iradesiyle Abdülaziz'i öldürmek için emir verdiğini söyleyerek cezasının hafifletilmesini Abdülhamit'ten rica etmiştir. Damat Nuri Paşa ise, idama mahkûm edildikten sonra temyize müracaat etmemiş, hatta mahkemede de kendisini müdafaaya gerek görmemiştir. Hüküm giydikten beş gün sonra Abdülhamit'e yazdığı mektupta Abdülaziz'in ölümünde hiçbir ilgisi olmadığını, Pehlivan Mustafa arkadaşlarını Raşit Paşa'nın emrinde olan Fer'iyeye Sarayı'na gönderilip, orada ne olduysa olduğunu ve V. Murat ile annesi Şevkefa Sultan'ın ve Hüseyin Avni Paşa ile Kayserili Ahmet Paşa'nın Abdülaziz'e karşı olan düşmanlıklarından bahsedip, Cezayirli Mustafa'yı V. Murat ve annesinin emriyle diğerlerine zabıt olarak atadığını yazmış ve kendisine verilen idam kararının değişmesini rica etmiştir.

Bu idam kararlarının uygulanmaması için İstanbul'da bulunan tüm elçilikler faaliyete geçmişlerdir. Cesedi muayene eden yabancı doktorlarda Abdülhamit'e mektup yazarak, cinayet olayının asılsız olduğunu söylemişler, rapor üzerinde oynanan oyunu eleştirmişler ve raporun birer kopyasını da elçiliklere göndermişlerdir. Bu tepkiler üzerine idam hükmünden vazgeçilmiş ve mahkumlar İzzettin vapuru ile nereye gideceklerini sonradan öğrendikleri Taif'e sürülmüşlerdir.

Düzenlenen dava tamamen başarıya ulaştıktan sonra oğlunun intiharını gözüyle görmüş olan Pertevniyal Sultan, yapılan tesirler sonucu istenilen ifadeyi vermiş ve

oğlunun katli iddiasına inanmış veya öyle görünmüş olarak suçlular hakkında verilmiş karar üzerine adaletin yerini bulmasından sonra Abdülhamit'e teşekkürlerini bildirmiştir.

3.5.20. Mithat Paşa'nın Taif'e sürülmesi ve ölümü

Mithat Paşa'nın idam hükmü, öteki idam hükümleriyle birlikte Temyiz Mahkemesi'nce onaylanmış, fakat hükümlerin infazına gidilmemiştir. Padişah, cezaları müebbet hapse çevirip mahkumları Cidde yakınlarında Taif zindanına sürmüştür. Hüküm tarihinden kırk gün sonra, 9 Ağustos 1881 günü Mithat Paşa ve öteki mahkumlar deniz yoluyla Cidde'ye varmışlardır. Taif zindanına atıldıktan sonra Mithat Paşa, artık tamamıyla siyaset sahnesinden silinmiştir. Halk bu zindandan gire dönen olmadığı için Mithat Paşa'nın da buradan sağ çıkamayacağı düşüncesindeydi. Bununla beraber büsbütün umut kesilmiş değildi. Mithat Paşa'nın bir gün Taif zindanından kurtulabileceğini inananlar ve inanmak isteyenler de vardı. Mithat Paşa zindanda geçirdiği üç yıl boyunca maddi ve manevi bakımdan her türlü eziyete ve yokluğa katlanmak zorunda kalmıştır. Hapis bulunduğu harap bir kışlanın kat kat muhafaza duvarları arasında kendisine yapılan eziyet gittikçe çekilmez bir hal alıyordu.

Mithat Paşa'nın yanında onu çok seven tüm hizmetlerine bakmak için onunla birlikte Taif'e gelen Arif adında bir genç de vardı. Taif'te mahkumların hapsedildikleri kila binası kerpiçten yapılmış, iki katlı olup, alt katta hapisane ve zaptiye koğuşları vardı; suçlular gelince bu alt kat onların muhafazasına ayrılan iki bölük nizamiye askerine verilmiş ve üst kattaki odalarda suçlulara ayrılmıştı. Yukarıdaki odalardan birine Damat Mahmut Paşa ve onun karşısındaki diğer odaya Mithat Paşa konulmuş, onar seneye mahkûm olan Seyyit Bey ile İzzet Bey beraber olarak bir odaya ve Necip Bey, Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet, Cezayirli Mustafa'dan her biri başka başka küçük odalara yerleştirilmişlerdi. Cinnet halinde bulunan Nuri Paşa ise, alt katta valilere ait odaya verilmişti. Mahkumların oda kapılarının önüne nöbetçi konulmuş ve ilk zamanlarda birbirleriyle konuşmaları yasaklanmıştı. Verilen emir üzerine suçluların ilk zamanlarda yiyecek, içecek ve giyecekleri aşçı ve hizmetçileri hükümetçe sağlanıyordu. Bundan başka suçluların hiç kimse ile görüştürülmemeleri gelen veya kendilerinden giden mektup, eşya ve buna benzer şeylerin kontrol edilmeleri, bir istekleri olursa Mabeyn'e bildirilmesi emredilmişti.

Suçluların geldikleri ilk zamanlarda bunlar hakkında yapılan ve yapılacak olan muameleden Mekke emiri sorumluydu. Bütün gayretiyle padişahın takdirini kazanmak isteyen Şerif Abdülmüttalip Efendi, suçlular hakkında ağır davranışlara başlamış; Mithat, Mahmut, Nuri Paşalarla Hayrullah Efendi'den başka iki ayaklarına birden pranga vurulmasın emretmiş ve çilingirler getirilerek diğer suçluların ayakları demirlenmişti. İki ayakları birden ağır demire vurularak yürümez bir hale gelen suçluların bu acınacak hali, doğal ihtiyaçlarını bile karşılamalarını engellediğinden, sol ayaklarındaki bukağalar çıkarılmış, fakat bu çıkarılan demirlerin ağırlığı sağ ayaklarına eklenmişti. Daha sonra ise Vali Saffet Paşa'nın gayretiyle prangalar tamamıyla sökülmüş ve buna paralel olarak kaçmamaları için pencerelere demir parmaklık koyulup bazı yerlerde kapatılmıştır. İlk zamanlarda suçluların birbirleriyle görüşmeleri yasaklanmışsa da özellikle yemek sırasında bunun mümkün olamayacağı anlaşıldığından bu kadarlık görüşmeye göz yumulmuştur. Suçluların aileleriyle yazışmaları bir emir üzerine kontrol altına alınmış, gelen mektuplar iyice kontrol edildikten sonra birer kopyaları da alınarak saklanmış ve bunlar hakkında her hafta rapor verilip, bu raporlar Mekke emiri tarafından mabeyn başkatipliğine yollanırdı. Suçluların ailelerine gönderilmesine izin verilen fakat sarayda alıkoyularak gönderilmeyen mektupların içlerinde selam, sabah, aile ve çocukların hallerinden başka bir şey olmamakla beraber bazı ufak tefek aile sorunları ve sıkıntılardan bahsedilmesi bile dikkat çekmiş ve bu mektuplar suçlulara verilmemişti.

Taif kalesine yerleşen Mithat Paşa ve Mahmut Paşa Eylül 1881 tarihinde Mithat Paşa'nın el yazısı ile Emir Abdülmüttalip'e bir mektup vermişler, bu mektupta hac mevsiminin yaklaşması nedeniyle hacca gitmek istediklerini bildirmişlerdir. Emir bu isteği saraya göndermiş, saraydan gelen 18 Ekim 1881 tarihli mektupta ise bunun mümkün olamayacağı söylenmiştir.

Yine Eylül 1881 tarihinde Mithat Paşa ikinci eşi Şehriban Hanım tarafından kendisine yazılan bir mektup almıştır. Bu mektup şöyledir:

“Mâ-rûz-ı cariyeleridir ki, gece gündüz yüzümü cenâbı hakka tutup efendimin hakkında hayır dualarım semâya çıkmıştır. Cenâbı perverdigâr vücudi âlinizi hatalardan ve elemelerden emin eyleyip hıfzeyesin. Duanız ile meşgul olup gayri bir şey gözümüze görünmez; vücutça hasta değiliz. Ali Bey ve Vesime ve Sabire elhamdülillah afiyet üzeredirler. Velinimetim, imzanız ile kendi tahririniz¹⁷⁸ ile

---

¹⁷⁸Tahrir: Hürriyete kavuşturmak.

mektub-ı âlinize muvaffak olsam cariyenize bir yeni can gelecektir. Efendim, velinimetim, işitilen hadiselere göre Allah'ın Lûtf ve ihsaniyle yakında affınız ile mesrur¹⁷⁹ olacağız, hemen Allah ömrünüze berekât ihsan eylesin. Bu tahrirden bir gün evvel Yasin Bey'in kayınvalidesi Hacı Hanım ile bir bohça derûnunda biraz şey ve çocukların resimleri gönderilmiştir. Şimdi ise tüccara mektubu götüren efendiye bendenizde bu resimleri gönderip efendimize verilmesini tembih eyledik. Her hangisi elinize vasıl olursa efendim çocukları sıhhat üzere görmüş gibi olur; Allah tükenmez ömür berakâtı ihsan edip mülâkatımızı nasip eylesin Âmin. Ferman efendim velinimetimindir.”¹⁸⁰

Mahkular Taif'e geldikten sonra Hicaz askeri kumandanı Necip Paşa idi. Mekke emiri ile arası iye olan Necip Paşa, Damat Mahmut Paşa'nın adamı olduğu için bu görevden alınmış yerine Osman Paşa tayin edilmişti. Osman Nuri Paşa Hicaz'a gelirken kendisine güvendiği askerlerin verilmesini teklif etmiş, bu istek hemen kabul edilmiş ve kendisinin isteği üzerine Kolağası Bekir Fahri Bey, Mehmet Lütü Bey, bir alay piyade nizamiye askeri ve iki batarya da top verilmiştir. Osman Paşa mahkumların tüm hareketlerinden sorumlu olduğu için artık Vali ve Mekke emirinin mahkumlarla hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Osman Paşa işe başlar başlama suçlular hakkındaki muameleyi değiştirip, onları yeni bir talimatla baskı altına almak istemiş ve bu talimatın uygulanması için Ömer Bey'i görevlendirmişti. Ömer Paşa ise Taif'te işe başlar başlamaz, uşakları aracılığı ile paşaları zehirlemeye planlamışsa da bu girişim duyularak mahkumlar tarafından vali ve komutan Osman Paşa'ya şikâyet edilmiş, bundan başka Cidde'deki İngiliz konsolosu da bu girişimi haber almış, Mehmet Lütü Bey'le Çerkez Bekir Fahri Bey; mahkumların korunmalarıyla görevlendirilmiş, Ömer Paşa'nın koyduğu koruma kumandanı Mehmet Nuri Ağa Mekke'ye gönderilmiştir. İşte bu değişme işi Osman Paşa ile Ömer Paşa'nın arasını açmıştır.

Bekir Fahri Bey, gösteriş yapmak amacıyla ilk olarak mahkumların yiyecek, içecek gibi ihtiyaçlarına kısıtlamalar getirmiş ve Vali Saffet Paşa'nın izniyle hava almaları için ara sıra daire içinde ve kalece burcu makamında üstü açık bir yere çıkmalarını yasaklamışsa da, suçluların şikayetleri üzerine bu baskıdan vazgeçilip yine eski duruma

---

¹⁷⁹Mesrur: Sevinçli.

¹⁸⁰Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, s.194-195.

dönülmüş, fakat yine Saffet Bey'in izniyle kendilerine verilmekte olan kitap ve gazeteler yasaklanmıştır.

Abdülhamit'i; özellikle Mithat ve Mahmut Paşaların hayatta bulunması ve kaçma tehlikeleri rahatsız ediyordu. Mithat Paşa'nın İngilizler tarafından günün birinde kaçırılma olasılığı vardı. Hatta Serkarin Hamdi Bey tarafından Mithat Paşa'nın kaçtığına dair Mekke emirine bir şifre gelip bunun gerçek olup olmadığını sormuş, o da bunun gerçek olmadığını yazmıştır. Fakat saray, Mithat Paşa'yı çeşitli yollarla ortadan kaldırmak istediğinden onun kaçtığı söylentisini yayıyor ve bunu gazetelere yazdırıyordu. Böylece günün birinde öldürtülecek olan Mithat ve Mahmut Paşalar için kılıf hazırlanıyordu. Kaçırılma işinin aslı olsun olmasın Mithat ve Mahmut Paşa'nın kaçırılmak istenmesi, Abdülhamit'i kesin olarak bu ikiliden kurtulmaya itmiştir; yani İngilizlerin bu iki paşayı kaçırma girişimi, fırsat arayan padişahı, bunları öldürmeye sevk etmiştir.

Bu tarihten itibaren mahkumlar konusunda denetim arttı. Ağalar ve aşçılar yanlarından alındı; bir süre sonra saraydan gelen emir üzerine aşçı ve ağalar efendilerinin yanına tekrar geldilerse de yiyecek ve içecekleri kontrol altına alındı. Mithat ve Mahmut Paşaları sessiz sedasız öldürmek için yiyecek ve içeceklerine zehir konuyorsa da dikkat ve özen sonu bu girişimler başarısız kalıyordu. Mahkumları içten vurmak için paşalarını zehirleyecek olurlarsa Mithat Paşa'nın yardımcısı Arif'e bin ve Mahmut Paşa'yı da zehirleyecek olursa beş yüz lira vad edilmişse de Arif böyle bir cinayete yanaşmamış kimseye ipucu vermemek üzere bu durumdan paşaları haberdar etmemiştir. Zehirlenmekten kurtulan paşaları bu yolla öldürtemeyecekleri anlaşılınca bunları fiilen öldürme girişiminde bulunuldu. Bu konu için Taif kumandanı Mehmet Lütfi Bey, Mekke'ye giderek gereken emri almış ve Taif'e dönmüştü.

Mithat Paşa'nın bu zehirlenme olayı sırasında sağ omuzunda ufak bir çıban çıkmıştı. Mithat Paşa bundan kimseyi haberdar etmeyerek, Arif'in yardımıyla önce yedi-sekiz gün bunu yakı ile tedavi etmek istemişse de yaranın büyümesinden dolayı Doktor Yüzbaşı Naşit Efendi'yi çağırılmış, o da bir süre çıbanı lapa ile tedavi etmiş ve sonucunda doktor bu çıbanın şirinpençe çıbanı olduğunu söylemiş ve ameliyat yapılması gerektiğini söylemişse de, Mithat Paşa bu yolla öldürülebileceğinden korktuğu için Naşit Efendi'nin teklifine yanaşmamış ve Mithat Paşa'nın haberi olmadan Hayrullah Efendi ile Mahmut Paşa tarafından Vali Osman Paşa'ya bir mektup yazılarak, Mekke'deki tecrübeli doktorlardan birinin gönderilmesi rica edilmiş ise de bu müracaata yanıt verilmemiş ve

nihayet Mahmut Paşa'nın bulduğu koca karı ilacıyla çıban iyileşmeye başlamıştı. Mithat Paşa'nın bu hastalığı sırasında mahkumlar hakkındaki baskı iyice artmış, beslenme konusundaki durumları değişmiş, aşçılara yol verilmesi, paşaların uşakları yanlarından alınması, akşam sabah neferlere verilen çorba ve sebze ne ise kendilerine de aynı yemeklerin verileceği Binbaşı Bekir tarafından söylenmiştir. Bundan başka çarşıdan bir şey alınması ve çamaşırların dışarıda yıkanması da yasaklanmış, mahkumların yanlarında bulunan kâğıt, kalem, hokka gibi şeyler toplatılmıştır.

Mithat Paşa, ölüme doğru götürüldüklerinin farkındaydı. Karısına yazdığı bir mektupta kendilerini zehirlemek istediklerini, sütünün ve tenceredeki etinin, su testisinin içine zehir konulduğunu ve bunların son anda farkına varıldığını söylemiştir. Taif zindanına konulmasından iki ay sonra Mithat Paşa'yı öldürmek için birçok denemeye girişilmiştir. Sütüne konulan zehirden şüphelenen sadık uşağı Arif; bir kediyeye sütü içirmiş, Mithat Paşa'nın değil kedinin ölmesi üzerine suikast yarıda kalmıştır. Bir süre sonra Mithat Paşa'nın yere serili yatağında, yastığının altında öldürücü bir akrep bulunmuştur. Bu zehirleme olaylarında başarılı olamayan muhafızlar, bu mahkumları fiilen öldürmek üzere emir almışlar ve bunu gerçekleştirmek için Miralay Mehmet Lütfi Bey, iki bölük asker, iki top ve bir miktar topçu ile acele Taif'e gelmiş, bu askerlerin içinden ayrıldığı kırk kadar güçlü kuvvetli askerleri kaledeki mahkumların korumalarına eklemiş ve gereken talimatı vermiştir.

Öldürülme olayından bir gün önce (salı gecesi) Arif'in uyarısı üzerine o gece ölümden kurtulunulmuş ve bu olay üzerine Arif Paşa'nın yanından alınarak kışlaya kaldırılmıştır. Arif'in hapsedilmesi üzerine Mithat Paşa, yanına mahkumlardan Ali Bey'i almıştır. Oysa bir gece sonra paşaların öldürülmesi için her şey hazırlanmış, kışlanın dışı asker ile çevrilerek içteki askerlere de cephane verildikten sonra uygulamaya geçilmiştir. Nisan'ın 25. Günü yani çarşamba gecesi Mithat Paşa'nın odasının kapısı kırılıp yanında yatmakta olan Ali Bey çıkarıldıktan sonra ayrı odada yatmakta olan Damat Mahmut Paşa ile birlikte boğularak öldürülmüşlerdir. Hastalıktan zayıf düşmüş olan Mithat Paşa, önceden beri yapılacağını bildiği bu sona karı sakince teslim olmuş ise de kuvvetli olan Mahmut Paşa katillerle epeyce uğraşmış, hatta askerlerden birkaçını duvara çarpmış ve kendisini yastıkla müdafaa etmek istemiş ama sonucunda da öldürülmüştür. Mithat Paşa'yı ikinci bölükten Berber İsmail ve Mahmut Paşa'yı da yine ikinci bölükten Karahisarlı Süleyman Çavuş ile dördüncü bölükten Zileli Ali boğmuşlardır.

Sonuç olarak paşalar aynı saatte 7 Mayıs 1884 ile 8 Mayıs'ı birbirine bağlayan gece yarısı boğularak gözlerini hayata kapatmışlardır. Şehitler, hemen şiltelere konulup, askerler aracılığıyla kışla hastanesine götürülmüşler, boğulduklarına kimsenin tanık olmaması için yıkanmadan, güneş doğar doğmaz önce Mithat Paşa'nın ve yarım saat sonra da Mahmut Paşa'nın cesetlerini İbn-i Abbas mescidi önüne defnetmişlerdir. Paşaların ikisi bir gecede ve aynı saatte öldürüldüklerinden şüphe uyandırılmaması için Mithat Paşa'nın şirinpençe çıbanı ve kasığında çıkan bir başka çıbanın etkisiyle, Mahmut Paşa'nın da mide nezlesi ve tifolu hummadan öldüklerine dair Taif'te bulunan Doktor Yüzbaşı Naşit Efendi tarafından imzalanan iki rapor verilmiş ve bunlar Vali Paşa tarafından hemen İstanbul'a bildirilmiştir.

Eşini çok seven Cemile Sultan, merhum Mahmut Paşa'nın Abdülaziz'in ölümüyle suçlanıp, tutuklanmasından kırk gün sonra bile kendisinden haber alamaması dolayısıyla Adliye Nazırı Cevdet Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektup şöyledir:

“Benim Paşamın bu Sultan Abdülaziz vakasından dolayı bir cünhası¹⁸¹ ve kusuru olmadığını dünyada ve huzur-ı mahşerde şahadet ederim. Hâşâ, hâşâ kabul etmem. Paşanın bu işte asla methali¹⁸² olmadığı cümlenin malumudur. Biz yürekler acısı olduk, kan ağlayarak oturuyorum; zât-ı şâhâne efendimize layık mıdır? Allah için merhamet eylesinler. Evvel Allah sonra Paşa hazretleri size kemal-i derece rica ederim, paşanın bu işten asla bir cünhası yoktur, hâşâ methali yoktur. Biçare paşa Sultan Abdülaziz'in sadık bendelerinden idi, cümlenin malumu ve hembi-gayrı hakkın layık mıdır; bizim halimiz nasıl olacak? Çoluk çocuğumun feryadına tahammül edemiyorum. Zâth-ı şâhâne efendimiz Allah için merhamet buyursunlar. Zâtınızdan rica ederim. Buna artık tahammülüm kalmadı; paşanın zaten vücudu alil, hastalıklı bir adam. Şimdi kırk gün olacak, bir afiyet haberini alamadım, bu nasıl olur? Bütün familyası perişan bir halde kaldık. Bu husustan dolayı asla methal yoktur, günahdır ve hem zâth-ı şâhânenin paşa sadık kölesidir. Beyanı hali iptidar¹⁸³ eylerim.”¹⁸⁴

Sultan Abdülmecit'in
Kerimesi Cemile

Cemile Sultan 24 Şubat 1915'te 73 yaşında vefat etmiştir.

¹⁸¹Cünha: Suç.

¹⁸²Methal: Günah, kabahat.

¹⁸³İptidar: Bir işe hızla başlamak.

¹⁸⁴*Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.283.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORHAN ASENA'NIN YILDIZ YARGILANMASI ADI OYUNUNDAKİ TARİHSEL GERÇEKLİK

4.1. Oyunun Öyküsü

Oyun, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerini, Abdülaziz'in tahttan indirilip, Abdülhamit'in tahta çıkarılmasını, Abdülaziz'in Fer'ye Sarayı'na kapatılmasını, bu sarayda kendi öldürmesini ve bu ölümden sorumlu tutulan Mithat Paşa'nın yargılanma sürecini anlatır. Oyun, 31 Mayıs 1876 Cumartesi günü Fer'ye Köşkü'nde geçer.

Oyunun birinci bölümünde Abdülaziz'i, Fer'ye Sarayı'nda öldürüleceğine dair şüphe içinde görürüz. Sarayda meydana gelen bazı olaylar nedeniyle Abdülaziz'in bu şüpheleri günden güne artar ve dayanılmaz bir hal alır. Bu şüphelere dayanamayan Abdülaziz, sakal makası ile bileklerini keserek intihar eder.

Abdülaziz'in ölümünün üzerinden beş yıl geçmesine rağmen Abdülhamit, kendi çıkarları doğrultusunda Abdülaziz'in öldürüldüğünü söyler ve bu nedenle bir soruşturma açılmasını ister. Bu soruşturmadaki asıl amaç, ileri görüşlerinden dolayı halkın büyük sevgisini ve saygısını kazanan Mithat Paşa'yı ortadan kaldırmaktır.

Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan sanıklar mahkeme başlamadan önce çeşitli işkencelere maruz kalmışlar ve bu işkenceler sonucunda ifadelerini Abdülhamit'in istediği şekilde vermişlerdir. Zorla verdirilen bu ifadelerle Mithat Paşa'nın suçlu olduğu sonucuna varılır. Mithat Paşa ve cinayetten sorumlu tutulan kişiler Yıldız Mahkemesi'nde yargılanırlar. Mahkemenin sonucunda ise, Mithat Paşa kendisini oldukça iyi savunmasına karşın beraberindekilerle birlikte Taif'e sürülür.

1981 yılında "Yıldız Yargılanması" adlı oyunu yazan Asena bu oyun hakkında şunları söyler: "Ben Yıldız Yargılanması adlı oyunumu 1981'de Mithat Paşa'nın yüzüncü ölüm yıldönümünde yazarken yine olağanüstü bir dönemden geçiyorduk. İşkence yine gündemdeydi. Hapishaneler tıklım tıklım, sanki yüzyıl geçmemişti aradan. Birden konunun geresinde asıl dramı, evrensel dramı gördüm. Zorba bir yönetimde işlenmemiş bir cinayet bahane kılınarak, adalet mekanizmasına nasıl bir cinayet işletilir, bu dramı gördüm".¹⁸⁵

---

¹⁸⁵Orhan Asena, *Yıldız Yargılanması*, İstanbul, 1990, s.6.

4.2. Oyun-Tarihsel Gerçeklik Karşılaştırması

31 Mayıs Cumartesi 1876. Birinci bölüm, birinci sahnede Abdülaziz'in Fer'ie Sarayı'ndaki ikinci gününü görürüz. Abdülaziz, annesi Pertevniyal Sultan'a kendisini öldüreceklerinden bahsetmekte, bu kuşkusuna sebep olan Fer'ie Sarayı'nda kendisine yapılan bazı olayları anlatmaktadır.

Örneğin; Abdülaziz'i bahçede dolaşırken bir kolağası görmüş ve yolunu keserek “bahçede dolaşmanız yasak” demiştir (3.2.5.).

Abdülaziz taçsız ve de tahtsız da olsa eski bir hükümdara böyle davranılmaması gerektiğini düşünür. Abdülaziz'in üzüldüğü bir olayda kendi elleriyle kurmuş olduğu ordunun şimdi karşısında yer almasıdır (3.1.1.).

Abdülaziz, Hüseyin Avni Paşa'nın kendisini öldürmek istemesinden dolayı korkmaktadır.

Hüseyin Avni Paşa'nın kendisi için “Aziz'in başını yemeden Tanrı almasın canımı” dediğini duymuştur. (3.2.5.).

Pertevniyal Sultan ise Abdülaziz'in bu korkularının yersiz olduğunu, Tanzimat'ın ilanıyla kimsenin canının alınamayacağını söyler (3.2.7.).

Pertevniyal Sultan'ın bu telkinleri karşısında Abdülaziz hâlâ ikna olmuyor, kendisinin boşuna amcası Selim Han'ın şehit edildiği yere götürülmediğini (3.2.4.), hatta vaktiyle Hüseyin Avni Paşa'ya hediye ettiği beş çifte kayıkla, Hüseyin Paşa'nın konağının önünden geçilerek Fer'ie'ye getirilmesi kuşkularını arttırıyordu (3.2.5.).

Pertevniyal Sultan; tüm bu kuşkularının yersiz olduğunu, kendi istekleri üzerine Topkapı Sarayı'ndan çıkarak Fer'ie Sarayı'na naklediklerini (3.2.4.) söylemişse de Abdülaziz penceresinin önündeki askerlerin sigara içmelerinden rahatsız olmuş (3.2.5.) onların katil olduğunu düşünerek pencereden askerlere bağırmıştır (3.2.5.).

Bu nedenlerden dolayı Abdülaziz artık uyuyamaz hale gelmiş, uyuduğu zaman ise hep aynı rüyayı görmüş, saraylarının, altınlarının, mücevherlerinin ve giyeceklerinin alınmasıyla saatlerce bekletilmiş olduğunu, sapı kırık bir kaşıkla kendisine verilmiş olan çorbayı ve öteki olayları hatırlamaktaydı (3.2.4.).

Abdülaziz uyuduktan sonra sahnede Arzıniyaz Kalfa ve Pertevniyal Sultan'ı görürüz. Pertevniyal Sultan; Abdülaziz'i tahttan indirmiş olmasına rağmen Mithat Paşa'dan korkmadığını, Mithat Paşa'nın bu işe ülküsü uğruna karıştığını (3.2.1.), ama

Hüseyin Avni Paşa'dan korktuğunu, çünkü onun öç duygusu ile bu işi yaptığını söyler (3.1.1).

Fahri Bey Abdülhamit'in; Abdülaziz'in yanında bulundurduğu palayı istediğini söyleyerek sahneye girer (3.2.6.). Bu pala III. Selim Han'a aittir ve çok değerlidir. Palanın istenmesi nedeni ise, dış borçların ödenmesidir. Pertevniyal Sultan Fahri Bey'e oğlunun bu borçlarını kendi çıkarları için yapmadığını ordu için bu parayı harcadığını fakat şimdi o ordunun toplarının kendi üzerlerince çevrilmiş olduğunu söyler (3.2.5.).

Fahri Bey ise palanın hemen istendiğini Abdülaziz'in palasını belinden çıkarınca hemen kendisine verilmesi gerektiğini ve hizmet için dört hadımağası ile üç uşak gönderildiğini, hadımağalarının tanıdığını, çünkü daha önce Abdülaziz'e hizmet ettiklerini, fakat uşakları tanımadığı için onları geri gönderdiğini ve bu adamların Damat Nuri Paşa tarafından gönderildiklerini, Kaymakam İzzet Bey'in dediğine göre bu adamlar yüz-iki yüz kuruşluk aylık alırken, Abdülaziz'in hizmetinden alınacağını söyler (3.2.8.).

Bu sırada Abdülaziz bir çılgılla uyanır ve Hafız Mehmet'in zehir istediğini ama onun kendisine zehri bulamadığını, Pertevniyal Sultan'a söyleyerek "beni de, sizi de, devleti de dertten kurtaracak tek şey zehirdir" der ve birinci sahne sona erer (3.2.9.).

Oyunun ikinci sahnesi yine Fer'iyeye'de Fahri Bey'in, Pertevniyal Sultan'dan palayı tekrar istemesi ve vermezse palanın kendilerinden zorla alınacağını söylemesiyle başlar (3.2.6.).

Pertevniyal Sultan Abdülaziz'den gizli olarak palayı alır ve Fahri Bey'e verir. Bu olaylar sırasında Abdülaziz hâlâ uyumaktadır (3.2.6.).

Abdülaziz uyandıktan sonra palanın yerinde olmadığını görür ve annesine artık özgür olduğunu, hiç kimseden korkmadığını söyler. Abdülaziz, Arzınıyaz Kalfa'dan Kur'an-ı Kerim'i ve sakalını kestiği makası ve aynayı getirmesini ister (3.2.9.).

Abdülaziz son zamanlarda doğal olmayan, kuşku uyandırıcı halleriyle Pertevniyal Sultan'ı korkuttuğu için ve pencereden kendini atma ihtimali fazla olduğu için yalnız bırakılmamaktadır (3.2.9.).

Abdülaziz, daha sonra makası ve aynayı alarak odada yalnız kalmak istediğini söyler. Bir süre sonra Kur'an-ı Kerim'den Sure-i Yusuf'u okuduğunu anlatır (3.2.9.).

Pertevniyal Sultan, Arzınıyaz Kalfa'ya birkaç cariye bulmasını, kapının dışında Abdülaziz'i beklemelerini emreder (3.2.9.).

Bu sırada Fahri Bey, Reyhan Ağa ile birlikte saraya gelerek Pertevniyal Sultan ile Reyhan Ağa'nın görüşmelerini sağlar. Reyhan Ağa Damat Nuri Paşa tarafından Abdülaziz'e hizmet için gönderilmiştir. Aralarında geçen konuşmalar sonucunda Reyhan Ağa'nın hizmet için gönderilen diğer üç kişiyi tanımadığı anlaşılmaktadır (3.2.8.).

Ebrunigar Kalfa'nın içerden Abdülaziz'in haykırmasını duyması üzerine Pertevniyal Sultan ve Fahri Bey Abdülaziz'in içerde Kur'an okuduğunu ve kapısının ise üzerinden sürgülenmiş olduğunu anlarlar (3.2.9.) Fahri Bey iyice telaşlanır ve Abdülaziz'in odasına girerler (3.2.9.).

Abdülaziz'in yerde kanlar içinde yattığını gören Pertevniyal Sultan'ın bayılmak üzere olup, "Bana doktor değil, cellat gerek, cellat. O makası ben verdim eline" demesiyle ikinci sahne sona erer (3.2.9.).

Üçüncü sahne Abdülaziz'in ölümünden sonra beş yıl geçmesiyle Çırağan Sarayı'nda Şevkefza Sultan'ın odasında Mahmut Celalettin Paşa'yla Şevkefza Sultan'ın konuşmalarıyla başlar.

V. Murat doksan gün saltanatta kalmış (3.2.8.), bu süreç içinde Abdülaziz intihar etmiş, Çerkez Hasan; Hüseyin Avni Paşa'yı ve Raşit Paşa'yı öldürmüştür (3.2.14.).

V. Murat bu kanlı olaylar üzerine akli dengesini yavaş yavaş yitirmeye başlamış, hatta "ne kan isterim, ne hükümdarlık" diyerek hayata ve devlete küsmüştür (3.2.15.).

Mahmut Celalettin Paşa, Şevkefza Sultan'a konuşmalarında V. Murat'ın Nispeti Kasrı davetinin hangi nedenle yapmak istediğini sorgulamaktadır. (3.2.15.).

Abdülhamit, Abdülaziz'in intihar olayını açıklığa kavuşturması için Mahmut Celalettin Paşa'yı Şevkefza Sultan'a göndermiştir. Amacı Abdülaziz'in emrine tayin edilen üç kişinin, Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet ve Cezayirli Mustafa'nın kimler tarafından Fer'iyeye Sarayı'na gönderildiğini öğrenmektir. Bu üç kişi V. Murat'ın köşkünde çalışmışlardır (3.2.8.).

Şevkefza Sultan ise Mahmut Celalettin Paşa'ya Abdülaziz'i hal' eden komisyonun içinde Hüseyin Avni Paşa'nın olduğunu, bu komisyon içinde bulunan Mithat Paşa'nın ise Meşrutiyet yanlısı olduğunu ve oğlu V. Murat'ında tıpkı Mithat Paşa gibi düşündüğünü, ona güvendiğini, oğlunun bir batılı prens gibi yetiştiğini söylemiştir. Ayrıca V. Murat'ın o dönemde Ziya ve Kemal Beylerle de düşünce alış-verişi içinde olduğunu anlamıştır (3.2.2.).

Sonuç olarak üçüncü sahnenin sonunda Şevkefza Sultan Abdülaziz'in hal'inde ve hal'inden sonra V. Murat'ın hiçbir şekilde rol oynamadığını Mahmut Celalettin Paşa'ya ifade etmiştir.

Dördüncü sahne Yıldız Sarayı'nda bir odada Abdülhamit, Ragıp Bey, Mahmut Celalettin Paşa arasında geçer. Ragıp Bey'in elinde Şevkefza Sultan'ın itirafları vardır. Ama bu itiraflarda Mithat Paşa'yı suçlayacak tek bir ifade yoktur. Abdülhamit Ragıp Bey'den Abdülaziz'in hizmetine verilen kişilerin niteliklerinin niçin aylıklarının yüz kat arttırılarak Fer'ie'ye gönderildiklerinin ve bunun amacının, Fer'ie Sarayı'nın içinde mi yoksa dışında mı kaldıklarının araştırılmasını ister. Ragıp Bey ise, bunun üzerine Abdülaziz'in yanında bir tek erkek olduğunu bunun da Fahri Bey olduğunu söyler (3.2.5.).

Abdülhamit, Ragıp Bey'e bu konunun da üzerinde durulması gerektiğini ve niçin Fahri Bey'e böyle bir ayrıcalık tanınacağını söyler. Ragıp Bey ancak yeni bir ihbarla beş yıl önce kapanmış bir davayı tekrar açmak hakkını elde etmiş olduğunu söyler ve bu sırada Mahmut Celalettin Paşa elinde Abdülaziz'in ölmüş olduğunu iddia eden raporla içeri girer. Abdülhamit raporu okur ve raporların bilimsel bir geçerliliği olmadığını çünkü tüm doktorların hastayı muayene etmediğini ve "karşınızdaki herhangi bir kimse değildir, şurasını burasını açıp gösteremem" dediğinden Abdülaziz'in iyi muayene edilmediğini ve raporun geçerli olmadığını söyler (3.2.1.).

Bunun üzerine Mahmut Celalettin Paşa cenaze yıkayıcılarından Ömer Efendi'nin Abdülaziz'in tam yüreğinin attığı noktada bir yara izi olduğunu ve bunun raporda belirtilmediğini, bu ifadenin Ayasofya Cami İmamı Hafız Mustafa Asım Efendi'nin de dolaylı olarak kabul ettiğini söyler. Buna ek olarak Mahmut Celalettin Paşa genç bir cariye'nin Abdülaziz'in ölüm anında Arzınıyaz Kalfa'nın herkesi aşağı kata indirdiğini ve merdiven kapısını kilitlediğini, sabahta Abdülaziz'in canına kıydığını söyler. Odaya girdiğinde ise, bitişik odanın penceresinin açık olduğunu ve Zevkiyap Kalfa'nın olay anında birisinin pencereden atladığını gördüğünü söyler ve böylece Abdülhamit beklediği yeni bir ihbarı almış olur (3.5.12.).

Beşinci sahne Yıldız Sarayı'nda bir bodrum katında Ragıp Bey, Fındıklılı Mehmet ve Mahmut Celalettin Paşa arasında geçer. Mehmet Celalettin Paşa Abdülaziz'in tahttan indirilmesini, Abdülhamit'i tahttan indiren komisyondan yalnız Mithat Paşa'nın kaldığını, Hüseyin Avni Paşa'yı Çerkez Hasan'ın öldürdüğünü, Mütercim Rüştü Paşa'nın

günlerinin sayılı olduğunu, Hayrullah Hasan'ın ise komisyon içinde varlığı ve yokluğunun belli olmadığını ve geriye bir tek Mithat Paşa'nın kaldığını, hünkârın fikrinin Mithat Paşa'yı avlamak olduğunu söyler ve çıkar. Ragıp Bey Fındıklılı Mehmet Efendi'ye suçluların ağızından Mahmut Celalettin Paşa'nın adının koparmasını padişahın istediğini söyler.

Kendisinin ise başka bir sanığın ağızından Mithat Paşa'nın suç ortağı olduğunu işkence yoluyla itiraf ettireceğini söyler. Bir önceki gece Abdülhamit'in kendisini yanına çağırarak bir başka büyük suçun kanıtlarını kendisine verdiğini söyler. Bu suç Mahmut Celalettin Paşa'ya aittir. Paşa, Ali Suavi'yi Çırağan Sarayı baskısından kışkırtmış, sonra da dönüp baskını haber vermiştir. Böylece Abdülaziz'e bağlılığını gösterirken uyanıklığını da kanıtlamış olacaktır. Yedi sekiz Hasan Paşa, Ali Suavi'nin kafasını sopa ile ezdiğinde; Ali Suavi'nin cebinden kimlerle iş birliği halinde bulunduğunu bildiren bir belge düşmüş ve bu belgede en başta Damat Paşa'nın adı görülmüştür (3.2.16.).

Bu konuşmadan sonra Fındıklılı Mehmet Efendi içeriye Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet ve Cezayirli Mustafa'yı alır. İlk sorguya çekilen Fındıklılı Mehmet Efendi'dir.

Fındıklılı Mehmet'in "Yüz lira emekli aylığıyla köyüne gönderilmeden önce ne iş yapardın?" demesi üzerine Pehlivan Mustafa emekliliğinin iki yüz elli kuruş olduğunu, daha önceleri V. Murat'ın sarayında ibrikçilik yaptığını, bir gün yüz lira aylıkla ve otuz lira elbise parası ile Abdülaziz'e hizmet için Fer'ye Sarayı'na gönderildiklerini, üç gün sarayın dışında Fer'ye karakolunda beklediklerini, üçüncü gün ise erlerle birlikte bir gürültü ile uyandıklarını söyler (3.5.4.).

Ragıp Bey bu ifadeye inanmadıklarını söyler. Pehlivan Mustafa ancak üçüncü gün herkesle birlikte sarayın içine girdiğini ve Abdülaziz'in kollarından kanlar akarken bulduğunu ve kan dinsin diye koluna bakır onluk bağladığını (3.5.4.) Valide Sultan'ın dışarıya çıkarıldığını Abdülaziz'in ise pencereden çıkarılan bir perdeyle sarılıp, askerlerin yardımıyla karakola indirildiğini söyler (3.5.4.).

Ragıp Bey bu ifadeye yine inanmadığını kendisinin ve arkadaşlarının bu cinayeti işlediğine dair elinde üç hanım ağanın ifadesi olduğunu söyler. Pehlivan Mustafa'dan sonra Boyabatlı Mehmet'in ifadesi alınır ve ona da aynı sorular sorulur. Boyabatlı Mehmet eskiden V. Murat'ın Şamdancısı olduğunu kendilerinin hizmet için saraya gönderildiklerini söyler (3.5.5.).

Pehlivan Mustafa ise bu ifadeye Abdülaziz'i öldürmek isteyenler çıkabileceğinden, hatta kendisine de bir şeyler yapabileceğinden dolayı onu gözetlemek için saraya gönderildiklerini, bu emri Damat Nuri Paşa'nın verdiğini ve Seyyit Bey'in kendilerini seçtiğini söyler (3.5.2.).

Bu ifadeler karşısında Fındıklılı Mehmet Efendi, Reyhan Ağa'nın ifadesini bir kez daha tekrarlaması için onu çağırır. Reyhan Ağa ifadesinde Fahri Bey'in Abdülaziz'i arkadan kavradığını, Pehlivan Mustafa'nın beyaz bir çakı ile Abdülaziz'in damarlarını kestiğini ve kendisinin bu olaydan sonra dilinin tutulduğunu (3.5.8.) Pehlivan Mustafa'nın ise Hakan'ın yarasına bakır bir para bağlamaya çalıştığını söyler (3.5.4.). Pehlivan Mustafa bu ifadeyi reddederek merhum Hakan'ı ilk kez karakolu indiklerinde yani öldüğünde gördüklerini söyler (3.5.4.).

Bu arada Pehlivan Mustafa'nın dışardan çılığı gelir ve Ragıp Bey Pehlivan Mustafa'nın hayalarının burularak işkence yapıldığını, bunun bir başlangıç olduğunu ve daha sonra da başının kızgın soba içerisine sokulacağını söyler (3.5.4.).

Boyabatlı Mehmet bunun üzerine kime hangi iftirada bulunursak kurtulabileceklerini sorar; Cezayirli Mustafa ise, kendilerinin oltanın ucundaki bir solucan olduğunu istediklerinin başkaları olduğunu söyler. Cezayirli Mustafa ısrarla bu cinayet savının kasıtlı olarak ortaya çıkarıldığını ve gerçeği bıkmadan dile getireceğini söyler.

İşkencelere dayanamayan Pehlivan Mustafa sonunda Abdülaziz'i kendilerinin öldürdüklerini, Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Mehmet'in Hakanın dizlerine oturduklarını, Fahri Bey'in de Abdülaziz'in arkadan kollarını kavradığını ve kendisinin de Fahri Bey'in verdiği çakıyla damarlarını kestiğini, öldürme emrinin Damat Nuri Paşa ile Mahmut Celalettin Paşa'nın verdiğini bu itirafını hiçbir zorlama olmadan kendi isteği ile yaptığını söyler ve bayılır (3.5.3.).

İkinci bölüm birinci sahnede yine aynı sorgulama odasında Ragıp Bey ve Fahri Bey arasında geçer. Ragıp Bey öncelikle Fahri Bey'e Abdülaziz'in emrine kendisini Davut Nuri Paşa mı yoksa Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın mı verdiğini söyler. Fahri Bey ise bu soruya hiçbir diye yanıt verir ve kendisinin daha öncede padişaha hizmet ettiğini, Abdülaziz'in tahttan indikten sonra da yanında olmasının doğal olduğunu söyler. Ragıp Bey, Fahri Bey'in bu söylediğine inanmadığını ve neden bütün yakınlarının geriye alınarak kendisinin hükümdarın yanında bırakıldığını sorar. Fahri Bey ise bu soruya

Abdülaziz'in üstündeki gecelik entarisi ve sakosuyla yağmur altında bekletildiğini (3.2.4.) bir elinin amcası III. Selim'in palasında bir elinin ise kendi kolunda olduğunu, sırtındaki sakosunun artık kimsenin istenmeyeceğini belindeki palanın da istenemeyeceğini, doğal olarak koluna iliştirdiği kendisinin de istenemeyeceğini söyler.

Ragıp Bey, Fahri Bey'e Fer'iyeye'de bulunan herkese Abdülaziz'in öldürülmesini söylemesine karşılık, yalnız kendisinin intihar ettiği fikrini savunduğunu söyler. Fahri Bey olayın bizzat içinde olduğunu ve bu ölümün intihar olduğunu, son günlerde Abdülaziz'in aklının başında olmadığını ve intihar ettiğini, hatta Valide Sultan'ın "oğlumu ben öldürdüm, bana cellat gönderin" dediğini söyler (3.2.9.).

Ragıp Bey Fer'iyeye'ye gönderilen üç kişinin Abdülaziz'i öldürmek için saraya sokulduğunu ve onları Fahri Bey'in içeri aldığı söylese de Fahri Bey bu olayı kabul etmez (3.2.8.).

Fahri Bey'in bu ifadesi üzerine, Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet ve Cezayirli Mustafa içeri alınmış; Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Mehmet Fahri Bey'in suçlu olduğuna dair, işkence sonrası ifadelerini aynen tekrarlamışlar (3.5.5.). Ama Cezayirli Mustafa gerçeği söylemekten vazgeçmemiştir (3.5.6.).

Fahri Bey işkence yoluyla sanıklara söylenen ifadeleri her şeye rağmen kabul etmemiştir (3.5.7.).

Abdülhamit'te Fahri Bey'e düzmece gerçeği söylemesi için ısrar eder. Bu davanın arkasında V. Murat'ın, Şevkefza Sultan'ın bizzat Mithat Paşa'nın olduğunu ve bunlardan hangisinin kendisine emir verdiğini söyler. Ragıp Bey ise bir cinayet işlenmediğini ifade eder.

İkinci sahne yine aynı sorgulama odasında Ragıp Bey ve Arzınıyaz Kalfa arasında geçer. Ragıp Bey bu ölüm olayının gerisinde başkalarının da bulunduğunu, bunlardan birinin de V. Murat olabileceğini söyler ve bunun nedeninin de Nispetiye Kasrı'nda verilen daveti gösterir (3.2.15.).

Arzınıyaz Kalfa böyle bir şeyin gerçekliğini kabul edemeyeceğini söyler, Ragıp Bey Arzınıyaz Kafa'nın ifadesini değiştirmesi sonucunda aradıkları adamlara kolayca ulaşabileceklerini söyler ama Arzınıyaz Kalfa, Abdülaziz'in intihar ettiğinin, bunun sebebinin ise Abdülaziz'in yağmur altında saatlerce bekletilmesinin (3.2.4.) Hüseyin Avni Paşa'nın hediye ettiği beş çifte kayıkla Dolmabahçe'den alınıp, Paşa'nın Arnavutköy'deki konağının penceresinin önünden geçmesi olduğunu (3.1.3.)

kendisinden bir kâse çorbanın bile esirgendiğini (3.2.4.) ve Fer'iy'e'de karşılaştığı çirkin olaylar (3.2.5.) sonucunda intihara sürüklenmiş olabileceğini söyler. Bunun üzerine Ragıp Bey, Fahri Bey'in suçlu olduğunun ifadelerle saptandığını söyler ama Arzınıyaz Kalfa bunu da kabul etmez. Bunun üzerine Ragıp Bey Pertevniyal Sultan'ın verdiği belgeyi okur. Bu belgede Pertevniyal Sultan, oğlunun öldüğü gün yanında olduğunu, içeri girerken kapının önünde adamlar gördüğünü, içeriye şimdi mi girelim sonra mı girelim diye birbirleriyle konuştuklarını, oğluna bu olaydan söz etmediğini sonra odasına döndüğünü ve bayıldığını, tekrar içeri girdiğinde ise oğlunu şehit olarak gördüğünü ve yine bayıldığını ifade eder (3.5.10.). Bu ifade üzerine Arzınıyaz Kalfa yine ölüm olayının cinayet değil, intihar olduğunu savunur.

Üçüncü sahne Ragıp Bey'in Mahmut Celalettin Paşa'yı sorgulamasıyla başlar. Mahmut Celalettin Paşa Abdülhamit'in çıkarları doğrultusunda onun adına propaganda yapmış, anayasanın bir an önce ilan edilebilmesi için öncülük yapmıştır. Tüm bunlara rağmen Abdülhamit tarafından suçlanır. Dava Yıldız Mahkemesi'ne devredilir.

Dördüncü sahne çadır mahkemesinde yargılanan Mithat Paşa ve mahkeme heyeti başkan vekili Hristo Florides Efendi arasında geçer. Bu sahnede Hristo Florides; Mithat Paşa'yı suçlar derecesinde sorgular. Bu sahne yazılış bakımından tarihten bire bir alınmıştır.

Mithat Paşa — İlkin bana, açık bir mahkemede, tüm hukuk kurallarının geçerli olacağı vaad edilen bir mahkemede suçsuzluğumu kanıtlama olanağı verdiği için padişahımız efendimize ve mahkememize teşekkür ederim.

Hristo Florides — Sultan Aziz'in hal'inden ve Murat Han'ın tahta çıkışından hemen sonra sarayda bir komisyon kuruldu mu?

Mithat Paşa — Abdülaziz Han'ın tahttan alınıp Murat Han'ın tahta oturtulmasından sonra bir hükümet kuruldu, komisyon değil. Ancak o günkü iç ve dış koşullar nedeniyle bu hükümetin bazı üyelerinin daha sık bir araya gelmeleri gerekiyordu. Bugün bu heyete siz komisyon adını veriyorsunuz. Varsın öyle olsun.

Hristo Florides — Bu komisyon kimlerden oluşuyordu?

- Mithat Paşa — Bendenizden, Serasker Hüseyin Avni Paşa'dan, Sadrazam Mütercim Rüştü Pada'dan, Mabeyn Müşiri Mahmut Celalettin Paşa ile Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den.
- Hristo Florides — Sultan Aziz'in Fer'iyeye Kasrı'na gönderilmesini bu komisyon mu uygun buldu?
- Mithat Paşa — Ülkenin her türlü dış ve iç sorunlarıyla bu komisyon uğraşıyordu, evet. Ancak Merhum Hakan'ın Fer'iyeye gönderilmeleri kendi istekleriyle oldu.
- Hristo Florides — Abdülaziz Han'ın korunması görevi kime verilmiştir? Ve bu koruyucuyu kim atamıştır?
- Mithat Paşa — Abdülaziz Han'ın tek bir koruyucusu değil, koruyucuları vardı. Onun korunması hükümet olarak hepimizin görevleri arasındaydı.
- Hristo Florides — Damat Nuri Paşa, Murat Han sarayında, bekçilik, koruyuculuk gibi ayak işlerinde çalıştırılan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet, Cezayirli Mustafa adlı kişilerini, bu komisyon kararıyla merhum padişahın hizmetine verildiğini iddia ediyor. Sizin de bu komisyon toplantısında bulunduğunuz söylendi, ne dersiniz?
- Mithat Paşa — (Rahat bir gülümseme ile) bize bu adamların atandığı bildirildi. Sultan Murat'ın en iyi adamı oldukları söylendi. İnanmamamız için hiçbir neden yoktu.
- Hristo Florides — Demek, bir eski padişahın, bir halifenin hizmetine bu tür insanların atanmasını uygun buldunuz?
- Mithat Paşa — Ne tür?
- Hristo Florides — El ayak takımından birtakım adamlar.
- Mithat Paşa — Ben ne bu adamları tanıyordum ne de onların yerlerine önerebileceğim adamların vardı. Bize yalnızca bilgi sunuldu, o kadar.
- Hristo Florides — Siz bu adamları tanımadığınızı söylüyorsunuz. Oysa biz biliyoruz ki Hüseyin Avni Paşa daha önce bu adamlarla görüşmüş.
- Mithat Paşa — Bundan ne çıkar?
- Hristo Florides — Şu çıkar: Eğer Hüseyin Avni Paşa, Pehlivan Mustafa'yla daha önce komisyon adına konuşmuş ise, aynı komisyon üyesi olarak sizin de

suçlu olduğunuzu kanıtlar, bu. Demek bir örgütlü ve planlı cinayet karşısındayız.

Mithat Paşa — (Gülümser yine, belli belirsiz bir eğlenişle) ve siz buna kanıt dersiniz öyle mi?

Hristo Florides — Bir gün Sultan Aziz'in yeniden tahta dönebileceği düşüncesi hiç mi rahatsız etmedi sizi Mithat Paşa?

Mithat Paşa — Etmiş olabilir.

Hristo Florides — O zaman Abdülaziz Han'ın hizmetine en güvendiğiniz kişileri, adeta gözcü olarak koymak, gerek sizin gerekse komisyonun en doğal düşüncesi olmalıdır.

Mithat Paşa — Doğru bir mantık.

Hristo Florides — Siz de böyle yaptınız.

Mithat Paşa — Hayır efendim. Böyle yapmadım ben.

Hristo Florides — Abdülaziz Han'ın bütün hizmetkârlarını uzaklaştırdığınız halde, Fahri Bey'i yanında bıraktınız, niçin?

Mithat Paşa — (Bir belge araştırır, bulur, uzatır Başkan'a) Bakınız ne diyor Fahri Bey: Abdülaziz Han bana el koydu demeye getiriyor, adeta.

Hristo Florides — Abdülaziz Han'ın her isteği yerine getirilmezken, bu isteğinin yerine getirilmesi biraz kuşku uyandırıyor. Öyle görünüyor ki merhum hakanın, Fahri Bey'e gösterdiği sevgi ve güven komisyonumuzun da işine geldiği için, Fahri Bey yerinde bırakılmıştır. Böylece, tasarlanan cinayetin içerdeki adamı sağlanmıştı.

Mithat Paşa — Bunlar hiçbir kanıta dayanmayan havada iddialardır. Fahri Bey'e kim bilir nice zorlamalarla kabul ettirilemeyen bir telkin şimdi burada, dünyanın gözü önünde üstümüzde mi denenir?

Hristo Florides — Abdülaziz Han kendini korumak üzere, amcası Sultan Selim Han'a ait bir palayı almıştı, yanına. Siz ifadenizde bu palanın kendisinden geri alınmasına komisyonun karar verdiğini söylemiş bulunuyorsunuz. Demek ki daha o zamandan verilmiş karar. Abdülaziz Han'ı öldürme kararı.

- Mithat Paşa — Topkapı Sarayı'na naklinden hemen sonra bu palayı isteme kararı alındı, evet. Ama amaç sizin iddianızın tam tersine, onu korumaktı. Kendi yaşamına son vermesinden korkuyorduk, o palayla.
- Hristo Florides — Felaketi duyunca olay yerine gittiniz mi?
- Mithat Paşa — En geç ben aldım haberi ve hemen Ortaköy karakoluna gittim.
- Hristo Florides — Kimlerle karşılaştınız orada?
- Mithat Paşa — Hükümet üyelerinin hemen hepsi oradalardı. Birçok bilim adamını orda gördüm, hatırlıyorum şimdi. On dokuz doktor muayene ediyorlardı merhum, Hakan'ı.
- Hristo Florides — Olayı ayrıntılarıyla kime sordunuz?
- Mithat Paşa — Ondokuz doktorun raporunda intihardan söz ediliyordu. Hükümet intihar olduğunu kabul etmişti. Benim kuşkulanmam için hiçbir neden yoktu.
- Hristo Florides — Siz yalnız Fahri Bey'in söyledikleriyle yetinmiş, gerçeğin açığa çıkması için gerekli soruşturmanın yapılmasına emir vermemişsiniz. En azından bu cinayetin ortaya çıkarılmasını engellemişsiniz.
- Mithat Paşa — Beni bununla sorumlu tutuyorsanız, öbür bakanların da yanımda bulunmaları gerekmez mi? Oysa bakıyorum: Ben yalnızım huzurunuzda o günkü kabineden. O dönemin bakanlarından birçoğu bugün hâlâ hükümettedirler. Hatta bunlardan birisi, Ahmet Cevdet Paşa adliye nazırı olarak imzasını, beni huzuruza getiren şu tutanakların altına atabilmiştir.

Oyunun sonunda Mithat Paşa ve diğer sanıklar sürgüne gönderilirler (3.5.19.). Oyun bir zaman atlaması yapılarak, Mithat Paşa ve arkadaşlarının Taif'teki sürgün hayatları oyunda gösterilmez ama oyunun sonunda Abdülhamit'in ağzından Mithat Paşa'nın boğdurulduğunu öğreniriz.

Orhan Asena'nın Yıldız Yargılanması adlı oyununda oyun kişilerinin birebir tarihten alındığını, yani bu oyunun kişilerinin tarihsel bir gerçekliğe sahip olduğunu görmemiz mümkündür. Oyunda yer alan oyun kişilerinin, kimlikleri, kişilikleri ve eylemleri tarihsel gerçeklikle bir koşutluk oluşturur.

Asena'nın Yıldız Yargılanması adlı oyunundaki oyun kişileri 1876-1881 yılları arasında, Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine Abdülhamit'in geçmesi, Abdülaziz'in kendini öldürmesi ve beş yıl sonra bu ölümden, sorumlu tutulan insanların Yıldız Mahkemesi'nde yargılanarak Taif'e sürülmeleri, olayında rol oynamış kişilerdir.

Asena bu oyunda beş mekân kullanmıştır. Bu mekânlar; Fer'iyeye Sarayı'nda bir oda, Çırağan'da bir oda, Yıldız Sarayı'nda bir oda, Yıldız Sarayı'nda bodrum katı (sorgulama odası) ve Çadır Mahkemesi'dir. Oyunda kullanılan bu mekânlarda tarihsel gerçeklikle koşutluk taşırlar. Yıldız Yargılanması adlı oyunda koşutluk taşıyan bir diğer öge de zamandır. Oyun 31 Mayıs Cumartesi 1876'da Abdülaziz'in Fer'iyeye günlerinde başlar ve ölümünden beş yıl sonraki olaylarla da devam eder.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNGÖR DİLMEN'İN DEVLET VE İNSAN ADLI OYUNUNDAKİ TARİHSEL GERÇEKLİK

5.1. Oyunun Öyküsü

Oyun Mithat Paşa'nın Beyazıt'taki konağında başlar. Yıl 1876'dır. Tahtta V. Murat var. Ne var ki halk padişah'tan memnun değildir. Veliht Abdülhamit başta olmak üzere Mithat Paşa'nın saygın bir devlet adamı olarak bu rahatsızlığa bir çözüm getirebileceğine inanılır. Mithat Paşa veliaht Abdülhamit'i Maslak'taki çiftliğinde ziyaret eder. Veliht Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlakiyet rejimiyle yönetilmesine karşıdır. Halkın temsilcilerinin devlet yönetiminde ağırlığını koyabileceği meşrutiyet rejiminden yanadır. V. Murat tahttan indirilip Çırağan Sarayı'na kapatılır. V. Murat'ın yerine Abdülhamit tahta geçer. Hemen ardından Mithat Paşa ve çevresindekiler anayasayı hazırlamaya başlarlar. Meşrutiyet ilan edilir. Mithat Paşa Başvekil olur. Bu gelişmenin ardından Mithat Paşa'nın bu yeni devlet yapısı içindeki hak, özgürlük ve eşitlik anlayışı sarayda rahatsızlığa yol açar. Eş zamanlı sahne düzenlemesiyle Abdülhamit'in ve Mithat Paşa'nın meşrutiyet rejimini nasıl farklı anladıkları ortaya çıkar. Halkın iradesi ile Abdülhamit'in kişisel iktidar tutkusu çatışmaktadır. Bu çatışma sonucunda Mithat Paşa Başvekillikten azledilip sürgüne gönderilir. İzmir'e vali olarak atanır. Ancak saray Mithat Paşa'dan tamamen kurtulmak istemektedir. Bu nedenle beş yıl önce ölen Abdülaziz'in bir cinayete kurban gittiği öne sürülerek açılan soruşturmada yargılanmak üzere Mithat Paşa tutuklanır.

İkinci perde, 1881'de Taif Kalesi'nde başlar. Mithat Paşa, yardımcısı Arif, Pehlivan Mustafa ve Mahmut Celalettin Paşa aynı koğuşu paylaşırlar. Haksızlığa uğrayan Mithat Paşa'nın olayları kafasının içinde yeniden yaşamasıyla, gerçekçi sahnelerin bir uzantısı olarak ama dışavurumcu bir biçimde Yıldız Yargılanması sahnelenir. Bu düzmece cinayetin yalancı tanıkları bir bir konuşur. Mahkeme, "Katilleri bu cinayete kışkırtan, zorlayan kişi olarak" Mithat Paşa'yı idama mahkûm eder. Bu gelişmeler sonucunda Mithat Paşa boğularak öldürülür.

5.2. Oyun-Tarihsel Gerçeklik Karşılaştırması

Oyundan birinci bölüm, birinci sahne 1876'da Mithat Paşa'nın Beyazıt'taki konağında; Mithat Paşa, Şehriban Hanım, Arif ve Marko Paşa'nın aralarında

konuşmalarıyla başlar. V. Murat yönetimi eleştirilmişti. Halk Mithat Paşa'nın devletin içine düşmüş olduğu bu bunalımla dönemden yararlanarak, devleti ele geçirdiği konusunda hemfikirdi. Bu sırada vezir olan Mithat Paşa gece geç saatlere kadar çalışıyor, ailesine bile yeterli zaman ayıramıyordu. V. Murat akli dengesini iyice yitirmişti (3.2.15.). Bu yüzden V. Murat'ın tahttan indirilip yerine II. Abdülhamit'in getirilmesini isteyenlerin arasında başta Damat Mahmut Celalettin Paşa vardı. Mithat Paşa'nın dostu olan Marko Paşa aracılığıyla Damat Mahmut Celalettin Paşa bu isteğini Mithat Paşa'ya iletmiş, Mithat Paşa ise bu işin II. Abdülhamit ve Mahmut Celalettin Paşa tarafından daha önce tasarlandığını anlamıştı. Zaten Mithat Paşa'nın sözlerinden Mahmut Celalettin Paşa'nın II. Abdülhamit'in destekleyicisi olduğu da anlaşılmaktadır (3.3.).

İkinci sahne Abdülhamit'in Maslak'taki çiftliğinde Abdülhamit ve onun mali danışmanı olan Sarraf Zarifi ile devletin mali işlerini konuşmalarıyla başlar. Abdülhamit-Mithat Paşa ile görüşmek istemektedir. Bu görüşmede Abdülhamit V. Murat'ın tahttan indirilmesi gerekliliğinden bahsetmek ister. Gerçek olarak ise V. Murat'ın akli dengesinin yerinde olmamasını gösterir (3.2.15.). Meşrutiyet yönetimiyle devletin içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulabileceğini düşünen Abdülhamit bu düşüncelerinden Mithat Paşa'ya bahseder. Mithat Paşa ise bunun gerçekleşebilmesi için bir meclisin oluşması ve bir anayasanın hazırlanması gerektiğini söyler.

Ayrıca Abdülhamit İngiltere ve Rusya ile iyi ilişkiler kurmasını ister. Mithat Paşa da aynı düşüncede olduğunu ifade eder. Mithat Paşa Osmanlı Devleti'nde hükümdar boşluğu olduğunu söyleyerek, Abdülhamit'e V. Murat iyileşinceye kadar padişah vekilliği teklif eder. Abdülhamit bunun üzerine tedirgin bir halde padişah vekilliği diye bir şey olamayacağını, padişah ya olunur ya da olunmaz, diyerek ifade eder.

Üçüncü sahne ise, V. Murat'ın tahttan indirilip yerine II. Abdülhamit'in padişahlığa atanması (3.3.) ile Cemile Sultan'ın Fındıklı'daki sarayında Mahmut Celalettin Paşa ile Cemile Sultan'ın konuşmalarıyla başlar. Halk, Abdülhamit'in padişah olmasına sevinmiştir. Saray dışında kutlamalar yapılır. Mahmut Celalettin Paşa, II. Abdülhamit'in kardeşi olan Cemile Sultan'a saraya gidip ağabeyi Abdülhamit'i kutlamasını söyler. Cemile Sultan ise bu kutlamayı yaptıktan sonra ağabeyi V. Murat'ı da ziyaret etmek istediğini söyle de Mahmut Celalettin Paşa V. Murat'ın annesi Şevkefza Sultan ile Çırağan'a kapatıldığını ve kimseyle görüştürülmediğini söyler (3.2.15.). Abdülhamit bundan sonra V. Murat'a padişah denmeyeceğini onun sadece Murat Efendi olarak anılmasını ister. Mithat Paşa ise tüm bunlar olurken yalnızca Meşrutiyet'i düşünmektedir.

Dördüncü sahne Anayasa Danışma Kurulu'nda Mithat Paşa, Cevdet Paşa ve Süleyman Paşaların toplantı yapmasıyla başlar. Toplantıda Cevdet Paşa ülkenin Tanzimat kanunlarıyla yönetilebileceğini söylerken, Mithat Paşa Tanzimat Dönemi'nin 1871'de Ali Paşa'nın ölümüyle sona erdiğini, yeni atılımlar yapılması gerektiğini, yani Meşrutiyet'i savunmaktadır. Bu devletin geleceği içindir. Süleyman Paşa ise, bu görüşlerinden dolayı Mithat Paşa'yı destekler. Yapılan toplantı bu tartışmalar doğrultusunda devam ederken Mahmut Celalettin ve Abdülhamit ise Meşrutiyeti engelleme girişiminde bulunmaktadırlar.

Süleyman Paşa ise, Abdülhamit'e giderek anayasanın bir an önce çıkarılmasını ve millet meclisinin açılmasını istediğini söyler. Eğer bunlar yerine getirilmezse millete zarar gelecektir. Abdülhamit ise anayasayı geciktirenin kendi olmadığını; anayasa metninin çıkarılması için kurulan komisyonun anlaşmazlık içinde olmasından dolayı kaynaklandığını söyler. Abdülhamit orduya ve halka sahip, tek güç olmak istiyordu. Bu yüzden de anayasayı daha fazla geciktirmeden ilan edecek ve içine öyle bir madde koyacaktı ki, Mithat Paşa'nın sonu böylece hazırlanmış olacaktı.

Beşinci sahnede ise, Mithat Paşa ve Süleyman Paşa Anayasa'nın 113. maddesi konusunda tartışırlar. Mithat Paşa 113. maddenin anayasaya konulmasını isterken, Süleyman Paşa buna karşı çıkar. Tartışma sonunda Mithat Paşa Süleyman Paşa'yı azarlar. Mahmut Celalettin Paşa ise, bu sahnede Anayasa'nın ilanının bir an önce gerçekleşmesi konusunda Mithat Paşa'ya zorlamada bulunur.

Altıncı sahnede ise Abdülhamit ve Mithat Paşa'nın memleketin diğer devletlerle olan ilişkilerini konuştuklarını ve Abdülhamit'in Meşrutiyet'i ilanı ve millet meclisinin bir an önce toplanması konusunda direttiğini, bunun üzerine de 113. Maddenin konulması konusunda Mithat Paşa'ya baskı yapıldığını görürüz (3.3.4.).

Yedinci sahne ise artık Meşrutiyet ilan edilmiş, Mithat Paşa'ya göre iktidar milletin eline geçmiştir. Mithat Paşa ve Marko Paşa'nın konuşmalarından anayasanın 113. Maddesinin Mithat Paşa'ya zarar vereceği anlaşılır (3.4.1.).

Sekizinci sahnede Abdülhamit, Mahmut Celalettin Paşa'yı ticaret nazırlığından alarak Tophane Müşirliğine atar. Mahmut Celalettin Paşa, Mithat Paşa'nın devletin iktidarını saraydan alıp Babıâli'ye çekmeye çalışmak istemesinden rahatsız olur ve Mithat Paşa'nın yakınlarını kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Ahmet

Mithat Efendi, Redif ve Süleyman Paşaları kazanma yoluna gitmeleri gerektiğini söyler, Abdülhamit'e.

Bu dönem içinde ayrıca V. Murat'ın tekrar iyileşmekte olduğu dedikodusu yayılır. Abdülhamit ve Mahmut Celalettin Paşa bu durumdan rahatsızlık duyarlar.

Dokuzuncu sahnede Mahmut Celalettin Paşa Feriklik rütbesine terfi eden Süleyman Paşa'yı kutlar. Süleyman Paşa bu durumdan hoşnut kalmaz, çünkü bu gerekçe ile İstanbul'dan uzaklaştırılmış olacaktır. Mahmut Celalettin Paşa ise bu atama işini Mithat Paşa'nın da onayladığını söyler ve Süleyman Paşa İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalır.

Onuncu sahnede ise basın özgürlüğünün olmasına rağmen gazetelerin saray tarafından kapatılmak istendiğini, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi aydınların ki bunlar anayasanın hazırlanmasını gerçekleştirmişlerdir (3.3.4.) buna rağmen onalar görev verilmemektedir. Mithat Paşa bu sıkıntısını Mahmut Celalettin Paşa'ya anlatır ve sarayın Meşrutiyet ruhunu henüz kavrayamadığını söyler. Mahmut Celalettin Paşa ise Mithat Paşa'nın bu şikayetini daha üst düzeyde bir makama yapması konusunda Mithat Paşa'yı uyarır.

On birinci sahnede Cevdet Paşa'nın; Mithat Paşa'nın Abdülhamit'e yaptığı uyarma yazısını Abdülhamit'e ilettiğini görürüz. Bu uyarma yazısında Mithat Paşa, Abdülhamit'in hükümdarlık görevini yerine getirmediğini, bu devlet biçiminin artık değişmesi gerektiğini, bunlar gerçekleşmezse milletin hesap soracağını anlatır. Mithat Paşa devletin iyiliğini düşünmekte ve bu doğrultuda çalıştıysa da yine de devletin önünde suçlu duruma düşmekten milletine karşı sorumluluğunu her zaman korumaktadır. Mithat Paşa bu düşüncelerden dolayı onun deyimiyile başvekillikten alınır. Bunun üzerine Mithat Paşa, millet meclisinin açılacağını, halkın anayasasına sahip çıkarak onu tekrar göreve getireceğini söyler (3.4.1.).

Cevdet Paşa ise İzzet vapurunun onu beklediğini ve sürgüne gönderileceğini söyler (3.4.1.).

Mithat Paşa ise bunun anayasaya aykırı olduğu düşüncesindedir. Oysa 113. maddeye göre padişah; devlet için sakıncalı olan bir kişiyi, rütbesi ve görevi ne olursa olsun, ülkeden sürebilir.

İzzettin vapuru Silivri açıklarında yirmi dört saat bekletilir. Mithat Paşa'yı götürmek için.

Halk, Mithat Paşa'nın sürgün işine tepkisiz kalır ve aydınlarda Abdülhamit'i kutlarlar.

On ikinci sahnede Abdülhamit, Cevdet Paşa, Damat Mahmut Paşa ve Ahmet Mithat Efendi, gazetelerde ve mektuplarda Mithat Paşa ile ilgili haberleri okurlar. Avrupa gazetelerinde Mithat Paşa'nın görevden alınması ve ülkeden sürülmesiyle Türkiye'de meşrutiyet rejiminin büyük bir darbe yediği, Fransa Cumhurbaşkanı M. Thiers'in tepkileri yazmaktadır (3.4.2.).

İngiliz basını Mithat Paşa'yı kahraman yapmış, Galler Prensi Edward ile Kraliçe Victoria ile olan görüşmelerinden bahsetmektedir (3.4.2.).

Abdülhamit, basındaki bu tepkilerden rahatsız olur ve Mithat Paşa'nın Avrupa'dan ayrılarak ailesiyle birlikte Girit'e yerleşmesini emreder (3.4.4.). Onun Girit'te olmasından da rahatsız olan Abdülhamit, Suriye'de işlerin karışık olduğunu bahane ederek, Mithat Paşa'yı Suriye Valiliğine atar (3.4.5.). Mithat Paşa; Ali Fuat Bey'e ve Sadrazam Sait Paşa'ya yazdığı mektupta çok yorulduğunu ve affedilmesini ister. Bunun üzerine Abdülhamit Mithat Paşa'yı İzmir Valisi olarak göreve atar (3.4.6.).

On üçüncü sahnede Mithat Paşa İzmir Vali Konağı'nda eşi Şehriban Hanım'la en yakın bildiği Ahmet Mithat Efendi'nin onu nasıl suçladığını, gazetede onun hakkında yazdığı iftiraları anlatarak üzüldüğünü görürüz. Eşi Şehriban Hanım'da Mithat Paşa'dan gizli olarak gazeteleri takip etmekte, ama onu üzmemek için hiçbir şey söylememektedir. Mithat Paşa'nın hiç yanından ayrılmayan Arif ise bu duruma içerlemekte ve ona oyun boyunca destek olmaktadır.

On dördüncü sahne Ahmet Mithat ve Abdülhamit arasında geçer. Ahmet Mithat elindeki bir romanı Abdülhamit'e okumaktadır. Abdülhamit, Fransızların hep cinayet romanlarının edebiyat sayılıp sayılmayacağını sorar. Ahmet Mithat ise iyi yazılmış ve içinde aşk da varsa cinayet romanlarının da edebiyattan sayılabileceğini söyler ve Hamlet'ten örnek verir. Ahmet Mithat, Hamlet'in sarayda geçen bir cinayeti anlattığını ve Hamlet'in yüksek bir edebiyat olduğunu söyleyerek, Danimarka Kralı'nın nasıl cinayete kurban gittiğini ve herkesin bunun nasıl doğal bir ölüm olduğunu zannettiğini anlatır. Abdülhamit, Ahmet Mithat'ın bu eseri hemen çevirmesini ister. Sonra da intiharın mı yoksa cinayetin mi daha ilginç olduğunu sorar. Ahmet Mithat ise, intiharın dokunaklı ve patetik duygular uyandırdığını, cinayetin ise dehşet, korku yerine göre esrarlı bir hava uyandırdığını söyler. Bunun üzerine Abdülhamit, intihar süsü verilmiş bir cinayetin nasıl

bir etki vereceğini sorar. Ahmet Mithat Frenk romanında ve oyununda bu tür trüklerin olduğunu söyler. Abdülhamit yalnız romanlarda ve oyunlarda olmadığını, amcasının intihar etmediğini ve cinayete kurban gittiğini söyleyerek Ahmet Mithat'a bu konu hakkında yazılar yazmasını, böylelikle Mithat Paşa'nın ipe gideceğini söyler. Ahmet Mithat ise Mithat Paşa'ya böyle bir şey yapamayacağını ifade eder.

On beşinci sahnede İzmir Vali Konağı'nda Mithat Paşa ve daha önce kendisinin Suriye'de uzun süre çalıştığı Austin ile aralarında geçen konuşmada Austin'in Mithat Paşa'yı uyarmak üzere geldiğini anlıyoruz. Bir İngiliz gemisi ile Mithat Paşa'yı yurtdışına kaçırmak istemektedir. Ama Mithat Paşa kendi kişiliğine ve devletine değer verdiği için bu teklifi geri çevirir.

On altıncı sahne Cevdet Paşa ve Abdülhamit arasında geçer. Cevdet Paşa cinayeti fiilen işleyenler hakkında Abdülaziz'e bir dosya hazırlamıştır.

Abdülhamit, Cevdet Paşa'ya İzmir'e Hilmi Paşa'ya telgraf çekilmesini, gece yarısı Mithat Paşa'nın konağının askerler tarafından basılarak tutulmasını emreder. Onunla beraber Mahmut Celalettin Paşa da tutuklanır (3.5.2.). Tüm bu olaylar olurken Mithat Paşa İzmir'de Fransız Konsolosluğu'na sığınmıştır (3.4.6.).

On yedinci sahnede ise Tissot'un Dışişleri Bakanı Barthélem Saint Hilarre'e çektiği telgrafları yazar. Güngör Dilmen tarihten olduğu gibi alıp koymamış, metni Türkçeleştirmiştir (3.4.6.). Mithat Paşa Adliye Vekili Cevdet Paşa'nın telgrafını alır. Bu telgrafta Mithat Paşa'nın adilce yargılanacağı yazar ve bunun üzerine Mithat Paşa kendiliğinden teslim olur (3.4.6.). Oysa yayınlanan gazetelerde ise, Mithat Paşa'nın İzmir'de cinayet suçundan yakalandığı yazmaktadır.

İkinci bölüm birinci sahne 1881 yılında Taif Kalesi'nde geçer. Mithat Paşa, Mahmut Celalettin Paşa, Pehlivan Paşa suçlu olarak Taif'e sürülmüşlerdir.

Mithat Paşa ve diğer yargıllara kalmaları için iki oda verilir.

Mithat Paşa'ya hizmet etmek için onunla beraber Arif'te Taif'e gelir.

Bu sahnede Mithat Paşa önce Binbaşı Bekir'in kendisine gösterdiği odaya yerleşir.

Binbaşı Bekir Mithat Paşa'ya bir gazete verir. Bu gazetede Avrupalılar özellikle de İngilizlerin Mithat Paşa hakkındaki olumlu düşünceleri yazılıdır. Ayrıca Kızıllaç temsilcisi de Mithat Paşa'yı ziyaret edecektir.

Binbaşı Bekir dışarı çıktıktan sonra Arif ve Mithat Paşa yalnız kalırlar. Arif Mithat Paşa'ya kahvesini verirken gazetede onun resmini görür ve heyecanlanır. Ardından resmi

görmesi için yan odadaki Pehlivan Mustafa'yı çağırır. Pehlivan Mustafa'nın yanında ise Damat Mahmut Celalettin Paşa vardır. Mithat Paşa ile Damat Mahmut Paşa birbirlerine dargındırlar. Mustafa Mithat Paşa'dan gazete okumasını ister. Mithat Paşa'nın söylediğine göre hepsi boğdurulmuştur.

Mithat Paşa sürgüne gelirken yanında yazı takımını ve bazı kitaplarını da getirir. Arif Mithat Paşa'nın eşyalarını yerleştirirken Pehlivan Mustafa odadan dışarı çıkar. Daha sonra Arif uykuya dalar ve Mithat Paşa sigara içmeye başlar. Bu sırada haksızlığa uğramış olan Mithat Paşa Yıldız Yargılanmasını düşüncede tekrar yaşar.

Hristo Florides; Mithat Paşa'yı Abdülaziz'i öldürdüğü gerekçesiyle yargılar. Bu yargılamada Mithat Paşa Abdülaziz'i öldürmediğini, merhumun intihar ettiğini, bunu on dokuz doktorunda raporda ifade ettiğini söyleyerek (3.2.11.) doktorların içinde en çok sevdiği Marko Paşa'nın tanıklığını kabul eder. Marko Paşa İncil'e el basarak; Abdülaziz'in öldüğü günde Fer'ye Sarayı'nın karşısında Kuzguncuk'taki evinde oturduğunu, yanında Dr. Jak de Kastro'nun da bulunduğunu, elinde dübünle karşı kıyıyı seyrettiğini, tam bu sırada da Fer'ye Sarayı'ndan çağrıldıklarını, gittiklerinde Kara Todori Paşa'nın ve Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin de orada olduklarını söyler.

Hristo Florides bunun üzerine Marko Paşa'yı cesedi muayene edip etmediğini sorar. Marko Paşa ise Abdülaziz'i babası gibi sevdiğini, muayene etmeye cesaret edemediğini, kalbinin sıkışıp, gözlerinin sulandığını söyler (3.2.11.). Mithat Paşa ise Marko Paşa'ya Abdülaziz'i muayene etmediği halde nasıl raporu imzaladığını sorar. Marko Paşa'da başka hekimlere muayene işini yapmalarını kendisinin de yalnızca imzaladığını söyler (3.2.11.).

Mithat Paşa bu tanıklıktan memnun kalmamış, diğer on sekiz doktorunda çağrılmasını istemişse de Hristo Florides aradan beş yıl geçtiğini ve doktorların bulunamayacağını söyleyerek, Mithat Paşa'yı suçlu duruma düşürmeyi başarır.

Daha sonra bu sahnenin devamında Mahmut Celalettin'in Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa'ya yüzer altın verdiğini görürüz. Onlar da bu altının karşılığında Abdülaziz'i kendilerinin öldürdüklerini söylerler.

Pehlivan Mustafa ifadesinde, elinde fildişi saplı bir bıçak olduğunu, mabeynci Fahri Bey'in Abdülaziz'in kollarını tuttuğunu, Cezayirli Mustafa'nın ise ayaklarına oturduğunu daha sonra ise kendisinin Abdülaziz'in önce sağ bileğini sonra sol bileğini kestiğini söyler (3.5.4.).

Mithat Paşa, Pehlivan Mustafa'nın bu ifadesine inanmaz ve Pehlivan Mustafa'yı doğru söylemesi için ikna etmeye çalışsa da bunu başaramaz.

Oyun bu süreç içinde devam ederken birden zaman kayması olur. Geçmiş zamana geri dönülür.

Cevdet Paşa, Mithat Paşa'yı sorgular. Bu sorgulamada Mithat Paşa'ya niçin Fransız Konsolosluğuna sığındığını sorar. Mithat Paşa ise İngiliz Konsolosluğunun daha uzakta olduğunu söyler. Daha sonra Cevdet Paşa, Mithat Paşa'ya neden kaçmaya çalıştığını sorar. Bunun üzerine Mithat Paşa can kaygısına kapıldığını, İzmir valisiyken Hilmi Paşa'nın bir tabur askerle evini bastığını söyleyerek, suçsuz olduğunu ve adaletin yerine getirilmesi gerektiğini söyler (3.5.16.).

Oyunda zaman değişimi görülür.

Hristo Florides; Mithat Paşa'yı Cumhuriyeti kurmaya çalıştığı gerekçesiyle suçlayarak sorgular. Mithat Paşa ise Cumhuriyetin halk için gerekli olduğunu bunun bugün Fransa ve ABD'de uygulandığını, Cumhuriyet düşüncesinin suç olmadığını söyleyerek kendini savunur. Bu sorgulama Hristo Florides ile Mithat Paşa arasında giderek tartışma boyutlarına ulaşır.

Zaman daha önceye kayar.

Cevdet Paşa; Mithat Paşa'ya kendi seçtiği avukatların onu savunacağını söyler. Bu listede üç kişi vardır. Bunlardan ikisi zaten Mithat Paşa'ya düşmandır. Önerilen üçüncü kişiyi yani Şehrî Efendi'yi ise Mithat Paşa tanımamaktadır. Cevdet Paşa dışarı çıkar ve Şehrî Efendi ile Mithat Paşa yalnız kalır. Mithat Paşa'yı Şehrî Efendi savunacaktır. Savunmasını yapması için Mithat Paşa'dan şimdiye kadar hangi devlet memurluklarında bulunduğunu sorar.

Zaman değişimi burada da tekrarlanır. Şehrî Efendi; savunmasında Hridos Florides'e Mithat Paşa'nın Türkçe-Bulgarca gazeteler çıkardığını, Tuna'da vapurlar işlettiğini, Ziraat Yardımlaşma Sandıklarını kurduğunu, Tuna Vilayetini ve Bağdat'ı kalkındırdığını vb. işler yaptığını (3.4.) gerçekleştirirken de hiçbir kötü hali olmadığını gerek gösterir ve cinayet suçundan dolayı verilecek ölüm cezasının hafifletilmesini talep eder.

Mithat Paşa ise Şehrî Efendi'ye kendisini savunmadığını aksine onu suçladığını söyler.

Hristo Florides ise Mithat Paşa'ya katilleri bu cinayete kışkırtıp zorladığını, ceza kanununun 45. Maddesi gereği idama mahkûm olduğun söyler (3.5.19.).

Mithat Paşa tüm bu konuşulanların üzerine yalnızca teşekkür eder ve lanet bir dünyada yaşamaktansa ölmeyi yeğlerim, der.

Oyun tekrar Mithat Paşa'nın düşünce anına döner. Arif uykudan uyanır ve Mithat Paşa'ya bir isteği olup olmadığını sorar. Mithat Paşa ona uyumasını söyler ve birinci sahne sona erer.

İkinci sahne Yıldız Sarayı'nda Mabeyn'de geçer.

Cemile Sultan kocası Mahmut Celalettin Paşa'nın; Abdülaziz olayında hiçbir suçu olmadığını ve Abdülhamit'in onu affetmesini söyler, Cevdet Paşa'ya (3.5.20.).

Cevdet Paşa ise Cemile Sultan'a ağabeyisi Abdülhamit'e bunu kendisinin söylemesi gerektiğini ayrıca zaten Mahmut Celalettin Paşa'nın kendi suçunu itiraf ettiğini anlatmaya çalışırken, Mithat Paşa'yı ve Mahmut Celalettin'i kendisinin de suçladığını söyler.

Abdülhamit ile görüşen Cemile Sultan; bu cinayet fikrini kendisinin kafasına soktuğunu, bu fikri değerlendirerek Damat Nuri Paşa, Mithat Paşa ve Mahmut Celalettin Paşa'yı suçlu gösterdiğini söyleyerek, Cemile Sultan'ın kocasından boşanmasını ve onu unutmasını ister.

Üçüncü sahnede Taif'te geçen sıradan bir gün anlatılır.

Arif okuma yazma öğrenmeye çalışırken, Mithat Paşa anılarını yazar. Öte taraftan Pehlivan Mustafa yemek pişirirken, Mahmut Celalettin Paşa ise gömleğini diker. Bu sırada bir Arap nöbetçi elinde yiyecek paketleri ile gelir.

Mithat Paşa'nın sırtından rahatsız olduğu anlaşılır. Arif, Mithat Paşa'nın sırtında bir kızarıklık olduğunu söyleyerek, keten tohumu lapasıyla tedavi etmek ister ve Mithat Paşa'ya Bekir Efendi'den doktor çağırması gerektiğini söyler (3.5.20.).

Mithat Paşa Arif'ten içmek için süt ister. Arif, Mithat Paşa'ya öldürme girişimlerinin olduğunu bildiği için, sütü önce bir kediye içirir. Süt zehirlidir ve kedinin ölmesiyle suikast yarıda kalır (3.5.20.).

Bu sırada Mithat Paşa ve Mahmut Celalettin Paşa'nın ağız dalaşları kavgaya dönüşür. Sonra Mahmut Paşa, Mithat Paşa'nın elini öperek barışırlar; aralarındaki kin ve nefret sona erer. Ailelerinden gelen mektupları okuyarak, içki içip, sohbet etmeye başlarlar. Arif ney çalar ve "Cem Ayini" oluşur. Binbaşı Bekir; Mithat Paşa'nın isteği

üzerine Doktor Naşit'i getirir. Doktor Naşit Şir'i pençe teşhisi koyar ve ameliyatın gerekli olduğunu söyler. Aralarında geçen konuşmalar sonucunda bu ameliyatın Mithat Paşa için ölüm tuzağı olduğu anlaşılır, ameliyat Mithat Paşa tarafından reddedilir (3.5.20.).

Mithat Paşa her an öldürülebileceği düşüncesiyle eşi Şehriban Hanım'a ve oğluna mektup yazarak vasiyetini bildirir.

Dördüncü sahne Yıldız Sarayı'nda Abdülhamit'in kendi kendisiyle yaptığı iç hesaplaşmayı anlatır. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın bir an önce ölmesini ister.

Beşinci sahne Abdülhamit ölüm emrini verir. Arif; Mithat Paşa'nın o gece öldürüleceğini Binbaşı Bekir'den öğrenir ve durumu Mithat Paşa'ya anlatır. Mithat Paşa ve Mahmut Paşa mühürlerini kırarlar ve eşyalarını sandığa koyarak ölümü beklemeye başlarlar. O gece boğularak öldürülürler (3.5.20.). Raporlara Mithat Paşa'nın şirinpençeden öldüğü, Mahmut Paşa'nın da tifolu hummadan öldüğü yazılır (3.5.20.).

Güngör Dilmen'in Devlet ve İnsan adlı oyununda tarihsel bir gerçeklikten yola çıktığını görürüz. Dilmen bu oyununda tarihe sıkı sıkıya bağlı kalmaktan çok kendi imgelem gücünü ve yaratıcılığını da kullanarak gerek söylemde gerekse de mekân kullanımında bir akılcılık sağlamıştır. Dilmen tarihsel bir olayı ele almıştır.

Ama yaratıcılığını da kullanarak oyun yazıldığı dönemle de ilişkilendirmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

ORHAN ASENA VE GÜNGÖR DİLMEN'İN

TARİHSEL BAKIŞ AÇILARININ KARŞILAŞTIRILMASI

6.1. Orhan Asena'nın Tarihsel Bakış Açısı

Orhan Asena Yıldız Yargılanması adlı oyununda, olay, kişi, zaman ve mekân öğelerini birebir tarihten almıştır. Bu oyunda tarihsel gerçeklikle birebir “koşutluk” kurulmuştur. Asena'nın tarihsel gerçeklikle kurduğu bu koşutluklar yalnız olay, kişi, zaman ve mekânla sınırlanmamış tarihsel veriler de bu koşutluğun içine alınmıştır. Yalnız dilde bir sadeleşmeye gidilmiştir.

Hristo Florides — Sultan Abdülaziz'in hal'in ve Murat Efendi'nin tahta cülûsu akabinde Murat Efendi'nin şifahi ifadesi üzerine sarayda bir komisyon kuruldu mu? Ve bu komisyon kimlerden müteşekkildi?

Mithat Paşa — Hakan-ı sabık'ın hal'inden ve Murat Efendi'nin cülûsundan sonra Meclis-i Vükelâ hakkında tafsilata girilmiş. O zamanki vasiyete göre vükelânın suret-i daimede sarayda akd-i içtima eylemleri lazımdı. Siz bu meclise komisyon demek istiyorsanız; evet o tarihte bu nazırlardan mürekkep komisyon sarayda padişahın idaresinde toplanıyordu.

Hristo Florides — Bu komisyon kimlerden mürekkepti?

Mithat Paşa — Benimle Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mahmut Celalettin Paşa ve Hayrullah Efendi'den mürekkepti.

Hristo Florides — Bu komisyon ne gibi işlerle meşguldü? Sultan Abdülaziz merhumun Fer'iyeye Sarayı'na nakli bu komisyonun kararıyla vükû bulmuştu.

Mithat Paşa — Hey'etten mürekkep komisyon tabiatıyla dahili ve harici her türlü işlere hasılı bir kabinenin meşgul olmasına iktiza eden bir şeyle meşgul oluyordu. Merhumun nakli hususuna gelince, bu kendi arzusu üzerine vükû bulmuştu.

Hristo Florides — Sultan Abdülaziz'in muhafazasına kim memur edilmişti ve bu muhafızı kim tayin etmişti?

Mithat Paşa — Müşarünileyhin bir tek değil, müteaddit muhafızı vardı onun hüsn-i muhafazası ile cümlemiz alâkadar idik.

- Hristo Florides — Nuri Paşa, Murat Efendi Sarayı'na mensup bekçi ve koruyucu makulesi, birkaç şahsın yani burada mevcut bulunan Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Hacı Mehmet'in bu vükela komisyonu kararı ile Merhum padişahın hizmetine tayin olunduklarını ifade eyledi. Bundan masada Nuri Paşa komisyonun bu adamların tayini sırasında sizin de hazır bilmeclis bulunduğunuzu söylüyor, ne dersiniz?
- Mithat Paşa — Bize bunların tayinlerinden malumat verdiler. Sultan Murat'ın sağdık adamlarından olduklarını söylediler; buna itiraz etmeye mahal yoktu.
- Hristo Florides — Sultan Aziz'in hal'inden Murat Han'ın tahta çıkışından hemen sonra sarayda bir komisyon kuruldu mu?
- Mithat Paşa — Abdülaziz Han'ın tahta alınıp Murat Han'ın tahta oturmasından hemen sonra bir hükümet kuruldu, komisyon değil. Ancak o günkü iç ve dış koşullar nedeniyle bu hükümetin bazı üyelerinin daha sık bir araya gelmeleri gerekiyordu. Bugün bu heyete siz komisyon adını veriyorsanız varsın öyle olsun.
- Hristo Florides — Bu komisyon kimlerden oluşuyordu?
- Mithat Paşa — Bendenizden, Serasker Hüseyin Avni Paşa'dan, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'dan, Mabeyn Müşiri Mahmut Celalettin Paşa ile Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den.
- Hristo Florides — Sultan Aziz'in Fer'iyeye Kasrı'na gönderilmesini bu komisyon mu uygun buldu?
- Mithat Paşa — Ülkenin her türlü dış ve iç sorunlarıyla bu komisyon uğraşıyordu, evet. Ancak merhum Hakan'ın Fer'iyeye gönderilmeleri kendi istekleriyle oldu.
- Hristo Florides — Abdülaziz Han'ın korunması kime verilmiştir? Ve bu koruyucuyu kim atamıştır?
- Mithat Paşa — Abdülaziz Han'ın tek bir koruyucusu değil, koruyucuları vardı. Onun korunması hükümet olarak hepimizin görevleri arasındadır.
- Hristo Florides — Damat Nuri Paşa, Murat Han Sarayı'ndan bekçilik, koruyuculuk gibi ayak işlerinde çalıştırılan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Mehmet,

Cezayirli Mustafa adlı kişilerin bu komisyon kararıyla merhum padişahın hizmetine verildiğini iddia ediyor. Sizin de bu komisyon toplantısında bulunduğunuzu söyledi, ne dersiniz?

Mithat Paşa — Bize bu adamların atandığı bildirildi. Sultan Murat'ın iyi adamları oldukları söylendi. İnanmamamız için hiçbir neden yoktu.

Orhan Asena'nın kurduğu tüm bu koşutlukları yine Asena'nın şu sözleriyle desteklememiz mümkündür;

“Değerli gazetece ve yazar dostum Uğur Mumcu bir gün bana Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Yıldız Mahkemesi adlı kitabını getirdi. Ve “sen bundan bir oyun çıkarabilirsin” dedi. Kitabı daha okurken çağrışımlar birbirini kovaladı. Hemen okurken yazmaya koyuldum, diyebilirim.”¹⁸⁶

Asena oyunda tek bir karşıtlık kurmuş, bunu da Abdülhamit'in kişiliğinde göstermiştir. Oylunun sonunda Abdülhamit, Mithat Paşa'nın boğulmasının kendinden bilindiğini ama kendisinin bu işi yapmadığını söyler. Oysa tarihsel gerçekte, Mithat Paşa'nın yaşadığı sürece halkın gözünde büyümesi ve kaçırılması riski olduğundan dolayı Abdülhamit'in Mithat Paşa'dan kurtulmak istediği ve bunun içinde ölüm emri verdiği daha ön plandadır.

Yıldız Yargılanması adlı oyunu daha çok Aziz Çalışlar'ın tarif ettiği birinci tip tarihi oyun yani; –bir tarih olayını ele alıp, geçtiğin çağın, çevresi ve kişilikleri içinde bütünlükle bağlı kalınan oyunlar– kapsamına girmektedir.

Orhan Asena'nın bu oyununu, 1983 yılında yazdığı dönem ve günümüz gerçekliğiyle karşılaştırdığımızda oyunun güncelliğini koruduğunu görürüz. 1983 yılında yazılan bu oyunda 12 Eylül 1980 askeri darbesi eleştirisini de görmemiz mümkündür. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda on binlerce kişi kurulan sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmış, idam cezası da dahil olmak üzere, çeşitli cezalara çarptırılmış ve bu cezaların hemen hemen hepsi infaz edilmiştir. İşte bu oyunla 1980'li dönemlere eleştirel bir gözle bakılmıştır.

Oyunda sanıkların ifadelerinin işkence sonucunda değiştirilmesi, iktidar tutkusu ve iktidar tutkusu nedeniyle oynanan düzmece oyunlar yaşadığımız zamanın hatta anın

---

¹⁸⁶Toplu Oylunlar-I, s.28.

gerçeğiyle paralellik oluşturduğunda, konusu 1876 yılında geçmesine rağmen hâlâ güncelliğini korumaktadır.

6.2. Güngör Dilmen'in Tarihsel Bakış Açısı

Güngör Dilmen Devlet ve İnsan adlı oyununda V. Murat'ın tahtta olduğu son günleri, V. Murat'ın tahttan indirilip yerine Abdülhamit'in geçmesini, Mithat Paşa'nın anayasaya kendi eliyle koyduğu 113. Madde nedeniyle sürgün edilmesini, daha sonra ise, Abdülaziz'i öldürdüğü iddiasıyla Mithat Paşa'nın Taif'e sürülmesini ve orada boğdurulmasını anlatır.

Güngör Dilmen tarihsel gerçekliği olan bu dönemi anlatırken, imgelem gücünden ve mitolojik bilgisinden de yararlanmıştır:

- Mithat Paşa — Bir düş gördüm, Arif.
- Arif — Hayırdır inşallah?
- Mithat Paşa — Sultani at yarışlarındaydım, seceresinden cins, güzel genç bir ata oynuyorum. Daha çıkışta tökezliyor. Tabir et, bakalım.
- Arif — Kolay. At, murattır. Beşinci Murat.
- Mithat Paşa — E, sonra?
- Arif — Sonrası yok. Yanlış ata oynamışsın.
- Mithat Paşa — Peki, ne yapacağız şimdi?
- Arif — Bilebilseydim, bu devlete ben vezir olurudum. Hem bu düş falan değil. Gerçeğin ta kendisi.¹⁸⁷

Dilmen'in bu rüya görme olayında anlatmak istediği; V. Murat'ın Yeni Osmanlılarla yakınlığı ve onların düşüncelerini benimsediği için tahta oturtulması (3.2.2.) ve V. Murat'ın tahta oturduğu ilk andan beri ruhsal dengesizlikler göstermesidir (3.2.15.).

Oyunda Dilmen, mitolojik bilgisinden de yararlanarak, bir "önseme" yapmıştır.

- Mithat Paşa — Şu karikatürü pek anlayamadım, Marko Paşa. Beni yakışıklı bir efsane kahramanı gibi çizmiş, bu hoşuma gitti tabii, bir ok da gelmiş beni topuğumdan vuruyor. "Akhilleus'un topuğu" diyor altındaki

---

¹⁸⁷Devlet ve İnsan, s.112.

yazıda? Topuğundan falan vursunlar canım. Başka yerimden vurmasınlar da?

Marko Paşa — Bütün gövdesi ölümsüzdür, yalnız topukları değil... Topuğundan yediği bir okla can verir bu kahraman... bizim mitolojide.¹⁸⁸

Güngör Dilmen'in burada yaptığı önseme Mithat Paşa'nın kendi eliyle koyduğu 113. madde nedeniyle sürgüne gönderileceğinin bildirilmesidir. Dilmen Mithat Paşa'yı mitolojik bir kahramana Akhilleus'a benzeterek onu topuğundan en can alıcı yerinden yani kendi koyduğu 113. maddeyle vurdurtmuştur.

Dilmen'in tarihsel gerçekliği imgelem gücünden ve mitolojik bilgilerinden yararlanarak oyununa yansıtması, tarihsel gerçekliği didaktik bir bilgi olarak değil de yaratıcılığıyla birleştirerek vermesi oyunu daha ilgi çekici hâle getirmiştir.

Ahmet Mithat — ... Diyelim, Şekspir'in Hamlet'i... sarayda geçen bir cinayeti temsil eder.

Abdülhamit — Sarayda geçen bir cinayet mi?

Ahmet Mithat — Hem de yüksek bir edebiyattır. Danimarka Kralı bir cinayete kurban gitmiştir. Herkes bunu doğal bir ölüm sanır. Prens Hamlet, bu kuşkulu ölümün, gerçekte bir cinayet olduğunu büyük bir ustalıklarla gün ışığına çıkarır.

Abdülhamit — Hemen oturup çevirin. Bu konulara duyduğum ilgi yanlış anlaşılmasın. Cinayeti sevmem, kandan tiksiniyorum. Ancak insan denen karmaşık yaratığın aklından geçebilecek bütün kötülükleri bilmek isterim. İnce tuzaklar, komplolar, entrikalar, ezik kişilerin üstlerine karşı güttüğü kinler, hınçlar, kıskançlıklar, tutkuların türleri. İnsan yüreğinin o renkli, çekici, zehirli kimyası ilgilendiriyor, beni. Sinir bozucu bir uğraş, ama bir eğitim oluyor benim için... Devletimizi insanların her türlü şerrinden koruyabilmek için... İntihar mı, yoksa cinayet mi daha ilginçtir, Ahmet Mithat Efendi?

Ahmet Mithat — Romanda mı, gerçek yaşamda mı?

Abdülhamit — İkisi de birbirine yakın olmamalı mı?

---

¹⁸⁸Devlet ve İnsan, s.140-141.

Ahmet Mithat — İntihar dokunaklı, patetik duygular uyandırır, cinayet ise dehşet, korku, yerine göre esrar.

Abdülhamit — Peki, intihar süsü verilmiş bir cinayet?

Ahmet Mithat — Çok daha ilginçtir, elbet. Birçok frenk romanında oyununda bu trükler vardır.

Abdülhamit — Yalnız romanda mı? Mithat Efendi? Amcam Sultan Aziz Han intihar etmedi. Bir cinayete kurban gitti. Açığa çıkarmak bize düşüyor.¹⁸⁹

Dilmen 1984 yılında yazdığı bu oyunda;

- a. Halkın kendi görüşlerini açıkça söyleyebilecek bir ortamın yaratılması ki bu Mithat Paşa'nın kimliğinde verilmiştir.
- b. Suçsuz yere insanların suçlanması.
- c. İktidar tutkusu nedeniyle dönen entrikalar gibi güncelliğini hâlâ koruyan noktalar üzerinde durmuştur.

Dilmen 1876 yılında geçen olaylarla 1980 sonrası Türkiye'si arasında bir karşıtlık kurmuştur. 1870'li yıllarda Tanzimat hareketini aşmış ve Cumhuriyet fikrini sonraki kuşaklara aktarabilmiş. Mithat Paşa'nın savundukları, aradan yüzyılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ gerçekleştirilememiştir. Dilmen 1876 yılında yaşanan olaylarla 1980 Türkiye'si arasında, basının devlet aleyhtarı yazılar yazması nedeniyle kapatılmak istenmesi, suçsuz insanların suçlanarak cezalandırılmaları vb. koşutluklarda kurmuştur. Ayrıca Dilmen bu oyununda Mithat Paşa'nın kimliğinde güncelliğini hâlâ koruyan bir soruna; din sorununa da değinmiştir.

Mithat Paşa — ... Şuna bakın: Devletin dini İslam'dır. İnsanların dini olabilir, ancak devletin dini olamaz, olmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğunda hiç mi gayri müslüm yok? Onlara bu devletin yurttaşlığını nasıl benimseteceğiz? Ayrılıkçılara karşı devletin bütünlüğünü nasıl koruyacağız? Osmanlı geleneğinde olmayan bir maddeyi siz yazıya dökmek istiyorsunuz. Bu yenilikçilik değildir.¹⁹⁰

Dilmen'in Devlet ve İnsan adlı oyununda sahnelerin iç içe geçirilmiş olması ve olayların eş zamanda işlenmesi –Mithat Paşa'nın Taif'e sürgündeyken, Yıldız

¹⁸⁹Devlet ve İnsan, s.157-158.

¹⁹⁰Devlet ve İnsan, s.130.

Mahkemesi'nde yargılanmalarını hatırlaması– olayların anlaşılabilirliğini mümkün kılmıştır.

Dilmen, oyunda kullandığı mekânlarda da tarihsel gerçeklik ve yaratıcılığını birleştirmiştir. Dilmen'in I. Perdede kullandığı mekânlar Mithat Paşa'nın Beyazıt'taki konağı, Abdülhamit çiftliği, Cemile Sultan'ın Fındıklı'daki sarayı, İzmir Vali Konağı gibi tarihsel gerçekliği olan mekânlardır. Ama Dilmen, bu mekânların arkasına V. Murat'ın tuğrasını koymuştur. V. Murat tahttan indirildiğinde ise V. Murat'ın tuğrası erir ve yerini Abdülhamit'in tuğrası alır.

İkinci perdede ise, mekân Taif Kalesi'dir. Oyunda Mithat Paşa'nın ve diğer sürgünlerin kalacağı oda iç içe olarak, Mithat Paşa'nın odası ise oldukça geniş, rahat bir salon gibi tarif edilmiştir. Hatta Mithat Paşa'nın odasında sedir, koltuk, yazı masası bile vardır. Tarihsel gerçeklikte ise; Taif Kalesi insanın yaşamayacağı bir yer olarak tarif edilir.

Dilmen'in ikinci perdede mekânı böyle tarif etmesinin nedeni olaylar ve mekânla bir koşutluk kurmasından dolayıdır. Olaylar, kötüleştikçe ve sürgünler Taif'ten çıkmalarının mümkün olmadığını gördükçe mekân fakirleşir, odadaki eşyalar birer birer çıkarılır.

6.3. Orhan Asena ve Güngör Dilmen'in Tarihsel Bakış Açılarının Karşılaştırılması

İki yazarın oyunları karşılaştırıldığında, tarihsel dram yazarının tarihsel verileri nasıl farklı biçimlerde ele aldıkları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuç göstermektedir ki; tarihsel verileri olduğu gibi kullanarak bir eser oluşturmak mümkündür. Bir başka deyişle, tarihsel bir olayın kendi, tiyatronun konusu olabilmektedir. Burada amaç, yazarın, yaşadığı toplumsal koşullar içinde, tarihsel bir olayın yeniden gündeme getirilmesi gerekliliğine olan inancıdır. Tarihin içinden bir bölümün, yeniden tartışılmak, üzerinde düşünülme üzere sahneye taşınması mümkün olabilir. Yazar, salt bilgilendirme amacıyla değil, bu bilgilenmenin sonucunda, yaşadığı çağa ilişkin bir tartışma doğurmak amacını gütmektedir. Tarihsel belgelerin bir kez de sahne üzerinde gündeme getirilmesi, yazarın, seçimi doğrultusunda yaptığı bir kurgulamadır. Yazar, o dönemi seçerek ve yeniden amacını gerçekleştirmek istemektedir. Bu amacını gerçekleştirmek üzere tarihsel veriler, yazar için en zengin kaynak durumundadır. Böylece yazar, tarihsel verilerle bire bir örtüşen bir kurgu oluşturarak, çağına ilişkin bir sorgulama yapmaktadır. Orhan Asena

Yıldız Yargılanması adlı oyununda sözü edilen bu yolu uygulamaktadır. Tarihsel bir gerçek sahneye taşınmıştır. Burada üzerinde önemli durulması gereken nokta şudur: Tarihin bir dönemi, tarihin başka bir döneminde, yeni bir gözle bir kez daha değerlendirilmektedir. Asena'nın bu seçimi yaşadığı toplumsal koşullara gönderme yapabilecek yetkinliktedir. Bu tarihsel dönemi yeniden ele almak gerekliliğine inanarak, Asena, yaşadığı çağa sözünü söylemek istemektedir.

Tarihsel dram yazarının, tarihi, bir veri olarak kullanmak üzere değerlendirmesi de mümkündür. Bir tarihsel olayın omurgası bozulmadan sahneye taşınması, yeni oyun yazımı için tarihin yalnızca bir veri olarak kullanılması anlamını taşımaktadır. Tarihsel gerçeklik bilgi olarak oyunun oluşmasına hizmet etmektedir. Buradaki çatışma, yazarın söylemek istediği ne ise ona göre değerlendirilmektedir. Bu yukarıda sözü edilenden farklı bir biçimdir. Tarihin bir kesiti yeni sahnededir. Ancak bu kez tarihsel verilerle, oyun birebir örtüşmez. Bir başka deyişle tarih bir veri olmaktan öteye gidemez. Güngör Dilmen “Devlet ve İnsan” adlı oyununda, Orhan Asena'nın “Yıldız Yargılanması” adlı oyununda ele alınan konuyu işler. Ancak burada önemli bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Dilmen için bu tarihsel dönem, oyununu oluşturma amacı doğrultusunda yalnızca bir veri olarak önem taşımaktadır. Elbette Dilmen'in oyununda da tarihsel verilerle birebir örtüşen noktalar vardır. Ancak bu tarihsel veriler, oyunun oluşmasında birer araçtır. Bu araç kullanılarak oyun oluşturulmaktadır. Böylece, Dilmen'in üzerinde önemle durmak istediği çatışmayı oluşturabilmek için, bazı ayrıntılar ön plana çıkmaktadır. Örneğin; Mithat Paşa'nın Taif'te hapisanede bulunması, ağırlıklı olarak oyunda yer almaktadır. Burada Dilmen, Mithat Paşa'nın kişiliğinde, yaratıcılığının ürün olarak bu tarihsel dönemin eleştirisini yapmaktadır.

Dilmen ve Asena aynı tarihsel döneme, kendi yazar özelliklerinin sağladığı bakış açısından farklı yaklaşımlar getirmektedirler. Bu fark biçimdir. Asena'nın tarihsel verilere dayanarak bir dönemi yeniden tartışmaya açmak yoluyla, kendi toplumsal koşullarına bir gönderme yaptığı görülmektedir. Bunun yanında Dilmen, imgelem gücüyle zenginleşmiş ve mitolojik benzetmelerle oluşturulmuş yorumuyla, aynı dönemi başka bir bakış açısıyla oyununa konu edinmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada aynı tarihsel dönemi ele alan iki yazarın bakış açıları karşılaştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı dönemine tanıklık eden iki oyun değerlendirilmiştir. Orhan Asena'nın "Yıldız Yargılanması" ile Güngör Dilmen'in "Devlet ve İnsan" adlı oyunları, aynı tarihsel verileri kullanmalarına karşın önemli farklılıklar taşımaktadırlar. Bu farklılıklar, yazarların bakış açılarından üsluplarından ve yaşadıkları güne ve toplumsal koşullara ilişkin farklı etkilenimlerinden kaynaklanmıştır.

Aynı tarihsel dönemi ele alan iki yazar, yaratıcılıklarını farklı bakış açılarıyla ortaya koymuşlardır. Öyle görünüyor ki; tarihin, nesnel verilere dayanmasına karşın, tarihsel oyun yazımı söz konusu olduğunda, farklı birikimlere ve üsluplara sahip oyun yazarları konuya farklı bakış açıları getirmektedirler. Asena'nın tarihsel verilere ağırlık vererek, neredeyse tarihin yeniden yazımı gibi bir yolu seçmesine karşın, Dilmen aynı verilerle bir insanın öyküsünü anlatmayı tercih etmiştir. Asena, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Yıldız Mahkemesi" adlı tarihsel araştırmasını oyunlaştırmıştır. Dilmen aynı verilerle Mithat Paşa'nın bu olaylar içindeki durumuna ağırlık vermiştir.

Tarihsel bir olayı, bugüne gönderme yaparak, yeniden tartışmaya açan bu iki oyun, tarihin sanatsal bakış açısıyla yeniden sorgulanması kaygısından çok, bugünün değerler sistemini gündeme getirmiştir.

Sonuç olarak tarihsel gerçeklik açısından değerlendirilmiş olan Asena'nın "Yıldız Yargılanması" adlı oyununda tarihsel verilerin tutanaklara bağlı kalınarak oyunda olduğu gibi yer aldığı, Dilmen'in "Devlet ve İnsan" adlı oyununda ise, tarihsel verilerin olduğu gibi değil de, imgelem gücü ve yaratıcılıkla destekleme yoluna gidildiğini söylememiz mümkündür, diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Asena, Orhan. (1990). *Yıldız Yargılanması*. İstanbul.
- Asena, Orhan. (1992). *Toplu Oyunları-I*. İstanbul.
- Asena, Orhan. (1983). *Tiyatro Tarihten Ne Alır?*. Milliyet Sanat Dergisi. İstanbul.
- Baykal, Bekir Sıtkı. (1964). *Mithat Paşa, idari ve Siyasi Şahsiyeti*. İstanbul.
- Carr, Edward Hallet. (1982). *Tarih Nedir?*. Çev.: Misket Gizem Gürtürk. İstanbul.
- Çalışlar, Aziz. (1995). *Tiyatro Ansiklopedisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Dilmen, Güngör. (1990). *Devlet ve İnsan*. İstanbul.
- Doğan, Özlem. (1982). *Tarih Felsefesi*. Çev.: Misket Gizem Gürtürk. İstanbul.
- Ergenekon, Ali. (1989). *Sultan Abdülhamit*. İstanbul.
- Halkın, Léon. (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları*. Çev.: Bahaeddin Yediyıldız. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Karal, Enver Ziya. (1983). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Kuçuradi, Ioanna. (1979). *Sanata Felsefeyle Bakmak*. Ankara.
- Kutay, Cemal. (1982). *Anayasa Kavgası*. Bodrum.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1991). *Tarih Araştırmalarında Usül*. İstanbul.
- Memiş, Ekrem. (1995). *Tarih Metodolojisi*. Konya.
- Nutku, Hülya. (1992). *Orhan Asena'nın Oyun Yazarlığının Gelişimi ve Oyun Yazarlığı "Orhan Asena Toplu Oyunları-I"*. İstanbul.
- Nutku, Hülya. (1993). *Güngör Dilmen'in Kişiliği ve Oyun Yazarlığı "Güngör Dilmen Toplu Oyunları-I"*. İstanbul.
- Nutku, Hülya. (1986). *Tarihsel Dram ve Cumhuriyet dönemi Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Dram Modelleri-I, II, III*. Devlet Tiyatrosu Yayınları. Ankara.
- Özlem, Doğan. (1984). *Tarih Felsefesi*. Ege Üniversitesi Basımevi. İzmir.
- Özön, Mustafa Nihat. (1965). *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- Şener, Sevda. (1971). *Ahlak, Ekonomi, Kültür Sorunları*. Ankara.
- Şener, Sevda. (1982). *Türk Tiyatrosu'nda Tarihsel Oyunlar*. Türk Dili Dergisi 363. Ankara.
- Tansu, Samih Nafis. (1964). *İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul.

- Timuçin, Afşar. (1982). *Çağdaş Sanat Bilincinin Gerekliliği*. Bilim Sanat Dergisi 19. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (1967). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (1995). *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Yücel, Tahsin. (1973). *Tarihin Sınırları*. Türk Dili Dergisi 261. Ankara.
- Bir heyet tarafından hazırlanmıştır. (1972). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. İstanbul.
- Bir heyet tarafından hazırlanmıştır. (1981). *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*. İstanbul.